

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

OSMANLI CÂMİ MİMÂRİSİNDE MÜKEBBİRE

Yüksek Lisans Tezi

BETÜL ESER

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

OSMANLI CÂMİ MİMÂRİSİNDE MÜKEBBİRE

Yüksek Lisans Tezi

BETÜL ESER

Danışman:
PROF.DR. AZİZ DOĞANAY

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi BETÜL ESER'in OSMANLI CAMİ
MİMARISİNDE MÜKEBBİRE adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.01.2019
tarih ve 2019-1/22 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy-çokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 24.1.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı		İmzası
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. AZİZ DOĞANAY
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDÜLHAMİT TÜFEKÇİOĞLU
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. AHMET SACİT AÇIKGÖZOĞLU

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim: Betül Eser

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aziz Doğanay

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans - Ocak 2019

Anahtar Kelimeler: Mükebbire, Mükebbir, Müezzin, Osmanlı, Cami, Mimari.

ÖZET

OSMANLI CÂMÎ MİMÂRİSİNDE MÜKEBBİRE

Mükebbire cami mimarisinde cemaate sesi ulaştırmak için inşa edilmiş bir birimdir. 17. yüzyılın başından itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Revaklı avlusu olan ve cemaatin avluda da namaz kıldığı camilerde namaz vakitlerinde avludaki cemaatin imama uyabilmesi için bu balkonlarda mükebbir dediğimiz kişiler yer alır ve imamın tekbirlerini tekrarlar.

Mükebbireler başlangıçta revaklı avlusu olan camilerde inşa edilmiştir. İlerleyen zamanda ise revaklı avlusu olmayan camilerde özellikle Batı Anadolu'da mükebbireleri yoğunlukla görüyoruz.

Anadolu toprakları ve Osmanlı'nın hâkim olduğu topraklar üzerinde bulunan camilerden bizim tespit edebildiğimiz mükebbireli cami sayısı 72 dir. Bu camilerin mükebbireleri dönemine, inşa malzemesine, şekline, konumuna göre farklılık göstermektedir. Biz de çalışmamızda mükebbiresi olan camileri tespit ettik, bir mükebbire tipolojisi oluşturduk ve sınıflandırdık.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Betül Eser

Field: History of Turkish-Islamic Arts

Programme: History of Turkish-Islamic Arts

Supervisor: Professor Aziz Doğanay

Degree Awarded and Date : Master – January 2019

Keywords: Mükebbire, Mükebbir, Muezzin, Ottoman, Mosque , Architecture

ABSTRACT

MUKEBBIRES IN OTTOMAN MOSQUE ARCHITECTURE

Mükebbire is a unit built to convey the voice to the community in the mosque architecture. Mükebbire was started to be built since the beginning of the 17th century. Mükebbir stays in the balcony in the mosques where there is a courtyard with portico and the people pray in the courtyard on the time of prayer. The mükebbir repeats tekbers during the prayer.

Mükebbire was built in mosques with courtyard with portico at first. Subsequently, mükebbire was built as well in mosques without a courtyard with revak especially mosques in West Anatolia.

During our research, we located seventy two mosques with mükebbire in lands of Anatolia by Ottoman Empire. These mükebbires were different depending on to their time of construction, building material, form and location. We have determined mosques with mükebbire and made up a typology for mükebbires and put them in different categories.

ÖNSÖZ

Çalışmamız Osmanlı Cami Mimarisi'ne sonradan eklenerek “mükebbire” olarak isimlendirilmiş mimari birim hakkındadır. Çalışmamızda mükebbiresi olan Osmanlı Camileri'nin hangileri olduğu konusunda bir liste oluşturduk. Mükebbirelerin şekil ve malzeme açısından farklılıklarını göz önünde bulundurarak mükebbire tipolojisi oluşturmaya gayret ettik. Camilerin mimari unsuru haline gelen mükebbirelerin tesbitinin Türk- İslam Sanatları Tarihi için önemli ve faydalı olacağını umuyoruz.

Bu vesileyle “mükebbireler” konusunda herhangi bir çalışma yapılmamış olduğunu tesbit ederek bu konu üzerine bir tez hazırlamam hususunda beni teşvik eden ve tezimin tüm aşamalarında ilmî desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Aziz Doğanay'a; değerli fikirlerinden ve görsel materyallerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na; çalışmamda bulunmasının önemli olduğunu düşündüğü konuları benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Ahmet Sacit Açıkgözoğlu'na; teknik konulardaki tüm ihtiyaçlarımda yanımda olan hocam M. Efdaluddin Kılıç, meslektaşlarım Belkıs Doğan ve Sümeyra Ocak'a şükranlarımı sunuyorum.

Tezim esnasında manevî destekçim olan annemi, babamı ve ağabeyim Nadi Eser'i de burada zikretmesem olmaz. Desteğiniz benim için çok kıymetliydi.

Çalışmalarım esnasında her anımda yanımda olan dostum Gülsüm Kılıç'a da teşekkür ediyorum.

Son olarak tezimizin nice faydalı ilmî çalışmalara vesile olmasını diliyorum.

Betül ESER

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR.....	V
TABLO LİSTESİ.....	VI
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	VI
I. GİRİŞ.....	1
A. TEZİN KONUSU VE ÇERÇEVESİ.....	3
B. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	4
C. METOD VE DÜZEN	4
D. İSTILAH	6
II. CAMİDE SES	8
A. CAMİDE İMAM VE MÜEZZİNİN GÖRÜLMESİ VE SESİNİN DUYULMASI	9
B. CAMİDE SES İLE İLGİLİ OLAN MİMARİ UNSURLAR	13
1. Minber	13
2. Kürsü	14
3. Mahfil	15
III. MÜKEBBİRE	17
A. MÜKEBBİRENİN CAMİ MİMARİSİNE KATILMASI	19
IV. KATALOG	23
1. SULTAN AHMED CAMİİ (İSTANBUL)	23
2. EMİNÖNÜ YENİCAMİ (İSTANBUL)	27
3. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ (AMASYA- MERZİFON)...	31
4. SULTAN II. BAYEZİD CAMİİ (AMASYA)	34
5. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ (KAYSERİ- İNCESU).....	37
6. ÜSKÜDAR YENİ VÂLİDE CAMİİ (İSTANBUL).....	39
7. ULUCAMİİ (DİYARBAKIR)	43
8. NEBİ CAMİİ (DİYARBAKIR).....	46
9. KIZILHİSARLI MUSTAFA PAŞA CAMİİ (MUĞLA- BODRUM)	48
10. CEDİD CAMİİ (SURİYE- LAZKİYE)	50

11. DAMAT İBRAHİM PAŞA CAMİİ (NEVŞEHİR)	52
12. AHMED EFENDİ CAMİİ (MAKEDONYA- RADOVİŞ)	54
13. ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ (İSTANBUL).....	55
14. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ (İSTANBUL)	57
15. NURUOSMANİYE CAMİİ (İSTANBUL)	59
16. HAYREDDİN EFENDİ CAMİİ (İZMİR-ÖDEMİŞ-BADEMLİ).....	64
17. AYAZMA CAMİİ (İSTANBUL)	66
18. SOFULAR MESCİDİ (İSTANBUL).....	69
19. KARAOĞLU CAMİİ (İZMİR-ÖDEMİŞ-BİRGİ).....	71
20. DERVİŞ AĞA CAMİİ (İZMİR-ÖDEMİŞ-BİRGİ)	73
21. LALELİ CAMİİ (İSTANBUL).....	75
22. HAFSA SULTAN CAMİ (MANİSA)	78
23. HATUNİYE CAMİİ (MANİSA).....	81
24. FATİH CAMİİ (İSTANBUL).....	83
25. BAŞDURAK- HACI HÜSEYİN CAMİİ (İZMİR)	87
26. PAŞA CAMİİ (MANİSA-KULA).....	89
27. HIZIR BEY CAMİİ (MANİSA- SOMA)	91
28. KAYALIK CAMİİ (DENİZLİ)	94
29. EYÜB SULTAN CAMİİ (İSTANBUL).....	96
30. DAMLACIK CAMİİ (İSTANBUL)	99
31. HAMZA AĞA CAMİİ (İZMİR-TİRE)	100
32. ÖREN ÇARŞI CAMİİ (İZMİR-KEMALPAŞA)	102
33. BÜYÜK SELİMİYE CAMİİ (İSTANBUL).....	103
34. KEMERALTI CAMİİ (İZMİR).....	106
35. İLYAS BEY CAMİİ (AYDIN-SÖKE).....	108
36. HİSAR (YAKUB BEY) CAMİİ (İZMİR)	110
37. KULAKSIZ CAMİİ (ÇORUM).....	112
38. ŞADIRVANALTI CAMİİ (İZMİR)	114
39. ÇORAKKAPI CAMİİ (İZMİR).....	116
40. ÖKÜZ MEHMET PAŞA CAMİİ (AYDIN-KUŞADASI)	118
41. ULUCAMİİ (MUĞLA)	120
42. HÜNKÂR CAMİİ (BOSNA-HERSEK- SARAYBOSNA)	121
43. ŞAHİDİ CAMİİ (MUĞLA)	123

44. ULUCAMİİ (İZMİR-ÖDEMİŞ)	124
45. PAŞA CAMİİ (MANİSA-AKHİSAR)	126
46. ÇİFTEHANLAR CAMİİ (MANİSA-KIRKAĞAÇ)	128
47. PERYEVNİHAL VALİDE SULTAN CAMİİ (İSTANBUL)	130
48. GÜRCÜZADE CAMİİ (İZMİR- ÖDEMİŞ).....	133
49. DAMGACI CAMİİ (MANİSA- SOMA).....	135
50. HAZRETİ SÜLEYMAN CAMİİ (DİYARBAKIR).....	137
51. EMET BEY (ÇARŞI) CAMİİ (İZMİR-KEMALPAŞA).....	140
52. DABAKHANE CAMİİ (ŞANLIURFA).....	141
53. ÇELTİKÇİ KÖYÜ CAMİİ (AYDIN-SÖKE-ÇELTİKÇİ KÖYÜ).....	143
54. ASMALI MESCİD (İZMİR)	144
55. İSA BEY ULUCAMİİ (İZMİR-KIRAZ).....	145
56. ÜSKÜDAR MİHRİMÂH CAMİİ (İSTANBUL)	147
57. HALİL AĞA CAMİİ (İZMİR-KEMALPAŞA-YUKARI KIZILCA KÖYÜ) ...	151
58. HACI ZİYA BEY CAMİİ (AYDIN-SÖKE)	153
59. ÇARŞI CAMİİ (MANİSA- KULA)	154
60. ÇARŞI CAMİİ (İZMİR-KINIK).....	156
61. KADIN ANA CAMİİ (MAKEDONYA-İŞTİP).....	158
62. IRLAMAZ KÖYÜ CAMİİ (MANİSA-TURGUTLU-IRLAMAZ KÖYÜ).....	159
63. PEKMEZPAZARI CAMİİ (İZMİR- KINIK).....	161
64. HACI SİNAN CAMİİ (İZMİR-BAYINDIR)	162
65. GAZİ HÜSREV BEY CAMİİ (BOSNA-HERSEK-SARAYBOSNA).....	164
66. KURŞUNLU CAMİİ (MUĞLA).....	167
67. SALEPÇİOĞLU CAMİİ (İZMİR).....	168
68. YILDIRIM BAYEZİD CAMİİ (İZMİR-KINIK-POYRACIK).....	170
69. YENİ CAMİİ (İZMİR-TİRE)	172
70. PAZAR CAMİİ (MANİSA-TURGUTLU).....	174
71. YOLÜSTÜ (BEZDEGÜME) CAMİİ (İZMİR-ÖDEMİŞ-BİRGİ).....	176
72. ŞEYH CAMİİ (MUĞLA)	177
V. DEĞERLENDİRME.....	178
A. MÜKEBBİRE İNŞASINDA TARİHİ SÜREÇ	178
B. MÜKEBBİREYİ OLUŞTURAN UNSURLAR	183
C. MÜKEBBİRELERİN TİPOLOJİSİ	184

D. MALZEMESİNE GÖRE MÜKEBBİRELER	185
1. Taş Mükebbireler.....	186
2. Ahşap Mükebbireler	187
3. Madenî Mükebbireler	188
4. Taş Zeminli Maden Korkuluklu Mükebbireler	188
5. Taş Zeminli Ahşap Korkuluklu Mükebbireler	189
6. Ahşap ve Madenin Birlikte Kullanıldığı Mükebbireler.....	189
E. ŞEKLİNE GÖRE MÜKEBBİRELER.....	189
F. MÜKEBBİRELERDE SAYI.....	191
G. MÜKEBBİRELERİN KONUMU.....	192
H. MÜKEBBİRELERDE TEZYİNAT	193
1. Geometrik	195
2. Bitkisel Motifler	195
3. Diğer	196
I. MÜKEBBİRELERİN PAYANDALARI	197
VI. SONUÇ.....	198
KAYNAKÇA.....	200
TABLO	214
FOTOĞRAFLAR	224

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Bkz.:Bakınız

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

İSTEM: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi

İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi

TOEM: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası

t.y. : Tarih Yok

y.y. : Yayın Yeri Yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1 Sultanahmet Camii Mükebbiresi	224
Foto 2 Sultanahmet Camii Mükebbire Girişi.....	225
Foto 3 Sultanahmet Camii Mükebbiresi İçten Görünüş	225
Foto 4 Eminönü-Yenicami Mükebbiresi	226
Foto 5 Eminönü-Yenicami Mükebbiresi	226
Foto 6 Amasya-Merzifon, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii Mükebbiresi.....	227
Foto 7 Amasya- Sultan II. Beyazıt Camii Mükebbiresi.....	227
Foto 8 Amasya- Sultan II. Beyazıt Camii Mükebbire Giriş	228
Foto 9 Kayseri- İncesu- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii.....	228
Foto 10 Kayseri- İncesu- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii.....	228
Foto 11 İstanbul- Yeni Valide Camii Mükebbiresi	229
Foto 12 Diyarbakır- Ulucamii Kuzey Cephesi	229
Foto 13 Diyarbakır- Ulucamii Mükebbiresi	229
Foto 14 Diyarbakır- Ulucamii Mahfili.....	230
Foto 15 Diyarbakır-Nebi Camii Giriş Sofası	230
Foto 16 Diyarbakır-Nebi Camii Mükebbiresi.....	231
Foto 17 Diyarbakır-Nebi Camii Mükebbiresi.....	231
Foto 18 Muğla- Bodrum- Kızıllıhisarlı Mustafa Paşa Camii.....	232
Foto 19 Muğla- Bodrum- Kızıllıhisarlı Mustafa Paşa Camii Mükebbiresi	232
Foto 20 Muğla- Bodrum- Kızıllıhisarlı Mustafa Paşa Camii Mükebbire Girişi.....	233

Foto 21 Suriye- Lazkiye- Cedit Camii Mükebbiresi (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)	233
Foto 22 Suriye- Lazkiye- Cedit Camii Mükebbiresi (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)	234
Foto 23 Cedit Camii Mahfili (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)	234
Foto 24 Nevşehir- Damat İbrahim Paşa Camii	235
Foto 25 Nevşehir- Damat İbrahim Paşa Camii	235
Foto 26 Makedonya-Radoviş- Ahmet Efendi Camii	236
Foto 27 Atik Mustafa Paşa Camii Mükebbiresi	236
Foto 28 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Giriş Sofası	237
Foto 29 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Mükebbire Detayı	237
Foto 30 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Harem Kısmı Kuzey Cephesi	238
Foto 31 Nuruosmaniye Camii Mükebbiresi	238
Foto 32 Nuruosmaniye Kuzey Cephesi	238
Foto 33 İzmir- Ödemiş-Bademli- Hayrettin Efendi Camii	239
Foto 34 İzmir- Ödemiş- Bademli- Hayrettin Efendi Camii Mükebbiresi	239
Foto 35 İzmir- Ödemiş- Bademli- Hayrettin Efendi Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü	240
Foto 36 Ayazma Camii Mükebbireleri	240
Foto 37 Sofular Mescidi Giriş Sofası	241
Foto 38 Sofular Mescidi Giriş Sofasına Bakan Pencere	241
Foto 39 Sofular Mescidi Harem Kısmı Kuzey Cephesi	242
Foto 40 İzmir- Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii	242
Foto 41 İzmir- Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii Mükebbiresi	242
Foto 42 İzmir-Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii Mükebbire Giriş	243
Foto 43 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii	243
Foto 44 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbiresi	244
Foto 45 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbiresi	244
Foto 46 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Detayı	245
Foto 47 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Giriş Kitabı	245
Foto 48 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Giriş	246
Foto 49 Laleli Camii Batı Mükebbiresi	246
Foto 50 Laleli Camii Doğu Mükebbiresi	247
Foto 51 Laleli Camii Mükebbiresi	247
Foto 52 Manisa-Hafsa Sultan Camii Giriş Sofası	247
Foto 53 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mahfili	248
Foto 54 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi	248
Foto 55 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi	249
Foto 56 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü	249
Foto 57 Manisa-Hatuniye Camii Dış Görünüş	250
Foto 58 Manisa-Hatuniye Camii Giriş Sofası	250
Foto 59 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbire Giriş	250
Foto 60 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbire İç Görünüşü	251
Foto 61 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbiresi	251

Foto 62 Manisa- Hatuniye Camii Mükebbiresi	252
Foto 63 Fatih Camii Mahfili	252
Foto 64 Fatih Camii Mahfili	253
Foto 65 Fatih Camii	253
Foto 66 Fatih Camii Mükebbiresi	254
Foto 67 İzmir-Başdurak Camii Giriş Sofası	254
Foto 68 İzmir-Başdurak Camii Mükebbiresi	255
Foto 69 İzmir-Başdurak Camii Mükebbire Girişi.....	255
Foto 70 Manisa- Kula- Paşa Camii.....	256
Foto 71 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbiresi.....	256
Foto 72 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbiresi.....	257
Foto 73 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbire Detayı.....	257
Foto 74 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbire Detayı.....	258
Foto 75 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii	258
Foto 76 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi	259
Foto 77 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi	259
Foto 78 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi Detayı.....	260
Foto 79 Manisa-Soma- Hızır Bey Camii Batı Mükebbiresi	260
Foto 80 Manisa- Soma-Hızır Bey Camii Batı Mükebbiresi	261
Foto 81 Manisa, Soma, Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi	261
Foto 82 Denizli- Kayalık Camii.....	262
Foto 83 Denizli-Kayalık Camii Mükebbiresi	262
Foto 84 Denizli-Kayalık Camii Mükebbire Girişi	263
Foto 85 Eyüp Sultan Camii Mükebbireleri	263
Foto 86 Eyüp Sultan Camii Mükebbireleri.....	264
Foto 87 Eyüp Sultan Camii Mükebbire Detayı	264
Foto 88 Eyüp Sultan Camii Mükebbire Detayı	265
Foto 89 Eyüp Sultan Camii Şadırvan Avlusunda Yer Alan Mükebbire.....	265
Foto 90 Eyüp Sultan Camii Şadırvan Avlusunda Yer Alan Mükebbire.....	266
Foto 91 Eyüp Sultan Camii Mükebbiresinin içten görünümü	266
Foto 92 Eyüp Sultan Camii Mahfili (Mustafa Cambaz Arşivi- http://www.mustafacambaz.com)	267
Foto 93 İzmir- Damlacık Camii.....	267
Foto 94 İzmir- Damlacık Camii Mükebbiresi.....	268
Foto 95 İzmir-Tire- Hamza Ağa Camii	268
Foto 96 İzmir-Tire-Hamza Ağa Camii Mükebbiresi.....	269
Foto 97 İzmir-Tire-Hamza Ağa Camii Mükebbiresi	269
Foto 98 İzmir-Kemalpaşa-Ören Çarşı Camii.....	270
Foto 99 Büyük Selimiye Camii	270
Foto 100 Büyük Selimiye Camii Mükebbiresi	271
Foto 101 Selimiye Camii Mahfili	271
Foto 102 İzmir-Kemeraltı Camii Mükebbiresi	272
Foto 103 İzmir-Kemeraltı Camii Mükebbire Detayı	272
Foto 104 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii	273

Foto 105 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbiresi	273
Foto 106 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbire Detayı	274
Foto 107 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbire Detayı	274
Foto 108 İzmir-Hisar Camii Mükebbiresi	275
Foto 109 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbiresi.....	275
Foto 110 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbire Girişi	276
Foto 111 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbiresi.....	276
Foto 112 İzmir-Çorakkapı Camii.....	277
Foto 113 İzmir-Çorakkapı Camii Mükebbiresi	277
Foto 114 Aydın- Kuşadası- Öküz Mehmet Paşa Camii.....	278
Foto 115 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mükebbiresi	278
Foto 116 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mahfili.....	279
Foto 117 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mükebbire Girişi	279
Foto 118 Muğla Ulucamii Mükebbiresi.....	280
Foto 119 Muğla Ulucamii Mükebbiresi Girişi	280
Foto 120 Saraybosna-Hünkâr Camii Mükebbireleri (https://deskgram.net/p/1388635932441293349_2273840882).....	281
Foto 121 Muğla-Şahidi Camii	281
Foto 122 Muğla- Şahidi Camii Mükebbiresi	282
Foto 123 İzmir-Ödemiş Ulucamii	282
Foto 124 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbiresi.....	283
Foto 125 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbire Girişi	283
Foto 126 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbire İç Kısım	284
Foto 127 Manisa-Akhisar -Paşa Camii Giriş Sofası,	284
Foto 128 Manisa-Akhisar-Paşa Camii Mükebbiresi.....	285
Foto 129 Manisa-Kırkağaç-Çiftehanlar Camii Giriş Sofası	285
Foto 130 Manisa-Kırkağaç-Çiftehanlar Camii Mükebbiresi	286
Foto 131Pertevnihal Valide Sultan Mükebbiresi.....	286
Foto 132 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii	286
Foto 133 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbiresi	287
Foto 134 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbire Girişi.....	287
Foto 135 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü	288
Foto 136 Manisa- Soma- Damgacı Camii Mükebbiresi	288
Foto 137 Manisa-Soma-Damgacı Camii Mükebbiresi Mahfil Girişi	289
Foto 138 Diyarbakır-Hazreti Süleyman Camii (Aziz Doğanay Arşivi)	289
Foto 139 Diyarbakır-Hazreti Süleyman Camii Mükebbiresi (Aziz Doğanay Arşivi) ..	290
Foto 140 İzmir-Kemalpaşa- Emet Bey (Çarşı) Camii Mükebbiresi	290
Foto 141 İzmir- Kemalpaşa-Emet Bey (Çarşı) Camii	291
Foto 142 İzmir-Kemalpaşa-Emet Bey (Çarşı) Camii Mükebbire Girişi.....	291
Foto 143 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Harem Sofası(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40553)	292
Foto 144 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Mükebbiresi (http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40561)	292

Foto 145 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Mükebbiresi (http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40562)	293
Foto 146 Aydın-Söke-Çeltikçi Köyü Camii	293
Foto 147 Aydın- Söke-Çeltikçi Köyü Camii Mükebbiresi	294
Foto 148 Aydın-Söke-Çeltikçi Köyü Camii Mükebbiresi Girişi.....	294
Foto 149 İzmir- Asmalı Mescit Camii	295
Foto 150 İzmir-Asmalı Mescit Mükebbiresi İçten Görünüşü.....	295
Foto 151 İzmir- Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbiresi.....	296
Foto 152 İzmir-Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire	296
Foto 153 İzmir- Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire Girişi	297
Foto 154 İzmir-Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire Girişi Üst Kitabesi	297
Foto 155 Üsküdar-Mihrimah Camii Mükebbiresi	297
Foto 156 İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii.....	298
Foto 157 İzmir-Kemalpaşa- Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii Mükebbir.....	298
Foto 158 İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii Mükebbiresi Girişi	299
Foto 159 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii	299
Foto 160 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii Mükebbiresi	300
Foto 161 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü	300
Foto 162 Manisa-Kula-Çarşı Camii.....	301
Foto 163 Manisa-Kula- Çarşı Camii Mükebbiresi	301
Foto 164 Manisa-Kula-Çarşı Camii Mükebbire Girişleri.....	302
Foto 165 Manisa-Kula-Çarşı Camii Mükebbireleri.....	302
Foto 166 İzmir-Kınık-Çarşı Camii	303
Foto 167 İzmir-Kınık-Çarşı Camii Mükebbiresi	303
Foto 168 İzmir-Kınık-Çarşı Camii Mükebbiresi Girişi	304
Foto 169Makedonya-İştîp-Kadın Ana Camii	304
Foto 170 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii.....	305
Foto 171 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii Mükebbiresi.....	305
Foto 172 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii Mükebbire Girişi	306
Foto 173İzmir-Kınık-Pekmezpazarı Camii Mükebbiresi	306
Foto 174 İzmir-Kınık-Pekmezpazarı Camii Mükebbire Girişi.....	307
Foto 175 İzmir-Kınık Pekmezpazarı Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü.....	307
Foto 176 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii Giriş Sofası	308
Foto 177 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii Mükebbiresi	308
Foto 178 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Mükebbiresi.....	309
Foto 179 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Genel Görünüşü	309
Foto 180 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Mükebbire Girişi.....	310
Foto 181 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Mükebbiresi	310
Foto 182 Muğla-Kurşunlu Camii Mükebbiresi	311
Foto 183 Muğla- Kurşunlu Camii Mükebbiresi	311
Foto 184 İzmir-Salepçioğlu Camii	312
Foto 185 İzmir-Salepçioğlu Camii Mükebbire	312
Foto 186 İzmir-Salepçioğlu Camii Mükebbire.....	313

Foto 187 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Mükebbiresi	313
Foto 188 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Mükebbiresi	314
Foto 189 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Mükebbire Detay.....	314
Foto 190 İzmir-Tire-Yeni Cami Genel Görünüm.....	315
Foto 191 İzmir-Tire-Yeni Camii Mükebbiresi	315
Foto 192 İzmir-Tire- Yeni Cami Mükebbire Girişi	316
Foto 193 Manisa-Turgutlu -Pazar Camii	316
Foto 194 Manisa-Turgutlu-Pazar Camii Mükebbiresi.....	317
Foto 195 Manisa-Turgutlu-Pazar Camii Mükebbiresi.....	318
Foto 196 İzmir-Ödemiş- Birgi-Yolüstü Köyü Camii (http://www.mustafagurelli.com/?oku=2031)	318
Foto 197 Muğla-Şeyh Camii Mükebbiresi	319
Foto 198 Denizli- Delikliçınar Yeni Camii	320
Foto 199 Denizli-Delikliçınar Yeni Camii Mükebbiresi	320
Foto 200 Aydın-Söke- Hacılar Camii Mükebbiresi.....	321
Foto 201 İsfahan-Mescid-i Cuma- Güldeste.....	321
Foto 202 İsfahan-Mescid-i Cuma-Güldeste.....	322
Foto 203 Giresun-Alucra-Kamışlı Kilisesi	322
Foto 204 Sivas-Divriği Kale Camii	323
Foto 205 Çorum- Kale Camii	323
Foto 206 İstanbul-Mısır Çarşısı Dua Köşkü	324
Foto 207 Mükebbirenin Unsurları	324
Foto 208 Arşiv Belgesi	325
Foto 209 Arşiv Belgesi	325
Foto 210 Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi	326
Foto 211 el- Ezher Camii Avlusunda yer alan ahşap birim	326
Foto 212 II. Selim Türbesi Cüzhan mahfili	327
Foto 213 Eminönü Arpacılar Mescidi Köşk Minare	327

I. GİRİŞ

Türk-İslâm Sanatları Tarihi'nin temeli tevhid ilkesine bağılı olarak cami ve mescid mimarisidir. İslâm Tarihi'ni incelediğimizde, ilk yıllarda mescid İslâm toplumu için bugün ifade ettiğı anlamdan çok daha fazlasını ifade etmektedir. İlk mescidler ibadet mekânı olmasının yanı sıra eğitim-öğretim, kültür ve devlet işlerinin görüldüğü bir merkez olarak kullanıldığı gibi askeri amaçlarla da kullanılmıştır.¹ Her ne kadar zamanla tüm bu faaliyetler için ayrı binalar inşa edilmiş olsa da cami İslâm toplumu için en temel mimari yapı olmaya devam etmiştir.

Cami dediğimiz zaman cami ve mescid ayrımından da bahsetmek gerekir. Mescid secde edilen yer anlamında olup ibadet mekânı için kullanılan genel bir tabirdir. Kur'an-ı Kerim'de, hadis-i şeriflerde ve ilk dönem İslâm kaynaklarında da caminin karşılığı olarak mescid kelimesi kullanılmıştır. Fakat İslâm'ın ilk yıllarında Cuma namazının kılındığı büyük mescidler "mescidü'l-câmi" olarak isimlendirilmiştir. Türk-İslam Mimarisi için mescit ve câmi ayrımı ise şöyledir: Cuma namazı kılınan ve hutbe okunacak bir minberi bulunan mescidlere cami, minberi bulunmayıp Cuma namazı kılınmayan ibadet mekânına da mesciddir.²

¹ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami, I. Dini ve Sosyokültürel Tarih", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII, s. 46-55.

² Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami, I. Dini ve Sosyokültürel Tarih", s. 46-55.

Türk-İslâm Sanatları'nın en çok üzerinde durduğu konu da mescid ve cami mimarisidir. Camilerin mimari unsurlarından mihrap, minber, mahfil, minare, şadırvan gibi elemanlar hakkında akademik çalışmalar, ayrıntılı tasvirler yapılarak şekli, unsurları, tezyinatı konusunda tek tek bilgiler verilmesine rağmen ç mimari unsurların birinden ya bahsedilmemektedir ya da çok az, bir iki cümlelik, bilgi verilip geçilmektedir. Bu mimari unsurlardan biri de mükebbiredir.

Mükebbire, Osmanlı Camileri'nde elde edilen verilere göre XVII.yyın başından itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Mükebbire, camilerin yaklaşık olarak vaaz kürsüleri boyutunda bir mimari unsurdur. Osmanlı Camileri'nden bahseden sanat tarihi kitaplarında “Cuma ve bayram namazlarında kullanılmak amacıyla inşa edilen mükebbireler dikdörtgen formludur”³ ve “Camide cümle kapısının iki yanındaki mükebbireler, cemaati davete yarayan salâ köşkleri bulunur”⁴ şeklinde bahsedilmiştir. Caminin her bir mimari unsuru hakkında bir ansiklopedi maddesi bulunan Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde “mükebbire” başlıklı bir madde bulunmamaktadır. “Câmi” maddesinde “Büyükçe camilerde tekbirleri tekrarlayarak son cemaat yerindekilere duyurmak için kullanılan, bu mihrapların üstlerinde küçük cumbalar biçiminde dışarı taşkın "mükebbire"ler vardır.”⁵ şeklinde bir cümle ile yer verilmiştir. Mükebbireye dair bilgiler ya Osmanlıca sözlüklüklerinde ya da mimarlık ve sanat tarihi sözlüklerinde en fazla bir paragraflık bilgiler şeklinde yer almaktadır.

Osmanlı Mimarisi'ne Klasik Osmanlı Mimarisi döneminde giren ve batıdan gelen mimari üslupların Osmanlı Mimarisi'ni etkilediği dönemlerde daha sık görülmeye başlanan mükebbire örneklerine İstanbul'da, Anadolu'nun farklı illerinde ve zamanında Osmanlı toprakları olan farklı ülkelerde rastlamaktayız. Fakat mükebbirelere dair şimdiye kadar Yusuf Çetin tarafından yazılan bir makale⁶ dışında bir akademik çalışmanın yapılmamış olması bizim bu konu hakkında çalışma yapmamıza sebep olmuştur. Tezimizde Osmanlı Camileri'nden mükebbireli olanları tespit edip

³ Oktay Aslanapa, , *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1986, s.395.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Ayazma Camii”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, c.III, s.1509.

⁵ Semavi Eyice, “ Cami- Mimari Tarihi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII, s. 56.

⁶ Yusuf Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, *Kesit Akademi Dergisi*, Elazığ: Mart-2017, s.7.

mükebbireleri hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışarak bu konudaki eksikliğin giderilebilmesi için çalıştık.

A. TEZİN KONUSU VE ÇERÇEVESİ

Camilerin dış cephesinde alan bir birim olan mükebbireler hakkında yapılmış çalışma bir makaleden⁷ ibaret olması ve yapılmış bir tez olmaması sebebiyle bu konuda çalışmaya karar verdik. Tezimizin başlığı “Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbire” dir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere tezimizin içeriğini oluşturacak camiler Osmanlı’nın hakim olduğu topraklarda Osmanlı’nın hakim olduğu dönemde yapılmış olan mükebbireli camilerdir.

Osmanlı Mimarisi üzerine yaptığımız bu çalışma akıllara “Osmanlı Mimarisi dışında da mükebbiresi olan camiler ya da yapılar var mıdır?” sorusunu getirebilir. “Bizim tesbit edebildiğimiz bir yapı olmasa da bu konu da ayrıca bir çalışma yapılabilir.” şekil de bir araştırma alanı işaret etmiş olmak ve bu açıklama ile yetinmek istiyoruz.

Mükebbiresi olan Osmanlı Camileri’nin tesbitini kaynaklardan hareketle ve sahada yaptığımız çalışmalar neticesinde gerçekleştirdik. Çalışmaların sonucu olarak 72 adet mükebbiresi olan caminin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu sayı bizim tespit edebildiğimiz kadarını ifade etmektedir. Zamanla bu rakama eklemeler yapılabilir.

Çalışmamızda açıklığa kavuşturmaya gayret ettiğimiz bir husus ise mükebbirelerin kullanım şekli, önemi ve burada vazifeli olan kişilerdir. Bu konuda da tezimizin içerisinde “Camide Ses” ve “Mükebbire” başlıklı bölümlerde ayrıntılı bilgi vermeye çalıştık.

Çalışmamızda, mükebbireler üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde bir tipoloji oluşturmaya gayret ettik. Mükebbireleri malzemesine, şekline, yerine, sayısına göre ayrıntılı incelemeye çalıştık..

⁷ Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s.7.

B. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Mükebbireler konusunda yapılmış çalışma bir makaleden⁸ ibarettir. Konusu doğrudan mükebbireler olmasa da Duygu İlkhan Söylemez tarafından “Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme (1703-1839)” başlıklı bir doktora tezi hazırlanmış olup bu tezde de mükebbiresi olan camiler hakkında bilgi verilmiştir.

Öncelikle “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler” başlıklı makalenin kaynakçası bizim için önemli bir başlangıç noktası oldu.

DİA (Diyaret İslâm Ansiklopedisi) maddeleri çalışmamızın esas malzemesi olan yapıların tesbiti için en önemli kaynağımız oldu.

Mükebbirelerin tespit işleminden sonra mükebbirelerin konumu, özellikleri, şu anki durumları hakkında tespitlerde bulunabilmek için İstanbul, İzmir, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa bölgelerinde saha çalışması yaptık.

Mükebbire teriminin ilk kullanımı konusunda bir tespitte bulunabilmek için ise yapıların vakfiyeleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgeler üzerinden inceleme yapma imkânımız oldu. Tüm bu araştırma ve incelemeler ışığında tezimizin içeriğini oluşturduk.

C. METOD VE DÜZEN

Mükebbiresi olan camilerin hangileri olduğu, nerelerde inşa edildiği, kaç tane olduğu hakkında elimizde herhangi bir liste olmaması sebebiyle çalışmamıza camileri belirlemek için kaynak taraması yaparak başladık. Mükebbireler hakkında yapılmış tek çalışma olan “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler” başlıklı makalenin kaynakçası bizim için önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

İkinci olarak DİA (Diyaret İslâm Ansiklopedisi) maddelerinde bir tarama yaptığımızda “mükebbire” başlıklı bir madde bulunmadığını, ansiklopedinin içeriğinde araştırma yaptığımızda ise 14 adet maddenin içeriğinde mükebbirenin geçtiğini tespit ettik ve bu da bizim için hem tezin seçiminde hem de kataloğun oluşmasında önemli bir adım oluşturdu. Kataloğun büyük bir kısmı, bir camiye yazarken o bölgede var olan diğer Osmanlı camilerinin cephe fotoğraflarını inceleme yöntemiyle oluştu. İnternette görseller kısmında “mükebbire” kelimesi ile yaptığımız araştırmalarda da tespit ettiğimiz yapılar oldu. Bu şekilde 72 adet camide mükebbire tespit ettik.

⁸ Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s.7.

Mükebbiresi olan camiler için bir liste oluşturduktan sonra mükebbirelerin konumu, özellikleri, şu anki durumları hakkında inceleme yapabilmek için İstanbul, İzmir, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa illerinin merkezi, bazı ilçeleri ve köylerine gittik. Kaynaklarda görsellerine rastlamayıp saha araştırması esnasında yerinde tespit ettiğimiz mükebbiresi olan yapılar oldu. Özellikle Muğla’da bulunan yapıları bu şekilde tespit ettik. Bu anlamda coğrafyada gezi-yüzey araştırması yaparak ileride daha fazla esere ulaşma imkânımız olabilir.

Mükebbire teriminin ilk kullanıldığı yeri ve tarihi tespit için yapıların vakfiyeleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde belgeler üzerinden inceleme yapma imkanımız oldu. Tüm bu araştırma ve incelemeler ışığında tezimizin içeriğini oluşturduk.

Yaptığımız çalışma “Giriş”, “Katalog”, “Camide Ses”, “Mükebbire” başlıklı bölümler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Tezin birinci bölümü giriş olup bu kısımda tezin konusu yapılan çalışmalar, tezde takip ettiğimiz yöntem ve tezin kaynakları hakkında bilgi verdik.

Tezin ikinci bölümü “Camide Ses” başlığı altında cemaate imamın sesinin rahat iletebilmesi ve cami mimarisine bu amaçla zaman içerisinde girmiş olan mimari unsurlardan bahsettik. Tezin ikinci bölümünde *mükebbirenin* cami mimarisinde sesin iletimi konusunda bir birim olduğuna kısaca değindik.

Tezin üçüncü bölümü “Mükebbire” başlıklı bölümdür. Bu bölümde mükebbirenin sözlükler ve ansiklopedilerde geçen tanımları, mükebbirenin cami mimarisine girişi ve geçirdiği evreler, mimari bir birim olarak mükebbireyi oluşturan unsurlar, bu mimari birimde görev yapan kişiler hakkında bilgi verdik.

Tezin dördüncü bölümü “Katalog” kısmı olup burada da mükebbiresi olan camiler hakkında bilgilendirme yaptık. Katalogda camileri kronolojik sıra gözeterek inceledik. Kronolojiyi oluştururken eğer mükebbire cami ile birlikte inşa edilmiş ise caminin inşa tarihini, eğer mükebbire camiye sonradan eklenmiş ise mükebbirenin eklenmiş olabileceği tarihi esas aldık.

Son olarak da “Değerlendirme-Sonuç” bölümünde mükebbirelerin inşa sebebi, önemi, yer ve şekil olarak geçirdikleri süreç hakkında varılan tespitlerden bahsederek çalışmayı tamamladık. Değerlendirme kısmında yapıları İstanbul ve diğerleri şeklinde

bir sıralamayla ele aldık. Bunu da yönetim ve mimarlık merkezinin İstanbul olması sebebiyle yaptık.

İçindekiler listesinde katalogta yer alan yapıların yerlerinin de görülebilmesi için parantez içerisinde buldukları şehirleri ekledik.

D. ISTILAH

Çalışmamızda kullandığımız terimler konusunda bir karışıklık olmaması amacıyla burada hangi birim için hangi terimi kullanmayı tercih ettiğimize dair bazı açıklamalar yapmak istiyoruz. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan “mükebbire” teriminin “mi’zene”, “son cemaat müezzin mahfili”, “salâ köşkü”⁹ gibi terimlerle de ifade edildiğini kaynaklarda gördük.

Sanat Ansiklopesinde Arseven mükebbireyi “Mi'zene veya mükebbire ezan okunacak veya tekbir getirilecek yer manasında (Arapça dan) camilerin avlusundaki son cemaat yerinde namaz kılanlara içerideki imamın tekbirini tekrar ederek cemaatin birlikte namaz kılabilmesini temin için yüksekçe bir pencere içine veya dışarıya taşkın olarak inşa edilmiş balkon şeklinde çıkmadır. Ki son cemaat müezzini burada imam tekbirini tekrar ederek dışarıdakilere bildirir. Bu mahfillere son cemaat müezzin mahfili veya mükebbire de denir.”¹⁰ şeklinde tanımlar. Bu tanımda kullanılan mi'zene kelimesini mükebbirenin ezan okunulabilecek yer olması ihtimalinden dolayı kullanılmıştır. Fakat biz mükebbire denilen mevkîde ezan okunduğu ya da okunulabileceği ile ilgili bir bilgi ile karşılaşmadık. Tanımda geçen diğer bir ifade ise “son cemaat müezzin mahfili” ifadesidir. Arseven müekkirede görevli olan kişi için “son cemaat müezzini” ifadesini kullanmıştır. Mükebbire görevlileri vakfiyelerde, müezzinlere ek olarak görevli kişiler olarak ifade edilir ve yaptıkları vazifenin adı da “mükebbir”, bir nevî müezzindir. Bu sebeple olsa gerek tanımda da mükebbire için “son cemaat müezzin mahfili” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Ayverdi Ayazma Camii'nin mükebbirelerini “Camide cümle kapısının iki yanındaki mükebbireler, cemaati davete yarayan salâ köşkleri bulunur”¹¹ şeklinde tarif

⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Ayazma Camii”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, c.III, s.1509.

¹⁰ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950, c. III, s. 1450.

¹¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Ayazma Camii”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, c.III, s.1509.

eder. Burada kullanılan “salâ köşkleri” ifadesi akla bu balkonlarda gerektiğinde salâ okunmuş olabileceği ihtimalini getiriyor.

Ayverdi Sultan II. Bayezid Camii’nde harem sofasını tarif ederken mükebbire için “müezzin balkonu” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade mükebbirenin kullanımı ile ilgili açıklamayı da içeren bir ifadedir.¹²

Tüm bu farklı ifadelere rağmen biz çalışmamızda arşiv belgelerinde geçen “mükebbir” isimli vazifelinin yeri anlamındaki “mükebbire” terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

Caminin kısımlarını tarif ederken ise bir yanlış anlaşılma olmaması için burda belirtelim ki caminin iç kısmını “harem” olarak ifade ettik. Caminin iç avlusu olan kısmı da “harem”¹³ olması sebebiyle eğer iç avlulu bir cami ise sanat tarihi kitaplarında “son cemaat yeri” olarak ifade edilen kısma kendi kaynaklarımıza uygun olması sebebiyle “harem sofası” tabirini kullandık. Fakat iç avlusu bulunmayan camilerde ise bu birimi “giriş sofası” olarak ifade ettik.

¹² İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983, c. V, s. 20.

¹³ Mustafa Sezer, “IV. Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türk İslam Sanatlarında Terminoloji Sorunu Çalıştayı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016 c.3, s. 1, s. 295-299.

II. CAMİDE SES

Camide cemaat ile kılınan namazlarda cemaat ile imam arasındaki en önemli bağlardan biri sestir. Camilerin boyutu genişledikçe ve cemaat arttıkça sesin ulaşabilmesini sağlamak için çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Camiden camiye farklılık gösterebilen kubbe, kapı, pencere açıklıkları, cam, halı, çini gibi yapı elemanlarının kullanılması ile mekanın akustik özellikleri konusunda etkisinin olabilmesinin mümkün olduğu araştırma konusu olmuştur. Tek tek caminin elemanlarını, bu elemanların ses iletimine etkisini uzun uzun inceleyemeyecek olsak da kısaca değinmekte fayda vardır. Camilerin kubbeli olarak inşa edilmesi ve günümüzde rezonatör olarak isimlendirilen ses kaplarının kubbelere yerleştirilmesi sesin daha net ve daha uzağa iletebilmesini sağlar. Diğer bir konu ise camilerde ibadetin bir kısmının oturularak yapılıyor olması sebebiyle caminin zemini halı ile kaplıdır. Bu belirli kalınlıkta olup zemine serilen halılar da sesin yutulmasını sağlar.¹⁴

Caminin avlusundaki cemaatin imama uyabilmesini sağlamak için gerçekleştirildiği düşünülen bir uygulama Edirne Üç Şerefeli Camii’de bulunmaktadır. Caminin harem sofasında yer alan ve Baha Tanman’ın “mihrap-pencere” olarak ifade ettiği ayrıntı bir nevi mükebbirenin öncülü olan mimari uygulamadır. Bu uygulama ile avludaki cemaatin hem görerek hem de imamın ve müezzinin sesini işiterek namazı huşu ile kılabilmelerine hizmet eden bir uygulama olmuştur.¹⁵

Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olan üç büyük caminin müezzin mahfillerine dikkat edecek olursak Şehzade Camii’nde kuzeybatı yönündeki fil ayağına yerleştirilen müezzin mahfilinin tek başına yeterli olamadığı düşünülmüş olmalı ki Süleymaniye Camii’nde güneybatıda yer alan fil ayağına yerleştirilen mahfile ilave olarak diğer üç fil ayağına da müezzin mahfilleri inşa edilmiştir. Fakat farklı noktalardan aynı anda sesin çıkması konusunda da bir rahatsızlık olsa gerek ki Selimiye Camii’nde müezzin mahfili merkeze taşınmış ve sesin kubbeden eşit olarak dağılması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶ Müezzin mahfilinin merkeze taşınması Cami mimarisinde

¹⁴ Serhan Tuncer, “Mimar Sinan Camilerinde Kubbenin Akustik Açısından Belgelemesi: Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Camii Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Temmuz -2014, s.2-21.

¹⁵ Baha Tanman, “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Camii Hakkında”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul: YKY, 1998, s. 349.

¹⁶ Tuncer, “Mimar Sinan Camilerinde Kubbenin Akustik Açısından Belgelemesi: Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Camii Örneği”, s. 35-36.

ihtiyaçlarla birlikte değişen ve gelişen bu birimlere zamanla ihtiyaçtan dolayı *mükebbire* de eklenecektir.

A. CAMİDE İMAM VE MÜEZZİNİN GÖRÜLMESİ VE SESİNİN DUYULMASI

Cemaate sesi ulaştırmak konusu çalışmamızın esas noktası olması sebebiyle İslâm Tarihi'ni süreç olarak incelediğimizde yapılan ilk uygulama hadis-i şerifte “فَقَامَ أَنْ امْرَأَةٌ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَجْعَلُ لَكَ شَيْئًا تَقْعُدُ عَلَيْهِ، فَإِنِّي لِي غُلَامًا نَجَّارًا؟ قَالَ: «إِن شِئْتَ» فَعَمِلْتُ الْمِنْبَرَ” şeklinde geçer ki Hz. Muhammed (sas)’in cemaate hitap ederken bir âsâya veya yaya dayanarak kalkması ve bu şekilde hitap etmesidir.¹⁷

Bundan sonraki aşama mescidde kullanabilmesi için bir minberin yaptırılmasıdır ki hadis-i şerifte şu şekilde geçer:

أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَجْعَلُ لَكَ شَيْئًا تَقْعُدُ عَلَيْهِ، فَإِنِّي لِي غُلَامًا نَجَّارًا؟ قَالَ: «إِن شِئْتَ» فَعَمِلْتُ الْمِنْبَرَ

“Bize Abdülvâhid b. Eymen, babasından; o da Câbir'den tahdîs etti ki: Bir kadın: Yâ Rasûlallah, senin için üzerine oturacağın bir şey yaptırayım mı? Çünkü benim marangoz olan bir kölem vardır, dedi. Rasûlullah (sas): "Eğer istersen (yaptır)" buyurdu. Bunun üzerine o kadın minberi yaptırdı.”¹⁸

Minberin inşasına ilave olarak Veda Hutbesi esnasındaki bir uygulama da kalabalık olan cemaate sesin ulaştırılması için önemli bir başlangıç ve örnek teşkil etmektedir. Bu hadise de hadis kaynaklarında şöyle geçer:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَمَ يَوْمَئِذٍ فِي أَصْحَابِهِ عَنَّمَا فَاصَّابَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ تَيْسًا فَذَبَحَهُ عَنْ نَفْسِهِ، فَلَمَّا وَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ أَمَرَ رَبِيعَةَ بِنَ أُمِّيَّةَ بِنَ خَلْفٍ، فَقَامَ تَحْتَ تُذْيِ نَاقِيهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اصْرُخْ أَيُّهَا النَّاسُ¹⁹

Hz. Muhammed (sas) Arafat'ta arefe günü ilk hutbesi esnasında devesinin üzerinde ashabına hitap etmiş söylediklerinin tüm sahabeler tarafından duyulabilmesi için de Rebia b. Ümeyye b. Halef isimli sahabe Peygamber'in sözlerini tekrar etmiştir.²⁰ Bu hadise de mükebbirlik uygulamasının temelini teşkil eden hadiselerdendir.

İmamın sesinin cemaate ulaştırılması konusunda Peygamber (sas)'in hayatından diğer bir örnek de şöyledir:

قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا مَرَضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَضَةَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ أَتَاهُ بِلَالٌ يُودِنُهُ بِالصَّلَاةِ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ»، قُلْتُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ إِنْ يَفْعَمُ مَقَامَكَ بِيَكِّي، فَلَا يَقْدِرُ عَلَى الْقِرَاءَةِ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ»، قُلْتُ: مِثْلَهُ، فَقَالَ فِي الثَّلَاثَةِ أَوْ الرَّابِعَةِ: «إِن كَانَ صَوَابٌ

¹⁷ Ebu Davud, Salat/ 23.

¹⁸ Buhari, Salat/ 64.

¹⁹ İbn Huzeyme, Sahih, 4/ 298

²⁰ Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. XXXXII s. 591.

يُوسُفَ، مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ»، فَصَلَّى وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهَادِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ كَانِي أَنْظَرُ إِلَيْهِ يَخْطُ بِرَجُلَيْهِ الْأَرْضَ، فَلَمَّا رَأَهُ أَبُو بَكْرٍ دَهَبَ يَتَأَخَّرُ، فَأَثَارَ إِلَيْهِ أَنْ صَلَّى، فَتَأَخَّرَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَقَعَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَنْبِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ يُسْمِعُ النَّاسَ التَّكْبِيرَ تَابِعَهُ مُحَاضِرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ دَاوُدَ،

“Peygamber (sas), içinde vefat etmiş olduğu hastalığa tutulduğu zaman, Bilâl(ra) O'na gelir, namaz vaktini bildirirdi. Peygamber: "Ebû Bekr'e emredin de namazı kıldırsın" buyurdu. Ben: Şübhesiz Ebû Bekr ince kalbli bir insandır. Eğer senin makamına geçip dikelirse ağlar ve okumaya muktedir olamaz, dedim. Peygamber yine: "Ebû Bekr'e emredin, namazı kıldırsın" buyurdu. Ben de o söylediğim sözün benzerini söyledim. Peygamber üçüncü yâhud dördüncü defasında: "Şübhesiz sizler Yûsuf Peygamber'in sahibesi olan kadınlarsınız (yani onlar cinsinden kadınlarsınız). Ebû Bekr'e emredin de namazı kıldırsın" buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekr namazı kıldırmaya başladı. Peygamber de iki kişiye dayanarak çıktı. Peygamber'in iki ayağı ile yerde çizgi çizerek çıkışı hala gözümün önündedir. Ebû Bekr, Peygamber'i görünce geri çekilmeye davrandı. Peygamber; namazı kıldır, diye işaret etti. Fakat Ebû Bekr imamlık makamından geriye çekildi. Peygamber Ebû Bekr'in yanına oturdu. Ebû Bekr, tekbîrleri insanlara işittiriyordu”²¹ Bu uygulama da ilk mükebbirlik uygulaması olarak önemli bir noktadır.

Bir hadis-i şerifte de ashaba Cuma günü ezanını duyurabilmek için oluşturulan yeni bir mekandan “zevra” denilen mevkiden bahsedilmektedir.

وعن السائب بن يزيد رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّدَاءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوْلَهُ إِذَا جَلَسَ أَمَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا. فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ وَكَثُرَ النَّاسُ زَادَ النَّدَاءُ الثَّلَاثَ عَلَى الرَّوْرَاءِ. فَتَبَيَّنَ أَمْرُ عَلَى ذَلِكَ

“Zuhrî şöyle demiştir: Ben Sâib b. Yezîd'den işittim, şöyle diyordu: Rasûlullah (sas) ile Ebû Bekr ve Ömer zamanlarında cuma günü ezan, birincisi imâm cuma günü minber üzerine oturduğu sırada idi. Sonra Osmân (ra)'ın halifeliği zamanında insanlar çoğaldığında Osmân cuma günü üçüncü ezanı emretti de, bu ezan Zevrâ üzerinde okundu. Binâenaleyh iş bu minval üzere (yânî iki ezan, bir ikamet üzerine) sabit oldu”²² Zevra isimli bu mevki de minare dışında ezan için, insanlara sesi duyurabilmek için edinilmiş bir yer olması sebebiyle bir nevi mükebbire ile ilişkilendirebileceğimiz, mekan olarak ilk adımı olan bir uygulamadır.

²¹ Buhari, Ezan/ 67.

²² Buhari, Cuma/ 24.

“Bana Yahya b. Saîd haber verip şöyle dedi: Bana Enes’in oğlunun oğlu haber verdi ki, o Câbir ibn Abdillâh'tan işitmiştir. Câbir (ra) şöyle demiştir: Bir hurma kütüğü vardı, Peygamber (sas) -hutbe irad ederken- onun üzerinde dururdu. Kendisi için minber konulduğu zaman biz bu kütükten, gebeliği on aylık develerin iniltisine benzer sesler işittik. Tâ ki Peygamber (minberden) inip de elini onun üzerine koyunca (sustu).”²³

Bu hadis-i şeriflerden anlıyoruz ki Peygamberimiz (sas) ashabına hitap edeceği zaman hem onların daha rahat görebilmesi hem de işitebilmesi için mutlaka bir destek malzemesi kullanmıştır. Bu ilk zamanlar bir âsâ veya yay iken sonra bir hurma kütüğü daha sonra ise bir minber olmuştur.

Minberin nasıl kullanıldığı konusunda da bize açıklık getiren yine hadislerdir. Şöyle ki:

عن ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ كَأَن يَجْلِسُ إِذَا صَعِدَ عَلَى الْمِنْبَرِ حَتَّى يَفْرُغَ الْمَوَدَّةَ ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ. ثُمَّ يَجْلِسُ فَتَكَلِّمُ. ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ

“İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: Peygamber (sas) iki hutbe yapar, aralarında oturur idi.”²⁴ Burdan anlıyoruz ki Peygamber (sas) hitap edeceği an minbere oturmaktan ziyade ayakta olmuştur.

Hadislerde İslâm’ın ilk yıllarında cemaate sesin nasıl iletmeye çalışıldığını gördükten sonra İslâm Fıkhı’nda bu konuda oluşan hükümlere bakacak olursak cemaatin en kalabalık olduğu zaman Cuma ve bayram namazlarıdır. Bu namazlarda bir de hutbe okunur. Hutbenin yüzler, binler alan camilerde tüm cemaate duyurulması, sesin iletilmesi için çözüm üretebilmek camileri inşa eden mimarların, ustaların ilgilendiği konudur.

Hutbenin duyulması konusunda Hanefî mezhebindeki hüküm, hutbeyi dinleyenlerin uzaklık ya da sağırılık gibi sebepler ile hutbeyi cemaatin duymamasının hutbenin sıhhatini etkilemeyeceği şeklindedir. Şafi mezhebinde ise hutbenin sıhhati için kırk kişinin bulunması şartı vardır ki bu kırk kişi bilfiil hutbeyi işitmese de duyabilecek mesafede bulunmalıdır. Kırk kişi olsa fakat imamı duyamayacak kadar uzak mesafede bulunsalar bu hutbenin sıhhatini etkiler. Kırk kişinin hutbeyi dinlemesi şartı Hanbeli

²³ Buhari, Cuma/ 25

²⁴ Buhari, Cuma/ 29.

mezhebi için de geçerlidir. Hanbeli mezhebi için uzaklık ya da herhangi bir sebepten dolayı eğer işitemeyen olursa hutbenin sıhhati bozulur.²⁵

Cuma namazının kılınabileceği yer konusunda mezheplerin bazı şartları bulunmaktadır ki Hanefi mezhebine göre Cuma namazı şehir hükmünde olan yerde kılınır. Hanefi mezhebinde Ebu Hanife “bir şehirde bir Cuma olur” görüşünü bildirirse de İmam Muhammed’e ait olan bir şehirde birden fazla Cuma kılınabileceğini bildiren görüşünü de nakleder. Şâfi mezhebinde ise binaların olduğu ve şehir kabul edilen mekan olmalıdır. En az kırk kişi cemaat şartı olan Şâfi mezhebine göre ezanı duyabilen kişiler Cuma namazı ile mükelleftir. Şafi mezhebinde bir de tek camide Cuma namazının kılınması şartı vardır. Eğer ihtiyaç sebebiyle birden fazla camide kılınmış ise öğle namazının kılınması gerektiği de belirtilir. Mecbur olunmadığı müddet içinde de tek camide kılınmalıdır. Hanbeli mezhebine göre ise bir yerin şehir olabilmesi için en az kırk kişinin daim oturuyor olması gerekir. Namazın sıhhati için de cemaatin kırk kişi olması gerekir.²⁶

Cuma namazının şehir dışındakilerin üzerine farz olup olmadığı konusunda ihtilaflar olmakla birlikte bu konu müezzinin sesinin ulaşabilmesi konusuyla da ilgilidir. Hanefi mezhebine göre şehir olan yerin dışında olan ezanı işitsin ya da işitmesin üzerine farz değildir. Şafi mezhebine göre müezzin yüksek bir yerde rüzgarsız bir havada ezanı okuduğunda duyabilecek seviyedeki kişilere farzdır. Hanbeliler ise Cuma’nın ezanı duyana farz olduğunu kabul eder.²⁷

Ezanın hem okunuşu hem lafızları sabit olduktan sonra müminler arasında duyurulması konusu da önemli bir konuydu ki bulunan çözüm Neccar oğullarından bir kadının evinin damının mescitten daha yüksek olması ve Hz. Bilal’in oraya çıkıp ezanı okumasıdır. Diğer bir rivayete göre de mescidin kible kısmında olan bir sütuna çıkar okurdu. Peygamber hanımlarından Hz. Hafsa’nın evinin damında okuduğuna dair rivayet de vardır.²⁸ Bizim konumuz olan mükebbirenin temelini dayandırabileceğimiz

²⁵ M.Talat Karaçizmeli, “Dört Mezhebe Göre Cuma ve Bayram Hutbeleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, y.y: Mart- Nisan 1971, c. X, sy. CVI-CVII, s.117.

²⁶ Hayrettin Karaman, “Cuma Günü ve Namazı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Temmuz- Ağustos 1973, c.XII, sy.IV, sf.223-224.

²⁷ Ali İhsan Pala, “Cuma Namazına Dair”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Mehir Vakfı, 2006, sy. VIII s.285-302.

²⁸ İbrahim Ateş, “İslam Tarihinde Ezan Olgusunun İlk Ortaya Çıkışı Ve ilk Müezzinler”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011, s.46.

bu ilk oluşumlardan bir adım sonrası ise minaredir ki onun ilk uygulaması da 678 yılında Mısır Kahire’de inşa edilen Amr bin As Camii’dir.²⁹

Cuma namazı ile ilgili olarak hutbe konusunda imamın hutbeyi yüksek sesle okuması gerekir. Hutbe sessiz okunduğu vakit geçerli değildir. Cemaat de hutbeyi dinlemesi vacip ise de hutbenin sıhhat şartları arasında duyulması gerektiği gibi bir husus söz konusu değildir.³⁰

Yukarıda zikrettiğimiz hükümler büyük olan camilerde hutbenin nasıl duyulduğu konusuna da bir nevi cevap mahiyetindedir. Her ne kadar hutbenin tüm cemaat tarafından duyulması şart değilse de namaz esnasında cemaatin imama uyabilmesi için imamın en azından tekbirlerinin tüm cemaate iletilmesi gereklidir. Bunun için de müezzinler bu vazifeyi görmektedir. Bunun ilk örneğini de Peygamber (sas) ve Ebu Bekir (ra) uygulamıştır.³¹

B. CAMİDE SES İLE İLGİLİ OLAN MİMARİ UNSURLAR

İslâm sanatının esasını oluşturan camiler boyut olarak farklılıklar göstermektedir. Caminin boyutu büyüdükçe imamın sesinin tüm cemaate ulaşması güçleşmektedir. Şuan hoparlör gibi araçlar kullanılsa da İslâm’ın ilk yıllarından itibaren camide sesi cemaatin tamamına ulaştırabilmek için çeşitli çözümler aranmıştır. Bu çözüm arayışları aynı zamanda caminin mimari unsurlarının oluşmasının da bir nevi sebebi olmuştur. Şimdi camide, sesin cemaate ulaşmasına bir sebep olması için inşa edilen mimari unsurları ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

1. Minber

Minber, caminin mimari unsurlarından biri olup “kademe kademe çıkılan yer” anlamına gelmektedir. Bu birim daha çok Cuma günleri imamın hutbe okuduğu yer olarak bilinir. İmamın minbere çıkma sebebi hem görülebilmesi hem de sesinin daha iyi duyulabilmesi içindir. Hz. Muhammed (sas) hitap edeceği vakit bir hurma kütüğüne yaslanmakta idi. Sonra hicretin 7. veya 8. yılında Peygamber (sas) için iki basamaklı ve bir oturma yeri olan (mak’ad) ılgın ağacından bir minber inşa edildi. Halifeler

²⁹ Ateş, “İslam Tarhinde Ezan Olgusunun İlk Ortaya Çıkışı Ve ilk Müezzinler”, s.55.

³⁰ Bülent Akay, “Mezheplerin Cuma Namazı İle İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerin Dayandığı Deliller”, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006, s. 71.

³¹ Buhari, Ezan/ 67.

döneminde de kullanılan bu minber Muaviye tarafından Şam'a götürülmek istense de sonradan vazgeçildi. Medine Valisi Mervan b. Hakem bu minbere altı basamak daha ekletmiştir. 1256 yılında çıkan yangına kadar da bu minber yerinde kalmıştır.³²

İslâm Tarihi'nde ikinci minber yaptırmak isteyen kişi ise Amr b. As olmuştur. Mısır'da bulunan camine minber inşa ettirmesi üzerine Hz. Ömer Amr'a minberi kaldırmasını müslümanların önünde ayakta onlara hitap etmesini emretmiştir. Bunun üzerine minber kaldırılrsa da Hz. Ömer'in vefatından sonra yeniden konulmuştur.³³

Mekke'de Harem bölgesine ise ilk minberi Muaviye b. Ebu Süfyan inşa ettirmiştir. Bu minber de üç basamaklı ve ahşaptandır.

İlk devirlerde sadece ahşaptan değil kerpiç ve tuğladan da minberler inşa edilmiş olup Hz. Ali'nin Kûfe mescidi için ve Medine Valisi Mervan b. Hakem'in Medine musallası için inşa ettirdiği minberin bu şekilde olduğu rivayet edilmiştir.³⁴

Bu örneklerden sonra çeşitli malzeme ve tezyinata minberler inşa edilmiş olsa da bizim açımızdan sesin cemaate ulaştırılması için atılan adımları takip edebilmek amacıyla inşa edilen bu ilk minberler önemlidir. Mescid-i Nebevi'nin inşası ile birlikte inşa edilen minber İslâm'ın ilk yıllarından itibaren var olan bir unsurdur.. Buradan anlıyoruz ki sesin iletilmesi konusunda ilk ihtiyaç hutbe esnasında olmuştur ve minber inşa etmek ve minberin basamaklarını yükseltmek şeklinde bir çözüm bulunmuştur.

2. Kürsü

Kürsü, genellikle cami ve medreselerde vaaz ve ders esnasında kullanılan bir birimdir. Direkt ibadet ile bağlantısı olan bir birim olmasa da dini bilgilerin aktarılabilmesi için kullanılması itibariyle konumuz ile bağlantılıdır. Yerden yüksek bir şekilde inşa edilen kürsünün alt kısmına “ kürsü ayağı”, üst kısımda yer alan gövde kısmına da “ kürsü bedeni-gövdesi” denir. Kürsü gövdesinin içerisinde oturlan kısma “sedir” denir. Kürsü gövdesinde vaaz için gerekli kitapların koyulabileceği bir rahle kısmı bulunur.

Kürsünün cami mimarisinde yaygınlaşmasının Fatimiler döneminde olduğu söylenmektedir.

³² Nebi Bozkurt, “Minber”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, c. XXX, s. 101-103.

³³ Yılmaz Can, “Erken Dönem İslam Toplumunda Mevcut Sosyo- Kültürel Ve Dini Bazı Duyarlılıkların Sanata Yansımaları”, *İSTEM*, 2006, sy. VIII, s. 116-117.

³⁴ Bozkurt, “Minber”, s. 101-103.

Kürsüler duvara sabit olarak inşa edildiği gibi hareketli olarak da inşa edilmiştir. Kürsü inşasında yaygın malzeme olarak ise ahşap ve mermer kullanıldığı görülmektedir.³⁵

3. Mahfil

Mahfil, korunaklı yer anlamındadır. Caminin farklı noktalarında farklı amaçlar için kullanılmak üzere inşa edilmiş olan mahfiller bulunur. Camilerde halifeler ve padişahlar için ayrılmış olup yerden yüksekçe olan kısımlara maksure, maksureden daha yüksek olan kısımlara ise hünkâr mahfili denir.³⁶

Maksure kullanımı Hz. Ömer'in camide şehid edilmesi üzerine ilk olarak Hz. Osman döneminde yerden yüksek ve etrafı da korunaklı olacak şekilde inşa edilmiştir. Bu şekilde cami mimarisine girmiştir ve zamanla hünkâr mahfiline dönüşerek cami mimarisinde var olmaya devam etmiştir. Anadolu'da ise ilk mahfil örneği Divriği Kale Camii'nde yer almaktadır. Osmanlı mimarisinde ise hünkâr mahfilini ilk olarak Bursa Yeşil Camii'nde görmekteyiz. İstanbul'da en erken örneği ise Bayezid Camii'ndedir.

Hünkâr mahfilleri sütunlar üzerinde caminin güneydoğu ya da güneybatı kısmında yer alan bir birim olarak inşa edilmiştir.³⁷ Maksure ve hünkâr mahfilinin direkt olarak ses ile bağlantısı yoktur. Burada amaç halife ya da hünkârın güvenliği için bir tedbir almaktır.

Camilerde yer alan mahfillerden bir de müezzin mahfili bulunur ki bu camilerde müezzinlerin bir arada olmasını sağlamak için sütunlar üzerine inşa edilmiş olan yüksek sofa kısmıdır.³⁸ Müezzin mahfilinin tespit edilen ilk örneği ise Beyşehir Eşrefoğlu Camii müezzin mahfilidir.³⁹ Camilerde müezzinler için ayrılmış olan bu mahfillerin yeri konusunda farklı yerler denenmiştir.

Caminin mahfilleri içerisinde zikredilen diğer bir birim de mükebbiredir. Mükebbire caminin içinde değil de caminin dışında yer alan bir mahfil türüdür. Yapılış

³⁵ Yaşar Çoruhlu, "Kürsü", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, c. XXVI, s. 573, 574.

³⁶ Celal Esad Arseven, "Mahfil", *Sanat Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, c. III, s. 1260.

³⁷ M. Baha Tanman, "Mahfil", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. XXVII, s. 331- 333.

³⁸ Arseven, "Mahfil", s. 1260.

³⁹ Tanman, "Mahfil", s. 331- 333

sebebi direkt ses iletimini sağlamaktır.⁴⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgiyi müstakil “Mükebbire” bölümünde vereceğiz.

⁴⁰ Arseven, “Mahfil”, s. 1260

III. MÜKEBBİRE

Mükebbire terimini kaynaklardan araştırdığımızda Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde “Mükebbire (Arapça) bazı camilerde revakların arkasındaki duvarın üstünde, dışarıya çıkma olarak yapılmış, balkon gibi küçük kısımlara verilen ad. Caminin hem içini hem de dışını görebilen bu yerdeki müezzin, caminin içindeki imamın tekbirini aynen tekrar ederek dışardakilerin de camideki cemaat ile birlikte namaz kılmasını sağlar.”⁴¹ şeklinde, Büyük Larousse Ansiklopedisi'nde “Mükebbire (Arapça), büyük camilerde, son cemaat yerinin camiye bitişik duvarında yer alan balkon biçiminde küçük çıkma. Son cemaat yerinde namaz kılanlara imamın tekbirini tekrarlayan müezzinler için yapılan mükebbirelere mizene ya da son cemaat müezzin mahfili de denir.”⁴² diye geçer. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi'nde yer alan tanım ise “Bazı camilerde son cemaat yerinin harem duvarı üstündeki küçük cumba ya da balkon. Burada caminin içini görebilen müezzin, imamın tekbirini dışarıda namaz kılanlara tekrarlar.”⁴³ dir. Sanat Ansiklopedisinde mükebbireyi “Mi'zene veya mükebbire ezan okunacak veya tekbir getirilecek yer manasında (Arapça dan) camilerin avlusundaki son cemaat yerinde namaz kılanlara içerideki imamın tekbirini tekrar ederek cemaatin birlikte namaz kılabilmesini temin için yüksekçe bir pencere içine veya dışarıya taşkın olarak inşa edilmiş balkon şeklinde çıkmadır. Ki son cemaat müezzinini burada imam tekbirini tekrar ederek dışarıdakilere bildirir. Bu mahfillere son cemaat müezzin mahfili veya mükebbire de denir.”⁴⁴ şeklinde tarif eder. Doğan Hasol “Mükebbire (Arapça) Camilerde imamın tekbirini cemaate tekrarlamak üzere son cemaat müezzinlerine ayrılmış yer. Mükebbireler son cemaat yerinin camiye bitişik olan duvarına açılmış pencerenin balkon gibi dışarı çıkan bölümünden ibarettir.”⁴⁵ şeklinde bir tanım yapar. Ayvansarayı “Büyük camilerde şadırvan avlusuna ve bu avluda yer alan son cemaat mahalline namaz kıldırın imamın aldığı tekbirleri ve esas cami dışında da içerideki cemaatle kılınan namaza katılabilmeyi sağlamak gayesiyle cümle kapısı yanlarına cumba biçiminde çıkıntılar yapılmıştır ki buralarda vazifeli müezzinler imamın aldığı

⁴¹ *Meydan Larousse*, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972, c.IX, s.132.

⁴² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1986, c. XVI, s. 8444.

⁴³ *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 1997,c.II, s.1318.

⁴⁴ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950, c. III, s. 1450.

⁴⁵ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1979. s. 366.

tekbirleri tekrarlamak suretiyle hizmet görürler.”⁴⁶ şeklinde bir tanım vermiştir. Tahsin Öz “Mükebbire, bilhassa büyük camilerde son cemaat yerine ve hatta şadırvan avlusuna dahi tekbirleri aksettirmek üzere cümle kapısının yanlarında yapılmış olan cumba şeklindeki çıkıntılar. Burada bulunan ayrı müezzinler tekbirleri tekrarlar.”⁴⁷ şeklinde bir tanım yapmıştır.

Mükebbire ile ilgili M. Zeki Pakalın şöyle bir tanım yapar: “Mükebbire büyük camilerde müezzinlerin son cemaat yerlerinde namaz kılan halka imamın tekbirini tekrar etmek üzere buldukları çıkıntılı balkonlara verilen addır. Buna mizene de denir.”⁴⁸ Sanat Kavramları sözlüğünde ise “Mükebbire camilerin son cemaat yerinde namaz kılanlara içerideki imamın tekbirini ileterek, cemaatin aynı anda namaz kılmasını sağlamak işini gören müezzinin durduğu küçük balkon. Bu çıkmaya ‘mi’zene’ ya da ‘son cemaat müezzin mahfili’ de denir.”⁴⁹ şeklinde bir tanım yer alır. 1945 tarihli Rodos mimarisi ile ilgili yazdığı kitabında Hermes Balducci yaptığı bir tarif ile adeta mükebbireyi tarif eder. “Namaz kılınan yerden önce “ravak” veya “son cemaat yeri” olan sahanlık vardır. Döşemesi pek temiz tutulan bu sahanlıkta yalnız namaz kılınır. Bunun iki mihrabı da olabilir. Eğer varsa kürsülerine caminin içinden çıkılır.”⁵⁰

Fatin Uluengin’e ait olan mükebbire tanımı ise “ Son cemaat revağına bakan cami beden duvarının her iki tarafında bulunan balkonlar. Kalabalık Cuma namazlarında müezzin yardımcısı burada durarak imamın ve müezzinin söylediklerini son cemaat yerinde toplanmış halka tekrar eder.” şeklindedir. Ayrıca Uluengin ahşap şebekelerden bahsederken de ahşap şebekelerin kadınlar mahfili etrafında, mükebbire ve vaaz kürsüsü korkuluğu olarak kullanıldığına da değinmiştir.⁵¹

Yaşar Çağbayır tarafından hazırlanan sözlükte de mükebbire “ Bazı büyük camilerde, imamın tekbirinin müezzin tarafından dışarıdaki cemaate tekrar edilmesi

⁴⁶ Ayvansarayı Hafız Hüseyin, haz: İhsan Erzi, *Camilerimiz Ansiklopedisi-Hadikatü'l Cevami*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987, c. I, s. 21.

⁴⁷ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, c. I, s.12.

⁴⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. II s. 611.

⁴⁹ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 168.

⁵⁰ Hermes Balducci, çev.: Celâlettin Rodoslu, *Rodosta Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945, s. 4.

⁵¹ Fatin Uluengin, Bülent Uluengin, Mehmet Bengü Uluengin, *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayarı*, İstanbul: YEM Yayınları, 2001, s. 248, 260.

için revakların arasındaki duvarda imamın aldığı tekbirleri duyabilecek şekilde dışarıya doğru bir çıkıntı olarak yapılmış müezzin yeri” şeklinde tanımlanmıştır.⁵²

Cami mimarisinin detayları ile birlikte daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla hazırlanmış bir kitap olan *Mimari ve Tezyinî Unsurlarıyla Câmî* kitabında Aziz Doğanay *Mükebbire/Tekbirlük* diye bir başlık oluşturmuş ve bu birimi şöyle açıklamıştır: “Merkezi kubbeli câmilerde ses iletişimini kolaylaştırmak için cümle kapısının bulunduğu kible duvarının iç avluya/harem-i bîrûn’a bakan yüzüne kapının sağında ve solunda veya üstünde, dışarıya taşkın bir cumba şeklinde çıkmalar yapılır ki bu çıkmalara, burada duran kişinin imamın tekbir seslerini dışarıdaki cemaate duyurmak maksadıyla yüksek sesle tekrarladığı için mükebbire (tekbir getirilen yer, tekbirlük) adı verilmiştir.”⁵³

A. MÜKEBBİRENİN CAMİ MİMARİSİNE KATILMASI

Mükebbirelerin camilerde inşa edilmeye başlandığı tarihler XVII. yın başlarıdır. Bizim tespit edebildiğimiz mükebbiresi olan ilk cami Sultan Ahmed Camii’dir. Sultan Ahmed Camii’nin inşası 1616’da tamamlandığına göre ilk mükebbire 1616 yılına ait bir mimari unsurdur.

Çetin makalesinde⁵⁴ mükebbirelerin ilk inşasına başlandığı zamanı “XVI.yydan itibaren görmeye başladığımız mükebbireler”⁵⁵ şeklindeki bir ifade ile XVI.yy olarak belirtse de bu yüzyıla ait olup orijinal bir mükebbirenin varlığı hakkında bilgi vermemektedir. İnşası XVI.yy olan camilerde mükebbireler bulunsa da bunların orjinalliği konusu şüphelidir.

Osmanlı Mimarisi’nin zirve dönemi olan Sinan Dönemi’nden hemen sonra onun yetiştirdiği mimarların inşa ettiği camilerde mükebbireler ile karşılaşmaktayız. Fakat Mimar Sinan’ın inşa ettiği camilerde sesin ulaştırılması için farklı çalışmalar yapılmış olsa da camilerin harem sofası kısmına bir birim olarak mükebbire eklenmemiştir.

⁵² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, c.III , s.3360.

⁵³ Aziz Doğanay, *Mimari ve Tezyinî Unsurlarıyla Câmî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017, s. 49.

⁵⁵ Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s. 408.

Mükebbire teriminin kullanıldığı en erken kaynaklar konusunda inceleme yaptığımızda ise mükebbire tabiri her ne kadar mekan ismi olarak karşımıza çıkmasa da burada görev yapan kişiyi ifade eden “mükebbir” tabirine belgelerde ve vakfiyelerde rastlamaktayız. En erken tarihli bu tabirin geçtiği belgeler ise Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleri üzerinden yapılan bir tezde geçen 1006/1597-1598 tarihli belgede Harem-i Nebevî’de mükebbir olarak vazifeli kişilerin olduğu, mükebbirlerin Hanefi ve Şafi mezhebinden olduğu, Hanefi mükebbirlerin dokuz, Şâfi mükebbirlerin ise on adet olduğu konusunda bilgiler yer almakta olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁶ Yine aynı tezde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 1209/2 numaralı defterin incelenmesi sonucu 1004/1595-1596 tarihli Ali Paşa’nın vakıflarından yola çıkarak hazırlanan tabloda da mükebbirlerden bahsedilir ki aldıkları ücret miktarı yıllık 10 sikkedir.⁵⁷ Bu tarihten daha da geri gidilerek 5716 sayılı sürre defterinde 998/1589-1590 tarihinde Medine’de bulunan sosyal sınıflara dağıtılan buğday miktarı söylenirken Harem-i Şerif mükebbirleri şeklinde bir tabir kullanılmaktadır. Bu durumda en erken tarihli mükebbir ifadesi 1589 yılında surre defterinde görülmektedir.⁵⁸

Mükebbir ifadesini 1074/1663-1664 tarihli Valide Turhan Sultan’ın vakfiyesinde camide vazifeli olan kişileri ve alacakları ücretleri zikrederken “ve dört nefer kimesneler dahi müezzinlere mülhak olup ikisi mükebbir-i harem ve ikisi ahşâmî⁵⁹ olup herbirinin vazife-i yevmiyyeleri beşer akçe ola.” ifadesi ile caminin mükebbirleri ve alacakları ücretten bahsedilmiştir.⁶⁰ (Foto 210)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 639 numaralı III. Osman’ın Nuruosmiye Külliyesi 1169/1755 tarihli Vakfiyesi’de de camide vazifeli olan kişilerden bahsedilirken “mükebbir-i harem-i câmi’a” olarak ifade edilmiş olup günlük alacağı miktar ise 5 akçedir.⁶¹

⁵⁶ An’am Mohamed Osman Elkabashi, “Osmanlı Medinesi: XVI. Yüzyılda Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s.95.

⁵⁷ Elkabashi, “Osmanlı Medinesi: XVI. Yüzyılda Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, s. 155.

⁵⁸ Elkabashi, “Osmanlı Medinesi: XVI. Yüzyılda Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, s. 165.

⁵⁹ Bir büyük zâtın yakınları, maiyeti, taraftarları.

⁶⁰ Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 137; H.Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul: Okur Kitaplığı 2012, s. 82.

⁶¹ Ali Öngül, *Sultan III. Osman Vakfiyesi*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yayınları, 2003, s. 11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi' ndeki belgeler arasında ise en erken tarihli olarak rastaladığımız belge 1096/1685 tarihli Amasya Beyazıt Camii'ne Seyyid Ahmet isimli şahsın mükebbir olarak atandığına dair belgedir.⁶² (Foto 208) 1096/1685 tarihli diğer bir belge Bursa Emir Sultan Camii ve türbesine mükebbir olarak atanan Mustafa isimli şahıs hakkında olup en erken tarihli belgelerden olması açısından önemlidir.⁶³ (Foto 209) Bu belge dışında da mükebbir tayinleri konusunda belgeler arşiv kayıtlarında yer almaktadır.⁶⁴

Böylece yazılı kaynaklarda mükebbir terimini belgelerde en erken 1589'da, vakfiyelerde ise 1664 tarihli Valide Turhan Sultan vakfiyesinde görüyoruz. Terim XVI.yyda kullanılmaya başlanmış olsa da mekan olarak mükebbirelerin inşasına XVII.yyda başlanmaktadır.

Mükebbireler cami mimarisinde zamanla yer alanmaya başlayan ve ibadet esnasında kullanılan bir birimdir. Mükebbireye benzer yapıları farklı coğrafyalarda da görmekteyiz. Mısır Kahire'deki Ezher Camii avlusunda yer alan Memlük Dönemi'nden kalan ahşap balkon (şürfe) mükebbireyi akıllara getirmektedir. Zira bu balkon hem revaklı avluda bulunmaktadır hem de yüksek bir mevkide bir cumba görünümündedir. Bu balkonların nasıl kullanıldığı, Memlüklü Mimarisi'nin diğer yapılarında da olup olmadığı konusu da bir araştırma konusu olabilir. Fakat mükebbireye benzerliği dikkat çekicidir.⁶⁵ (Foto 211)

Mükebbireye mevki olarak benzerliği olan diğer bir yapı birimini de İran mimarisinde görüyoruz. İran camilerinin avlu kısmında eyvanlardan birinin üzerinde yer alan *güldesteleri* de mükebbire benzeri yapılara örnek verebiliriz. Bu birimlerin ezan okumak ya da çeşitli törenlerde musiki icra etmek için kullanıldığı kaynaklarda yazmaktadır.⁶⁶ (Foto 201)

⁶² İE. EV. 00018. 02122.001.

⁶³ İE. EV. 00018. 02125.001.

⁶⁴ Belgelerdeki incelememiz mükebbir tabirinin ilk kullanıldığı kaynağı tespit etmek olması sebebiyle belgelerin içeriği hakkında uzun bilgilendirme yapılmamıştır.

⁶⁵ Mustafa Uzun, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c.12, s. 53-55

⁶⁶ Sheila Blair, Jonathan Bloom, haz. Markus Hattstein, Peter Delius, çev. Nurettin Elhüseyni, "İran: Safeviler ve Kaçarlar", İslam Sanatı Ve Mimarisi, y.y.: Literatür Yayıncılık, 2007, s. 513.

IV. KATALOG

1. SULTAN AHMED CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 1- 2-3

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1026/1616

Mimar: Sedefkâr Mehmed Ağa

Bâni: I. Ahmed

İnceleme Tarihi: Aralık, 2018

Cami İstanbul'un Fatih ilçesinde Sultan Ahmet mahallesinde yer almaktadır. Sultan Ahmed Camii XVII.yyın başında inşa edilmiş, Osmanlı mimarisinin ve tezyîni sanatlarının zirve örneklerini bir arada görebildiğimiz bir yapıdır.⁶⁷ Bina devrin padişahı Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından zamanın başmimarı olan Sedefkâr Mehmed Ağa'ya inşa ettirilmiştir. Caminin inşaatına 1018/1609 tarihinde başlanmıştır. Caminin bitiş tarihi cümle kapısında ve mahfilde bulunan kitâbelerde 1025/1616⁶⁸, Nâimâ tarihinde ise 1026/1617⁶⁹ olarak verilmiştir. Bir külliye şeklinde inşa edilen bu yapı 1029/1620 yılında tamamlanmıştır. Külliye'nin inşa edildiği yer konusunda Evliya Çelebi beş tane vezirin sarayının alındığı⁷⁰, Nâimâ tarihinde ise Ahmet Paşa ve Mehmet Paşa sarayları alınıp yıkıldığı⁷¹ hatta Ahmet Paşa sarayının o gün varisi olan Ayşe Sultan'dan⁷² aldığı yazar.

Külliye, İbrahim Paşa Sarayı karşısına Türklerin İstanbul'u fethinden daha evvel harap olmuş Bizans sarayının kalıntılarının üzerine⁷³ gelecek şekilde yukarıda belirtilen satın alınmış arazi üzerine Ayasofya ile karşılıklı olacak şekilde inşa edilmiştir.

⁶⁷ Tahsin Öz, "Sultan Ahmed Camii", *Vakıflar Dergisi*, 1937, sy. 1, s. 25.

⁶⁸ Tahsin Öz, "Sultan Ahmed Camii", s. 26.

⁶⁹ Nâimâ Mustafa Efendi, haz. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Nâimâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 431.

⁷⁰ Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.83.

⁷¹ Nâimâ, *Tarih-i Nâimâ*, s. 434.

⁷² Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975, s. 37.

⁷³ Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, t.y., s. 374.

Sultan Ahmed Külliyesi, Avusturya ile yapılan savaşı sona erdiren Zitvatorok barışı (1607) ve Anadolu'daki Celâli isyanlarının da bastırılması sonrasında inşa edilmiştir. Aynı ihtişamda bir sultan külliyesi XVIII.yyda Nuruosmaniye Külliyesine kadar inşa edilememiştir.⁷⁴

Külliye binası bütünüyle incelendiği zaman cami ana yapıdır. Külliye'nin diğer yapıları ise hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifa, imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhaneler, han, darülkurra, türbe, sebiller, çeşmelerdir.⁷⁵ İmaret binasının olduğu yerde Marmara Üniversitesi Rektörlük binası bulunmaktadır. Külliye'nin dört sebilinden de üçü günümüze ulaşmıştır. Medrese ve türbe günümüze orijinal hali ile gelebilmiştir.⁷⁶

Sedefkâr Mehmed Ağa, Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nde uyguladığı plandan hareket ederek dört yarım kubbeli merkezi planlı bir şema izlemiştir. Ancak yarım kubbelere iki değil de üçer miyane (eksedra-santur), mihrap tarafına ise iki miyane yerleştirilerek mekana genişlik verdiği bir yapı oluşturmuştur. Yarım kubbelere mahfil payeleri üzerine yerleştirilmiştir. Kubbe 23.50 metre çapında ve 43 metre yüksekliğinde olup 5 metre çapında 4 şahpâyeye ile taşınmıştır.⁷⁷ Bu ağır şahpâyeler üzerine yukarıdan aşağı kaval yiv ile hafifleten Mimar Mehmet Ağa için Arseven Mimar Sinan'ın Süleymaniye'nin şahpâyelerinde yakaladığı narinliği yakalayamadığını ve payelerin bodur ve hantal görüntü verdiğini söyler. "Sinan payelerin köşelerini traşlayarak ve payelere açtığı nişler ile o hantallığı hafifletmiştir; Mehmet Ağa ise şahpâyeleri yivler ve üzerindeki kalın kornişler ile daha bodur ve hantal bir hale getirmiştir." diye ifade eder.⁷⁸ Hünkâr mahfili on mermer sütun üzerine güneydoğu köşesinde bulunan kubbenin altına yerleştirilmiş olup kafesli parmaklıklar ile çevrilmiştir. Güneybatı payesinde alçak mermer sütunlara yerleştirilmiş geometrik desenler ile süslü şebekeleri olan bir müezzin mahfili bulunmaktadır. Müezzin

⁷⁴ Metin Sözen vd. , *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınlar, 1975, s.249.

⁷⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, " Sultan Ahmed Cami ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c. XXXVII, s. 497.

⁷⁶ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı Ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, y.y., Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985, s. 185.

⁷⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1986, s. 334.

⁷⁸ Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s. 374.

mahfilinin karşında yer alan payeye ise ağaç işlemeli bir vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir.⁷⁹ Cami beş sıra halinde 260 tane pencere ile başka camilerde karşılaşılmayan bir şekilde bolca aydınlatılmıştır.⁸⁰

Çinileri ile de meşhur olan cami için Kâşici Hasan tarafından 21043 parça çini İznik ve Kütahya atölyelerinden temin edilmiştir.⁸¹ Caminin biri revaklı avluya açılan cümle kapısı iki de yan cephelerde olmak üzere üç kapısı mevcuttur. Caminin kapı ve pencereleri ise sedef işçiliği ile süslenmiştir. Caminin, ortasında altıgen bir şadırvanı olan 26 sütuna yerleştirilmiş 30 kubbeli revaklar ile çevrili kareye yakın dikdörtgen bir avlusu bulunmaktadır.⁸² Cami dört köşesine ve avlunun iki köşesine yerleştirilen altı minaresi ile Osmanlı mimarisi içinde ilk ve tek örnektir. Minarelerin toplam 16 şerefesi vardır. Caminin dışından doğu ve batı cephelerinde Süleymaniye Camii'nde olduğu gibi iki katlı dış mahfiller bulunur. Bu mahfillerin alt kısmında oluşturulan dar ve geniş kemer sırası ile de monotonluk engellenmiştir. Mahfillerin alt kısmına abdest muslukları yerleştirilmiştir.⁸³

Sultan Ahmed Camii'nde hünkâr mahfiline bağlantılı olarak inşa edilmiş bir hünkâr kasrı bulunur ki bu Osmanlı mimarisindeki ilk örnektir. Duvarları taş ve tuğladan almalı olarak örülmüş olup üzeri çatı ile örtülmüş, camiden ayrı sivil konut mimarisinin bir örneğidir.⁸⁴

Mükebbire: Bu devre kadar yapılan selatin camilerinde geniş bir revaklı avlu olmasına rağmen mükebbire yapılma ihtiyacı görülmemiştir. XVII.yy.da ise bu şekilde ufak bir mahfil görünümlü bir birim yapılmasına gerek duyulmuştur. 1588 tarihinde vefat eden ve Sedefkâr Mehmet Ağa'nın da ustası olan Mimar Sinan yapılarına böyle bir birim inşa etmemiştir. Fakat böyle bir birimin olmaması mükebbirede müezzinin yaptığı görevi caminin revaklı avlu kısmında bir müezzinin yapmadığı anlamına gelmez. Fakat Süleymaniye Vakfiyesi'ni incelediğimizde müezzinlerin vazifesi

⁷⁹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 334.

⁸⁰ Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s. 252.

⁸¹ Tahsin Öz, "Sultan Ahmed Cami", s. 27.

⁸² Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002, s. 185.

⁸³ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 338.

⁸⁴ Metin Sözen vd. , *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 257.

kısımında mükebbir görevinden bahsedilmemektedir. Peki öncesinde hiçbir selâtin camiinde ya da revaklı avlusu olan camilerde bir örneği olmayan bu mükebbire birimi nasıl ortaya çıkmıştır? Burada alaka kurabileceğimiz bir ihtimal akla gelmektedir. Sedefkar Mehmet Ağa Mimarbaşı olmadan evvel bir müddet musiki eğitimi almıştır. Bu sebeple sesin daha iyi ulaştırılması konusuna önem vermiş olabilir. Revaklı avludaki cemaatin içerideki imama uyabilmesi ve imamın sesini avluya iletebilmek için böyle bir çözüm bulmuş olmalıdır.⁸⁵

Caminin harem sofası kısmında cümle kapısının doğu ve batısında mükebbiresi bulunmaktadır. Osmanlı mimarisindeki tespit edilen ilk mükebbire burada inşa edilmiştir. Camiden bu mükebbirelere geçiş parmaklığı takılmayan pencereler ile sağlanmaktadır.⁸⁶ Mükebbirelere caminin harem kısmının kuzey cephesinde yer alan mahfilden duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mahfiller iki tarafa simetrik olarak yerleştirilmiş olup aynı şekilde ve aynı boyutta inşa edilmiştir. Mükebbireler bir kişinin namaz kılabilceği büyüklüktedir. Mükebbire 1,34 m boyunda 1,60 m eninde olup 0,73 m yüksekliğinde korkulukları bulmaktadır. Mükebbireler dikdörtgen şekilde inşa edilmiştir. Taban kısmı mermerdendir. Mükebbirenin gövdesi üç adet mermerden kıvrımlı eli böğründenin üzerine yerleştirilmiştir. Mükebbirenin korkuluk kısmı maden şebeke olup baklava deseni şeklindedir.

⁸⁵ Câfer Efendi, *Risale-i Mimariyye*, haz: İ.Aydın Yüksel, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 205 .

⁸⁶ Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)*, s. 55.

2. EMİNÖNÜ YENİCAMİ

Fotoğraflar: Foto 4-5

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1597-1598, 1663

Mimar: Davut Ağa, Dalgıç Ahmed, Mustafa Ağa

Bâni: Safiye Sultan, Hatice Turhan Sultan

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul'un Fatih ilçesinde Rüstem Paşa mahallesi Yenicami caddesi 3 numarada yer almaktadır. İstanbul'da Eminönü semtinde yer alan Yenicami, İstanbul denildiğinde ilk akla gelen yapılardan biridir. Tamamlanması uzun yıllar alan bu yapıya XVI.yyın sonunda III. Mehmed devrinde Valide Safiye Sultan tarafından başlanmıştır.⁸⁷

Maddi olarak imkanı bol olan Valide Sultan, bir hayır eseri yaptırmak istemiştir.⁸⁸ Emin iskelesi olarak bilinen zamanın gümrük ve ticaret merkezi olan mevki yer olarak kararlaştırılır. Bu mevkide o vakit Yahudi ve Hıristiyan aileler oturduğu için burada oturan kişilerden evleri satın alınarak cami için yer oluşturulur.⁸⁹ Sirkeci ile Rüstem Paşa külliyesi arasındaki bölge önemli bir azınlık mahallesi olması sebebiyle evlerinin alınması kolay olmamış ve değerlerinin iki katına ve zorla alınmıştır. Evliya Çelebi bazı kişilerin bu yapıya *zulmiye* ismini verdiğini söyler.⁹⁰ Caminin inşa edileceği yerde bir kilise ve bir sinagog olması sebebiyle bunların yerine de iki harap mabedin onarılmasına karar verilmiştir.⁹¹

Yer alım işlemlerinin tamam olması ile birlikte Muharrem 1006/1597'de temel atılmıştır. Binanın ilk mimarı Mimar Davud Ağa'dır. Davud Ağa'nın 1007/1598 vefat etmesi üzerine Dalgıç Ahmed Çavuş⁹² başmimar olur ve 1012/1603 senesine kadar inşaat devam etmiştir. III. Mehmed'in 1012/1603 yılında vefatı, validesi Safiye Sultan'ın da iki sene sonrasında vefat etmesi üzerine caminin inşaatı 1071/1660

⁸⁷ Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)*, s. 135.

⁸⁸ Ali Saim Ülgen, "Yenicami" , *Vakıflar Dergisi*, sy. II, s. 388.

⁸⁹ Selânikî Mustafa Efendi, haz. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Selânikî*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 723.

⁹⁰ Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)* , s. 132.

⁹¹ Ali Saim Ülgen, "Yenicami" , s. 388.

⁹² Zarif Orgun, "Dalgıç Ahmet", *Arkitekt*, İstanbul, 1941, c. XI, sy. III- IV, s. 61.

senesine kadar durmuştur. Bina ikinci mimar olan Dalgıç Ahmed Çavuş tarafından pencereleere kadar inşa edilmişti.⁹³ Fakat Celal Esad Arseven ise binayı Davud Ağa'nın kubbeye kadar çıkardığını söyler. Bu sebeple diğer mimarlar (Dalgıç Ahmed Çavuş-Mustafa Ağa) da caminin yapısını değiştirmeksizin Mimar Davud Ağa'nın planına tabi olmuşlar, sadece iç kısımların binasında ve tezyinatta kendi görüşleri ile hareket etmişlerdir. Bu sebeple Yenicami başta Davud Ağa olmak üzere üç mimarın ortak eseridir.⁹⁴

Mimar Davud Ağa ilk temel kazımına başladığı vakit caminin denize yakın bir mevkide inşa edilecek olmasından dolayı zeminden kazıldıkça su çıkması sebebiyle tulumbalar ile su boşaltılmak zorunda kalınmıştır. Böyle bir mevkiye inşa edilmesi sebebiyle temeli sağlamlaştırmak için temelin zeminine birbirine kurşun ile bağlı kazıklar yerleştirilerek temel taşları bunun üzerine bina edilmiştir.⁹⁵

III. Mehmed'in ve iki yıl sonra da Safiye Sultan'ın vefatı ile 1660 yılına kadar inşaat halinde kalan yapı bu bölgede çıkan bir yangında zarar görmüştür. Bölgede bulunan zarar teftiş için çıkan IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan caminin inşaatını fark eder. Öncesinde de bir cami yaptırmak arzusunda olan Hatice Turhan Sultan'a zamanın sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa bir yangında zarar görmüş olan Cerrah Mehmet Paşa Camii'ni onarmasının uygun olacağını söyler. Fakat devrin başmimarı olan Mustafa Ağa da Hatice Sultan'a Cerrah Mehmet Paşa Camii'nin onarımından ziyade Emin iskelesinde Yahudi mahallesinde inşasına başlanılan caminin yarım kalmasının din ve devlet için uygun olmadığını ve bunu tamamlatanın kıyamete kadar hayır dua alıp mağfiret olunacağını söyler . Yarısı tamamlanıp aşağı pencereleri biten bu camiye tamamlatmasının uygun olduğunu bildirir.⁹⁶

Binanın inşaatının durdurulmasından 59 yıl sonra 1071/1660 yılında binanın yapımına Mimar Mustafa Ağa tarafından tekrar başlanıp 1074/1663 yılında külliye tamamlanmıştır.⁹⁷

Yenicami Külliyesi, cami, hünkâr kasrı, çeşme, türbe, sıbyan mektebi, darülkurra, Mısır Çarşısı diye bilinen arastadan oluşmaktadır. Şuan külliye binalarından

⁹³ Halil Edhem Eldem, *Camilerimiz*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 86-87.

⁹⁴ Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s. 366- 367.

⁹⁵ Aygün Ülgen, "Klasik Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu", Doktora Tezi, İstanbul : Marmara Üniversitesi, 1993, s. 264.

⁹⁶ Erdem Yücel, *Yenicami Hünkâr Kasrı*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu , t.y., s. 5

⁹⁷ Ülgen, "Yenicami" , s. 389-390 .

bazıları yerinde değildir. Bunlardan darülkurranın yerinde şimdi İş Bankasının binası, sıbyan mektebinin binasının olduğu yerde bugün türbe ile İş Bankasının arasından geçen yol bulunmaktadır. Külliye sonradan eklenen hamamın yerinde de bugün Vakıflar Bankası binası bulunmaktadır.⁹⁸

Yenicami'nin planında Mimar Sinan ekolünden ve özellikle de Şehzade Camii'nden etkilenilmiştir. Cami bir merkezi ve dört yarım kubbeli kare bir yapıdır. Dört yarım kubbe dört şahpâye üzerine bina edilmiş olup köşelerde de dört kubbe bulunmaktadır.⁹⁹ Ana kubbenin oturduğu dört şahpayenin üzerinde sekizgen planlı dilimli kubbesi bulunan ağırlık kuleleri mevcuttur. Ağırlık kulelerinin boyu merkezi kubbenin kasmağına kadar ulaşmaktadır. Merkezi kubbenin kasmağında pencere bulunmaktadır.¹⁰⁰ Caminin doğu ve batı cephesinde galeriler ve alt kısımda da abdest muslukları bulunmaktadır.¹⁰¹ Yan cephede bulunan bu galeriler iki katlı olup önlerinde ritmik olarak sıralanan büyük ve küçük kemer sırası bulunmaktadır.¹⁰² Cami yüksek bir subasmanı üzerine bina edilemesi sebebiyle revaklı avluya merdivenler ile çıkılmaktadır. Revaklı avluda 20 sütun üzerine bina edilmiş 24 kubbeli bir revak dizisi bulunmakta olup avluya giriş üç kapıdan sağlanmaktadır. Caminin harem sofası yedi kubbeli olup, pencere alınlıkları çini ile bezenmiştir. Caminin cümle kapısının iki tarafında iki mükebbire yer alır. Revaklı avlunun ortasında sekizgen planlı bir şadırvan vardır.¹⁰³ Camiye revaklı avludaki cümle kapsısından hariç yan cephelerde bulunan iki kapıdan daha girilmektedir. Camiye bitişik olarak inşa edilmiş olan hünkâr kasrı tuğla ve taştan almaşık olarak inşa edilmiş olup Yenicami hünkâr mahfili ile bağlantısı bulunmaktadır.¹⁰⁴ Yenicami hünkâr kasrı için Aslanapa "klasik köşk mimarisinin Çinili Köşk'ten sonra kalan en orijinal numunesi" der.¹⁰⁵

Caminin içini incelediğimizde kubbeyi taşıyan dört şahpaye, duvarlar, pencere içleri, üst mahfiller ve hünkâr mahfili XVII.yy çinileri ile kubbe ve kemerler kalemişi ile bezelidir. Kapı ve pencere kanatları geometrik desenler ile süslü olup kündekaridir.

⁹⁸ Aygün Ülgen, "Klasik Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu", s. 265- 266.

⁹⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962, s. 153-154.

¹⁰⁰ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 350.

¹⁰¹ Öz, *İstanbul Camileri*, s. 153-154.

¹⁰² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1984, s.153.

¹⁰³ Öz, *İstanbul Camileri*, s. 156.

¹⁰⁴ Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)*, s.158

¹⁰⁵ Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 275.

Caminin vaaz kürsüsü de geometrik desenli şebekeli, sedef ve bağa kakma işlemelidir.¹⁰⁶

Mükebbire: Caminin harem sofası kısmında cümle kapısının doğu ve batısında simetrik şekilde yerleştirilmiş iki mükebbire mevcuttur. Mükebbirelere caminin harem kısmında kuzeyde yer alan mahfilden ulaşılmaktadır. Mükebbireler dikdörtgen şeklinde olup tamamen mermerden inşa edilmiştir ve bir kişinin rahatlıkla namaz kılabilceği büyüklüktedir. Mükebbireler üç adet kıvrımlı eli böğründenin üzerine inşa edilmiştir. Mükebbirenin etrafı mermer geometrik desenli korkuluk ile çevrilidir.

Yenicami inşasına Sultan Ahmed Camii'nden daha önce başlanılmış olsa da 1603 yılında ara verilmesi sebebiyle cami 1663 tarihinde tamamlanmıştır. Bu nedenle ilk mükebbirenin 1616 yılında tamamlanan Sultan Ahmed Camii'nde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Fakat mükebbire kelimesinin geçtiğini tespit edebildiğimiz ilk kaynak ise Yenicami için Hatice Turhan Sultan tarafından hazırlatılan vakfiyedir.

Yenicami görevlileri zikredilirken müezzinlerin sayısı ve alacakları ücretler vakfiyede şöyle belirtilmiştir: “müezzin 12 tane ; reisleri iki tane on akçe, müezzinler on tane on akçe, mükebbir-i harem iki tane beş akçe, ahşâmî 5 akçe”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Ülgen, “Klasik Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu”, s. 269.

¹⁰⁷ H. Ahmet Aslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012, s. 26.

3. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 6

Yer: Amasya, Merzifon

Tarih: 1077/1666-1667

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi

İnceleme Tarihi:-

Cami Amasya'nın Merzifon ilçesinde Hocasüleyman mahallesi Cumhuriyet caddesinde yer almaktadır. Caminin inşasına başlanan tarih cümle kapısı üzerindeki kitabesinde yazdığı şekli ile 1077/1666-1667 yılıdır. Külliye şeklinde inşa edilen bu eserin tamamen bitiş tarihi için ise Paşa Hamamı'nın üzerinde yer alan kitabede yazılı olan 1090/1679 tarihi verilmektedir. Külliyenin diğer yapılarını oluşturan kütüphane, sıbyan mektebi, dükkanlar, taşhan, bedesten ve iki hamam da 1666 ve 1679 tarihleri arasında inşa edilmiştir.¹⁰⁸

Caminin planına bakıldığında dikdörtgen planlıdır ve kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofası sonradan yapıya eklenmiştir. Caminin kuzey cephesine eklenerek caminin bir miktar daha uzamasını sağlayan kısmın ise asıl son cemaat yeri olarak inşa edilen kısım olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁹ Caminin tek kubbesi 14 m. çapında olup sekizgen bir kasnak ile taşınmaktadır. Kubbenin köşelerinde sekizgen ağırlık kuleleri yer alır. Kubbe doğu, batı ve güneyde duvar, kuzeyde ise iki paye ve üç adet kemerden oluşan birimin üzerine oturur. Bu kemerli kısmın asıl son cemaat yeri olabileceği söylene de İznik Yeşil Camii'nin kuzeyinde yer alan kemerli kısmın bir benzeri şeklinde caminin harem kısmını genişleten bir kısım olduğu da ifade edilmiştir. Bu üç bölümlü kısımdan ortada olan kısmın kemeri yanlardakilere göre daha geniştir. Buranın üzeri de tonozlar ile örtülüdür. Bu kısımda ortadaki tonozda 1257/1840-1841 tarihi yer almaktadır ki bu da bu kısımda onarımlar esnasında bazı değişikliklerin olduğunu gösterir. Caminin mihrap, minber, kürsü ve mükebbiresi orijinalinde taştan ve sade yapılar iken 1997 yılındaki

¹⁰⁸ *Amasya İl Yıllığı*, 1973, s. 110 ; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418.

¹⁰⁹ *Amasya İl Yıllığı*, s. 111.

onarımında taş minber ahşaptan bir minber ile değiştirilmiş, mükebbire de yerinden kaldırılarak pencere genişletilmiştir.

Caminin var olan son cemaat yerinin örtü sistemi ahşap olup dört adet ahşap sütun ile taşınır. Orta kısmında ise dekoratif bir kubbe bulunur. Son cemaat yeri ile harem kısmının arasındaki bağı sağlayan beş adet pencere bulunur ki bunların ikisi altta üç tanesi ise üst kısımdadır. Üst kısımda olan pencerelerden ortada olanı mükebbireye çıkışı sağlayan açıklık olarak değerlendirilmiştir. Son cemaat yerinin batı kısmında, caminin sağında minare yer alır ve minarenin 1975 onarımında şerefeden yukarısı yenilenmiştir.

Cami bir avlu içerisinde yer alır ve avluya doğu, batı ve kuzey olmak üzere üç kapıdan girilir. Kapıların en anıtsal olanı batı kapısıdır ve üzerinde de muvakkithane bulunmaktadır. Avlunun ortasında sekiz adet sütun üzerinde külah ile örtülü ve onaltıgen bir havuzu olan şadırvan bulunur. Külahın içerisinde yer alan kubbenin içerisi resimler ile bezelidir. Bu resimleri yapan usta Zileli Emin Ustadır ve 1292-1875 tarihinde yapmıştır.¹¹⁰

Cami çeşitli onarımlar geçirmesi sebebiyle orijinal halini tam anlamıyla yansıtmasa da klasik dönem mimarisinin özelliklerinde inşa edilmiş bir yapıdır.

Mükebbire: Caminin mükebbiresi 1997 yılında yapılan restorasyonda kaldırılmıştır. Fakat mükebbire Abdülbaki Yeşil'in anlatımına göre kadınlar mahfilinin üzerine gelecek şekilde iç mekandadır. Şöyle ki: “Camide kuzey duvarın tam ortasında, kadınlar mahfilinin üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiş mükebbire kürsüsü bulunmaktadır. Buradaki pencerenin kürüye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Kürsü son cemaat yeri ile ana mekan arasında bağlantı sağlamaktadır. Açıklığın ana mekana bakan yüzünde, duvar yüzeyinden 0.85 m dışa taşan ve tek bir taşa oyulan payanda, gövdeyi taşımaktadır. Gövde üç yönden ahşap korkuluklar ile çevrilidir. Köşelerdeki ahşap sütunlar yine ahşap olan pramidal külah örtüyü taşımaktadır.”

“Kürsüyü taşıyan konsolun işçiliksiz ve kaba biçimi ile kuzey duvarında görülen deformasyon, kürsünün buraya onarımlar sırasında yerleştirildiğine işaret

¹¹⁰ Abdülbaki Yeşil, “Merzifon- Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992, s.1-61; Abdülbaki Yeşil, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c.XXIX, s. 252-253.

eder”¹¹¹ şeklinde ifade etmiş olması ile var olan mükebbire hakkında en ayrıntılı malumatı buradan ve paylaşmış olduğu resimden elde ediyoruz.

¹¹¹ Yeşil, “Merzifon- Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, 1992, s.42

4. SULTAN II. BAYEZİD CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 7-8

Yer: Amasya

Tarih: 1486, 1668 (mükebbirenin tarihi olabilir.)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Sultan II. Beyazıt

İnceleme Tarihi:-

Amasya'nın merkezinde Hacı İlyas Mahallesi 47 numarada yer alan caminin yeri Hacı Beyzâde Hamza, İlyas, Hızır Beylerden 886/1481 tarihinde II. Bayezid padişah olduktan sonra alınmış ve buraya bir külliye inşa edilmiştir. Fermanı II. Bayezid vermiş olsa da camiyi şehzadesi ve Amasya'nın da valisi olan oğlu Sultan Ahmet yaptırmıştır. Caminin yapımına 886/1481 yılında başlanılarak 891/1486 tarihinde tamamlanmıştır. Cami birçok kez deprem geçirmiştir. 999/1591 Muharrem ayında meydana gelen depremde ön kubbe ve kemerleri, imarethane zarar görmüş ve hemen onarılmıştır. 1079/1668¹¹² yılındaki depremde kemerler çöktüğü için kubbe yıkılmış, minareler zarar görmüş, imarethane ve misafirhanenin kubbeleri de hasar almıştır. Tüm zararlar bir yıl içinde onarılmıştır. Bu yıldan sonra yaşanan depremlerde cami yine ufak hasarlar almış ve hemen onarılarak günümüze kadar gelmiştir. Cami, külliye şeklinde bina edilmiş olup cami, medrese, imarethane, misafirhane ve şadırvandan oluşur. 1258/1842 yılında Kapancızade el-Hâc Hüseyin Zeki Efendi cami için içinde muvakkithanesi, kütüphanesi ve küçük bir şadırvanı olan bina vakfetmiştir.¹¹³

Caminin çevresi kârgir bir avlu ile çevrilmiş olup altı adet kapısı bulunur. Külliye binaları bu avlunun içinde yer alır. Caminin çevresinde ayrıca bir avlu yoktur. Avluda cami ile birlikte inşa edilse de sonradan yenilenen bir şadırvan yer alır. Şadırvanın saçağında İstanbul tasvirli kalem işleri mevcuttur.

¹¹² Depremin tarihi konusunda Türkiye'de Vakıf Abideler ve Vakıf Eserler kitabında 993 tarihi verilmektedir. 1079 tarihli deprem için de 1097 tarihi verimştir. (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, c. I, s. 225).

¹¹³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986, c. I, s. 101-107.

Camiye girmeden evvel önünde üzerleri kubbe ile örtülü beş bölümlü bir revaklı harem sofası yer alır. Cümle kapısı muhteşem olup niş kısmı mukarnalıdır. Bunun altında da iki renk mermerden inşa edilmiş kemeri bulunur. Camiden harem sofasına açılan 4 pencere bulunur ki çerçeveleri mermerdir. Bu pencere üzerinde mavi zemin üzerine beyaz ile yazılmış sülüs hatlı çini panolar mevcuttur.

Caminin harem kısmını ortada iki büyük yanlarda ise üçer tane küçük kubbe örter. Kible duvarı üzerindeki kubbe 15 m çapında iken diğer büyük kubbe 13 m çapında olup daha küçüktür. Bu iki kubbeyi 2.37 m genişliğinde bir kemer bağlamaktadır. Yanlardaki üç küçük kubbeli kısımlara da dışarıdan birer kapı ile girilebilmektedir. Tüm bu şemayı göz önünde bulundurunca Eyice bu caminin de aslında Bursa tipi tabhaneli cami planına sahip olup yan kısımların tabhane olabileceği ve aradaki perde duvarın sonradan kaldırılmış olabileceği gibi bir ihtimal de zikreder. Cami yanlardan ve kible duvarından üç adet payanda ile desteklenmektedir. Bu payandaların üzerinde de sekizgen kasnağa oturtulmuş kubbeler yer alır.

Caminin giriş kısmında payandaların içindeki merdivenler ile ulaşılan bir mahfil bulunur. Caminin mihrabı fazla süslü olmayıp mukarnalıdır. Minber ise beyaz mermerden inşa edilmiş olup üzerinde tezyinat olarak rozetler mevcuttur. Bir tane de sade bir şekilde inşa edilmiş müezzin mahfilini mevcuttur. Caminin en gösterişli ve tezyinatlı kısımları ise kapı ve pencere kanatlarıdır.

Caminin iki minaresi harem sofasının iki yanında yükselir. Minarelere giriş ise harem sofasından sağlanır. Minarelerin süslemeleri de dikkat çekicidir.¹¹⁴

Mükebbire: Planda tam da pencere hizasına denk gelen mükebbire için Ayverdi “müezzin balkonu” ifadesini kullanmakta ve mükebbirenin sonradan yapıldığını vurgulamaktadır. Zira sövede demir izlerinin bulunmadığını söyler.¹¹⁵ Topkapı sarayı’nda D.10232 numarada kayıtlı olan belgeden edinilen bilgilere göre caminin cümle kapısının içeri kısmında demir muhaccerli yani korkuluklu bir mahfil bulunduğunu biliyoruz. Fakat bu belgede ne müezzin mahfilinden ne de harem

¹¹⁴ Semavi Eyice, ‘Beyazıt II Camii ve Külliyesi’, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. VI, s. 40-42.

¹¹⁵ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983, c. V, s. 20.

sofasında bulunan mükebbirenden bahsedilmiştir.¹¹⁶ Bu bilgilerle birlikte caminin inşa tarihi olan 1486'da camilerin giriş sofasına mükebbire inşa edilmeye başlanmamıştır. Bu sebeple mükebbire en erken tarihli olarak 1668 yılındaki onarım esnasında eklenmiş olmalıdır. Mükebbire şekil olarak da 1616 tarihli Sultann Ahmed Camii mükebbiresine benzemektedir.

Mükebbire caminin giriş sofasında cümle kapısının batı üst köşesine denk gelecek kısımda yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında cümle kapısının hemen üzerinde yer alan mahfilden geçilen bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire caminin duvar malzemesi ile uyum sağlayacak şekilde taştan inşa edilmiştir. Mükebbire dikdörtgen şekilde inşa edilmiş olup taştan korkuluklarında herhangi bir tezyinat yoktur. Mükebbire, iki adet kıvrımlı ve kademeli olarak aşağı doğru daralan payanda üzerine inşa edilmiştir. Tüm bu özellikleri ile mükebbire abartıdan uzak sade ve cami ile uyumlu bir görünüme sahiptir.

¹¹⁶ Abdülkadir Dünder, "Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi", *AÜİFD*, c. XLIV, 2003, sy.2, s. 138.

5. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 9-10

Yer: Kayseri, İncesu

Tarih: 1670

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

İnceleme Tarihi:-

Cami Kayseri'nin İncesu ilçesinde Karamustafapaşa mahallesi İstiklal caddesi 24 numarada yer almaktadır. Cami Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından 1081/1670 tarihinde inşa ettirilmiş olup külliye yapısının bir parçasıdır.¹¹⁷ Caminin batısında medrese bulunur ve bu iki yapının çevresi duvarlar ile çevrilidir. Ayrı bir yapı olan kervansaray ile bedesten arasında dar kısımda arasta yer alır. Hamam ise caminin avlusunun dışında ve kuzey kısmında inşa edilmiştir.¹¹⁸

Cami kare planlı ve tek kubbeli ve kuzey cephesinde üç gözlü harem sofası olan bir yapıdır. Harem sofası yerinin üzeri sekizgen gövdeli, taştan inşa edilmiş payeler üzerindeki üç adet kubbe ile örtülüdür. Harem sofasında iki adet mihrab ve batı kısmındaki üst pencerenin önünde de mükebbire bulunur.

Harem sofasının batısında minare yer alır. Minare çokgen kaideli ve silindir gövdeli olup külah ve alem kısmı da dahil olmak üzere taştan inşa edilmiştir.

Caminin harem kısmı 12.80 m çapında sekizgen bir kasnak üzerinde inşa edilmiş kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Caminin harem kısmı 22 adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Caminin kuzey cephesinde altta iki yukarıda ise üç adet pencere bulunmaktadır. Caminin mihrap nişi dışarı çıkıntı yapmamaktadır. Mihrap nişi beşgendir ve kavsara kısmı da beş dilimlidir. Mihrap gayet sadedir. Caminin minber ve kürsüsü taştan inşa edilmiştir. Caminin harem kısmının kuzey cephesinde de ahşaptan inşa edilmiş bir mahfil bulunmaktadır.¹¹⁹

Bu külliye XVII.yy.da inşa edilen sonuncu büyük yapıdır. Külliye genel olarak bakıldığında klasik üslupta inşa edilmiş olsa dahi XVII.yyda başlayan yenilik

¹¹⁷ Ahmed Nazif, haz: Mehmet Palamutoğlu, *Mir'at-ı Kayseriyye*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1987, s. 140

¹¹⁸ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418.

¹¹⁹ Abdullah Kuran, "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", *Vakıflar Dergisi*, 1971, sy. IX, s.241; Mustafa Denктаş, "İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 1997, sy.XXVI, s. 193-224.

arayışlarından esintiler de barındırmaktadır. Ağırılık kulelerinin şekli, medresenin L planlı inşa edilmesi ve çatıların taş ile örtülmesi bu duruma örnek gösterilebilir.¹²⁰

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofası kısmında cümle kapısının batısında yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından ulaşılmaktadır. Mükebbire caminin duvar malzemesi ile uyumlu olarak taştan inşa edilmiş olup dikdörtgen şeklindedir. Mükebbirenin korkulukları da taştandır. Mükebbire iki adet taştan eli böğründenin üzerine inşa edilmiştir. Bu eli böğründeler yukarıdan aşağı doğru dış ve iç bükey kıvrımlar ile kademeli olarak daralmaktadır.

¹²⁰ Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultanahmet Külliyesi ve Sonrası (1609- 1690)*, s. 227-228.

6. ÜSKÜDAR YENİ VÂLİDE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 11

Yer: İstanbul, Üsküdar

Tarih: 1123-1711

Mimar: Kayserili Mehmed Ağa

Bâni: Gülnuş Emetullah Valide Sultan

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul' un Üsküdar İlçesinde Mimar Sinan Mahallesi' nde yer almaktadır. Sultan III. Ahmed tarafından vâlidesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan için inşa ettirilmiştir. Emîr Buhârî şeyhi Karamânîzâde eş-Şeyh Ahmed Efendi'nin söylediği tarih 1120/1708 yılıdır.¹²¹ Caminin mimarı ise Kayserili Mehmed Ağa'dır.¹²² 1120/1708 yılı Şaban ayının 23. günü padişahın emri ile düzenlenen tören ile dualar edilmiş ve temel atılmıştır. Tören sonrası davetliler Ayazma Sarayı'nda Valide Sultan'ın yemek davetine katılmışlardır.¹²³ 1123/1711 yılında 16 Muharrem'de cami ibadete açıldı. Namaz sonrası Valide Sultan caminin yapımı ile ilgilenenlere çeşitli hediyeler dağıttı. Bina emini Abdülvahap Ağa'ya da kürk giydirdi ve çeşitli ikramlarda bulundu.

Cami çift minareli olarak inşa edilmiş olup hünkâr mahfili, sebil, çeşme, imaret, sıbyan mektebi, muvakkithane, çarşı, bedesten, meşruta evleri ve mahyacı odaları da bulunmaktadır.¹²⁴ 1127/1715 yılı 8 Zilkade günü Valide Sultan vefat edince Edirne'den İstanbul'a getirilmiş ve caminin avlusunda hususi ayrılmış olan yere defnedilerek kabri şebekeler ile tezyin edilmiştir.¹²⁵

Lale devrinde mimaride değişiklikler, yenilikler olmasına rağmen Yeni Vâlîde Cami klasik üslupta inşa edilmiştir. Bu bize Sinan Üslubu'nun etkilerinin devam ettiğini gösterir. Cami plan olarak Rüstem Paşa Camii ile benzerlik gösterir ve merkezi kubbe sekiz pâyeye taşınır.¹²⁶ Rüstem Paşa Camii'nde yan sahnaları çapraz tonoz örterken

¹²¹ Ayvansarayî, *Hadikatü'l Cevâmi*, s. 594-595.

¹²² Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001, c.I, s. 386.

¹²³ Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, sad. İsmet Parmaksızoğlu, *Nusretnâme*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, c. II, s. 246.

¹²⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, c. I, s. 310.

¹²⁵ Ayvansarayî, *Hadikatü'l Cevâmi*, s. 594-595.

¹²⁶ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 369.

Yeni Vâlide Camii'nde bu köşeler kubbe ile örtülmüştür. Yan sahnalarda uzun bir çapraz tonozun orta açıklığı örten bir birim olarak kullanılması da bu cami ile başlayan bir gelenek olmuştur. Cami XVII.yy.daki yüksekliği vurgulanan binalar inşa etme eğiliminin de başlangıcıdır.¹²⁷

Caminin bir revaklı avlusu bir de dış avlusu bulunur. Revaklı avluya üç taraftan merdiven ile çıkılır. Zira cami ve avlu bir subasmanı üzerine inşa edilmiştir.¹²⁸ Revaklı avlunun üç tarafında 14 sütunun taşıdığı 17 tane kubbe ile örtülmüş revak bulunur. Revak kemerleri ise sivri kemerdir. Sütun başlıkları mukarnalıdır.¹²⁹ Caminin revak kısmında Kuban'ın söylediği bir çözüm- yenilik uygulanmıştır. Sinan camilerinde de harem sofası ile revakların sütunlarından kaynaklı yükseklik farkı burada çözüme kavuşmuş, harem sofası yüksek kubbeli olarak tasarlanıp son cemaat yeri sütunları az yükseltilecek kenarlardaki sütunlar ile yükseklik farkının olması engellenmiştir. Harem sofası beş açıklık yerine üç açıklıklı olarak inşa edilmiştir. Üzeri ise tonoz ile örtülmüştür. Harem sofasının iki yanında klasik üslupta inşa edilmiş iki şerefeli iki minare bulunur.¹³⁰ Revaklı avlunun ortasında da zengin bezemeli bir mermer şadırvan yer alır.

Caminin harem kısmı kare olarak inşa edilmiş olup merkezi kubbe dört şahpaye ve iki kuzey iki de güneyde duvara bitişik yer alan dört sütun ile desteklenir.¹³¹ Kare mekandan kubbeye arslangöğsü ile geçilmiştir. Caminin doğu ve batısındaki sofalar aynalı tonoz ile örtülmüş köşelerde ise küçük kubbecikler yer alır. Cümle kapısından girildiğinde doğu ve batı kısmında sofa ve üzerinde de mahfiller yer alır. Mahfil korkulukları mermer şebekeli olup dönemin üslubunu yansıtmaktadır. Sütunlar ve duvarlarda mermer, mihrap duvarında çini kullanılmıştır. Çinilerin kalitesinde farklılık oluşmaya başlamıştır.¹³² Çinilerin Kütahya'da üretildiğini söyleyenler olduğu gibi¹³³ Konyalı bu çinilerin Eyüp'te veya İznik'de padişah emri ile üretilmiş olabileceğini söyler. Tekfur sarayında üretilmiş olma ihtimali ise mümkün değildir. Zira

¹²⁷ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 2007, s. 384.

¹²⁸ Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, c. VII, s. 469.

¹²⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. 1, s. 379.

¹³⁰ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s. 386.

¹³¹ Öz, *İstanbul Camileri*, s. 96.

¹³² Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", s. 469.

¹³³ Tülay Sezgin Orman, "Yeni Vâlide Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c.XXXIII, s. 434; Şerare Yetkin, "Çini", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c.VIII, s. 334.

Tekfur Sarayı'ndaki çini imalathanesi caminin inşaatından 9 sene sonra açılmıştır.¹³⁴ Caminin tezyinatında genel olarak çini ve mermer kullanılmıştır. Mihrap taş işçiliğinin, minber ve cümle kapısı ise mermer işçiliğinin güzel örnekleridir. Cümle kapısının üzerinde Osmanzâde Ahmed Taib Efendi tarafından söylenen ve Fındıkzade İbrahim Efendi tarafından yazılan bir kitabe yer alır.¹³⁵ Cami ve türbenin celi yazılarını Hezarfen Mehmet Efendi yazmıştır.¹³⁶ Caminin içinde “El-Cennetu tahte akdemi'l ümmehat' ve “Re'sü'l hikmeti mehafetu'llah” yazılı celi sülüs tablolarının hattı III.Ahmed'e, tezhibi de Taşkondurmaz Mustafa Ağa'ya aittir.¹³⁷

Bir külliye olarak inşa edilen Yeni Vâlîde Camii'nin diğer birimlerine bakacak olursak caminin doğu kısmında ahşap bir hünkâr dairesi yer alır. Dış avlunun güneydoğusunda ise çeşme, sebil, türbe ve muvakkithane sıralanmıştır.¹³⁸ Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın türbesi bu tür açık türbelerin en güzel örneğidir.¹³⁹ Açık Türbenin hemen yanında klasik unsurlar ile bezeli bir sebil yer alır. Sebil beş sivri kemerden oluşur ve altında kaş kenerli beş açıklık yer alır ve bu açıklıklar da geometrik desenli tunç malzemedeki şebekeler ile kapatılmıştır. Kemerlerin üzerinde kitabe kuşağı yer alır. Bu unsurları, mukarnas başlıkları ve nişleriyle klasik izleri taşır. Caminin bazı birimlerinde klasik üsluptan barok üsluba doğru da kaymalar görülür ki bunun en belirgin olduğu yer sebilin hemen sağında yer alan çeşmedir. İstiridye kabuğu şeklindeki nişi, meyve ve çiçek dolu ayaklı kase motifleri ile Lâle Devri'nin devrinin esintilerini taşır.¹⁴⁰ Caminin haziresi ise caminin güneyindedir. Dış avlunun kuzey cephesinde yer alan girişin üzerinde bir sıbyan mektebi ve altında mahya odası bulunur. Bu girişin doğusunda dükkanlar yer alır. Batısında avlu içinde ise sarnıç ve helâlar bulunmaktadır. Caminin bu kapı ile birlikte çeşitli taraflarda beş kapısı bulunmaktadır.¹⁴¹ Caminin duvarlarında ise Osmanlı'nın hayvan sevgisine verdiği önemi gösteren dört adet eşsiz güzellikte kuş evleri yer alır.¹⁴²

¹³⁴ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 310.

¹³⁵ Orman, “Yeni Vâlîde Külliyesi”, s. 434.

¹³⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 311.

¹³⁷ Seçkin, “Yeni Valide Külliyesi”, s. 469.

¹³⁸ Seçkin, “Yeni Valide Külliyesi”, s. 469.

¹³⁹ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s.386

¹⁴⁰ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 370.

¹⁴¹ Seçkin, “Yeni Valide Külliyesi”, s. 469.

¹⁴² Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s.386.

Mükebbire: Gülçin Erol Canca burada mükebbirenin Yenicami’de olduğu gibi iki tane olup doğu tarafında olanın günümüzde bulunmadığını söyler.¹⁴³ Günümüzde mükebbire caminin harem sofasında cümle kapısının batı tarafında yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfilden ulaşılmaktadır. Mükebbire dikdörtgen şekilde olup tamamen mermerden inşa edilmiştir. Mükebbirenin korkulukları geometrik desenler ile bezelidir. Mükebbire kıvrımlı şekilde yukardan aşağı doğru daralan iki adet eli böğründenin üzerine inşa edilmiştir. Mükebbire Yenicami’nin mükebbiresi ile benzer şekilde gibi görünse de ayrıntılarda farklılıklar mevcuttur. Yenicami eli böğründe sayısı üç iken Yeni Valide Camii’ nin iki adet eli böğründesi mevcuttur. Yenicami’de mükebbiresinin alt kısmında baklava desenli bir bordür de mevcuttur. İki camide yer alan mükebbirelerin sözkonusu yapı elemanının en güzel örnekleri olduğu söylenebilir.

¹⁴³ Gülçin Erol Canca, “Gülnuş Emetullah Valide Sultan/ Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisindeki Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 2003, c. II, s. 92.

7. ULUCAMİİ

Fotoğraflar: Foto 12-13-14

Yer: Diyarbakır

Tarih: 483/1090, 1124/1712 (bu tarihte mükebbire eklenmiş olabilir.)

Mimar: Muhammed bin Selâme- Hirbetullah el- Gürgâni

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Nisan, 2016

Diyarbakır'ın Sur ilçesinde Cami-i Kebir Mahallesi Pirinçler sokakta yer alan caminin tarihi hakkında çok farklı rivayetler mevcuttur. Cami aslında ilk kez Müslümanlar tarafından inşa edilmiştir ve bunu ilk söyleyen de Gabriel olmuştur. Fakat bulunduğu yerde önceden bir pagan tapınağı ya da kilise olma ihtimali mevcuttur.¹⁴⁴ Evliya Çelebi ise cami hakkında dört kapısının olduğunu 10000 kişi alabilecek kadar büyük olduğunu avluyu çeviren eyvanların kubbelerinin ise kurşun ile kaplı olduğunu söyler. Minaresinin ise dört köşe olması sebebiyle buranın önceden kilise olup sonra camiye çevrildiğini ima ederek minarenin aslında çan kulesi olduğunu söyler.¹⁴⁵ Evliya Çelebi'nin kilisenin çan kulesi olabilme ihtimali diye zikrettiği minare ise "Suriye Tarzı" denilen bir minare çeşidi olması sebebiyle kare şeklindedir.¹⁴⁶

Caminin geçirdiği aşamaları bir süreç halinde verecek olursak Âmid 639 yılında Müslümanlar tarafından fethedilince Ulucami'nin bulunduğu yerde bulunan Mar Toma Kilisesi Ulucami'ye dönüştürülür. Emeviler zamanında ise buraya Şam Ümeyye Camii'ne benzer bir cami inşa edilir. 1046 yılında da kenti gezen Nasr-ı Hüsrev cami hakkında 200 tane tek parça sütunun bulunduğunu, bu sütunları birbirine bağlayan üç katlı kemer ve bunların üzerini örten ufak kubbelerden bahseder. Ayrıca camiye yakın düzgün, kullanılır ve nakışlı mermer ile döşenmiş bir kilise bulunduğunu da ekler. 39 yıl geçtikten sonra ise 1085 yılında buranın Büyük Selçuklu eline geçtiğini ve Melikşah'ın emri ile vali Amidüddeve 1090 yılında camiyi onarıp bir de kitabe eklemiştir. Bu

¹⁴⁴ Martin van Bruinessen Hendrik Boeschoten, çev. Tansel Güney, *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 108- 110; Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır: Diyarbakır Halkevi, t.y., s. 133; Basri Konyar, *Diyarbakır: tarihi, kitabeleri, yıllığı*, y.y.: Ulus Basımevi, 1936, c. III s.196; Mehmet Top, "Diyarbakır Ulu Camii ve Müştemilatı", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2011, s.190.

¹⁴⁵ Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, s. 133.

¹⁴⁶ Martin van Bruinessen Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*, s.108-110; Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, s. 133.

tarihten itibaren yaşanan deprem ve yangınlar sebebi ile cami onarım ve eklemeler geçirmiştir. Osmanlı devrinde de 1528 de Şafiler bölümü, 1712 de mihrap ve mahfil eklenmiştir. 1824'te bir onarım geçirmiş ve 1837'de de bir muvakkithane eklenmiştir. Avludaki şadırvan ise 1849 yılına aittir.¹⁴⁷

Kesme taştan inşa edilmiş olan caminin planı enine dikdörtgendir. Caminin mihraba paralel üç sahnı ve bunları da ortadan dikine kesen bir sahn bulunur. Mihraba paralel sahnları dikine kesen sahnın daha yüksek inşa edilmiştir ve bunun doğu ve batısında kalan beş sıra kare kesitli payeler ile desteklenmiştir. Bu payelerin birbirine bağlantısı da iki sıralı kemerler ile sağlanmıştır. Caminin harem kısmının tavanı ahşap ile kaplıdır.

Caminin mihrabı taştan inşa edilmiş olup nişi beş kenarlıdır. Mukarnaslı bir çerçeve içine alınan mihrabın kenarlarında da hasır örgülü sütunçeler bulunur. Sütunçelerin başlıkları bitkisel motif kabartmalıdır. Mihrabın batısında geç dönemde yenilenmiş olan sade bir minber bulunur. Caminin harem kısmının kuzeyinde bir mahfil yer alır. Bu mahfilin tavanında yer alan kalem işleri de dikkat çekicidir. Caminin doğu kısmında bir de Şafiler için mihrap yer alır. Camiye girişte kuzey cephesinde de bir mihrap bulunmaktadır.

Caminin revaklı avlu kabul edebileceğimiz kısmı ise çeşitli yapılar ile çevrilidir. Avlunun batı kısmında yer alan iki katlı cephede bol miktarda devşirme malzeme kullanılmıştır. Hatta bu malzemelerin yakındaki bir antik tiyatrodan devşirildiği kabul edilir. Doğu cephesinde de benzer şekilde devşirme malzeme ve devşirme malzemeye benzetilen malzemeler kullanılmıştır. Doğu kısmının cephesinde ayrıca aslan ve boğa figürleri de yer alır. Doğu kısmında yer alan binanın üst katı kütüphanedir. Kuzey kısımda Mesudiye Medresesi ve Şafiler Mescidi yer alır. Orta kısımda da sekizgen planlı, pramidal çatılı bir şadırvan ve kare planlı sekiz sütunun taşıdığı pramidal bir çatı ile de üzeri örtülmüş bir namazgah bulunur.

¹⁴⁷ Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır: Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1996, s. 38.

Caminin minaresi ise kible duvarına bitişik olup kareye yakın dikdörtgen kesimlidir. Şerefeye kadar kare devam eder ve üst kısmı silindirik ve külahlıdır. Caminin biri batı yönünde biri de cami içine açılan iki kapısı bulunur.¹⁴⁸

Mükebbire: Diyarbakır Ulucamii'nde var olan erken tarihli kitabe 1090 tarihli olsa da cami zamanla onarımlardan geçmiş ve 1712 yılında camiye bir mahfil eklenmiştir. Mükebbireye mahfilden çıkıldığını biliyoruz. Burdan yola çıkarak mükebbirenin de en erken 1712 tarihinde inşa edilmiş olabileceği çıkarımını yapmamız mümkündür.¹⁴⁹

Mükebbire caminin kuzey avlunu duvarının orta kısmında, enine olan sahnaları dikine kesen sahnın tam ortasında, caminin kuzey cephesinde yer alır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan ahşap mahfilden ulaşılmaktadır. Camiyi dikine kesen bu orta kısmın ikinci kat pencereleri sivri kemerlidir. Bu üç adet büyük sivri kemerli pencerelerden ortadakinin önünde yer alan mükebbire alışılmış boyutlara göre biraz daha büyüktür. Mükebbire bir kişinin rahatlıkla namaz kılabileceği boyuttadır.

Mükebbirenin tipolojisine bakarsak gövde ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbirenin korkuluk kısmı ahşap trabzanlıdır. Bu ahşap trabzanlar iki sıra halinde dizilmiş olup trabzan ayakları çekme denilen tarzda yapılmıştır. Mükebbire tamamen ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbirenin en dikkat çekici özelliği benzerinin Manisa Soma Hızır Bey Camii'nde gördüğümüz sakıflı bir mükebbire olmasıdır. Mükebbirenin üzerine sakfının yerleştirildiği ahşap kemerleri Bursa kemeridir. Ahşaptan olan mükebbire gövdesinin zeminin altında C-S kıvrımlı ahşap kabartma barok tarzı motifler yer almaktadır. Altı parçadan oluşan bu kabartma motiflerden dört tanesi köşelerde biri dikdörtgen uzun şekilde orta kısımda bir diğeri de zeminin güney kısmında bulunmaktadır.

Mükebbire duvara sabitlenmiş olup payandası bulunmamaktadır. Mükebbire normalden daha büyük olması ve sakıflı olması ile dikkat çekici bir örnektir.

¹⁴⁸ Ahmet Çakmak, "Ulucami-Diyarbakır Ulucamii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, c. XXXXII, s. 96-97.

¹⁴⁹ Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s.38.

8. NEBİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 15-16-17

Yer: Diyarbakır

Tarih: 1515- 1520 (tahmini), 1712 (Mükebbirenin inşa tarihi olabilir.)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Nisan, 2016

Cami, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde Cami Nebi Mahallesi Gazi Caddesi 10 numarada yer almaktadır. Cami Akkoyunlular döneminde inşa edilmiş olup inşa tarihi konusunda Gönül Çantay tahmini olarak 1515-1520 olabileceğini belirtir.¹⁵⁰ Caminin minaresinde 936- 1530 yılında Diyarbakırlı Kasap Hacı Hüseyin tarafından inşa ettirildiğine dair bir kitabe bulunur. Cami, minaresinde yer alan kitabelerin başında geçen “Kâle'n-Nebiyû aleyhi's-selâm” ve “Kaale Rasûlullâhi” ifadelerinden dolayı “Nebi” ismini almıştır.¹⁵¹ Caminin geçmişteki haline bakacak olursak cami iki yapıdan oluşuyordu. Şuan mevcut olan cami “Şafiler” kısmıydı. Bir de Şafiler kısmının doğusunda yer alan “hanefiler” kısmı bulunuyordu. Bizim konumuz ile ilgili olan kısmı da aslında bu Hanefiler kısmıdır. Fakat bu Hanefiler kısmı 1927 yılında hasar görmüş, 1955 yılında minare ile birlikte yıktırılmış ve 1960 yılında cami onarım görmüş ve caminin minaresi aynı şekilde fakat bir miktar yeri değiştirilerek inşa edilmiştir. Şuan var olan caminin güney cephesinde Diyarbakır'da valilik yapmış olan Köprülü Abdullah Paşa'nın eşi Zeynep ve kızı Leyla'ya ait olan 1131/1718 tarihli bir türbe mevcuttur.¹⁵²

Caminin günümüze ulaşabilen kısmı olan Şafiler bölümünün harem sofası kısmı bir sıra beyaz kesme taş bir sıra siyah bazalt taşı şeklinde almaşık denilen duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Üç kemer açıklıklı harem sofasının üzeri üç kubbe ile örtülü olsa da dıştan düz bir dam ile örtülmüştür ve bu kısımda iki adet ufak mukarnas kavsaralı mihrap nişi bulunur. Camiye gayet sade olan kapıdan girilir. Cami enine

¹⁵⁰ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır: Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, 1963, s.190; Gönül Çantay, “Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri”, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2008, c. 2, s. 465.

¹⁵¹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, s. 451-455.

¹⁵² Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 190-191.

dikdörtgen planlıdır. Mekanın üzeri altı ayak üzerinde yükselen kubbe ile örtülmüştür. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yer alır ve kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Kubbeyi taşıyan ayaklardan yalnızca ikisi serbesttir ve bunlardan yan beden duvarlarına bir kemer ile geçilerek mekanda genişlik sağlanmıştır. İçerden kubbeli olan mekan dıştan ise kasnaklı ve üzeri pramidal bir kubbe ile örtülüdür. Caminin kubbesi ve trompların içi kalem işi ile süslüdür. Caminin mihrabı beyaz taştandır ve mihrap nişi üzerinde üç dilimli kemer yer alır. Mihrabın köşelerinde sütunçeler ve geometrik desen bordürleri mevcuttur. Caminin minberi ise ahşaptan ve sadedir. Caminin bir de giriş kapısı üzerinde pencereden ulaşılan kagirden inşa edilmiş olan bir mahfil mevcuttur.¹⁵³

Caminin şuan bulunmayan Hanefiler kısmı ise enine dört sahnalı üzeri ahşap ve toprak dam ile örtülü ve önünde harem sofası olan bir yapıdır. Caminin giriş kapısının üzerinde ahşap bir mükebbire yer alıyordu. Mükebbire içeride hemen kapının üzerinde yer alan müezzin mahfiline bağlanıyordu. Bu yapının taş işçiliğine sahip bir minberi ve çiniler ile bezeli bir de mihrabı mevcut idi.¹⁵⁴ Fakat bu kısım 1955 yılında yıktırıldığı için elimizde ayrıntılı görüntüsü mevcut değildir. Fakat Orhan Cezmi Tuncer elindeki fotoğraflardan yola çıkarak Diyarbakır Ulucamii'nde bulunan mükebbireye benzer ahşap bir mükebbiresinin olduğunu ve bunun da yanlarında altı üstlü dörder pencerenin olduğunu belirtir.¹⁵⁵(Foto 16-17) Diyarbakır Ulucamii'ne mükebbirenin 1712 yılında mahfil ile birlikte eklenmiş olabileceği kanattindeyiz. Diyarbakır Ulucamii mükebbiresine benzer olan bu mükebbirenin camiye en erken olarak 1712'de inşa edilmiş olabileceğini söylememiz mümkündür.

¹⁵³ Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul: Diyarbakır' ı Tanıtma ve Turizm Derneği, 1971, s. 43- 47; Filiz Gündüz, “Nebi Cami”, *DİA*, c. 32, s. 473.

¹⁵⁴ Orhan Cezmi Tuncer, “Diyarbakır Camileri”, *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 212- 214; Gündüz, “Nebi Cami”, s. 472

¹⁵⁵ Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s.76.

9. KIZILHISARLI MUSTAFA PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 18-19-20

Yer: Muğla, Bodrum

Tarih: 1723

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Kızılhisarlı Mustafa Paşa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Muğla'nın Bodrum ilçesinin Çarşı mahallesinde yer almaktadır. Cami isminden de anlaşılacağı gibi Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından 1723 yılında yaptırılmış olup 5 Cemaziyelevvel 1139\ 29 Aralık 1726 tarihli bir vakfiyesi mevcuttur.

Camiyi inşa ettiren Mustafa Paşa ailesiyle birlikte Eğriboz'dan Bodrum'a göç etmiştir. Kendisine 1714'te firkate kapudanlığı görevi verilmiştir. Kaptanlık görevi ile birlikte Bodrum yöresinin korunması, gerektiğinde levendleri ile birlikte donanmaya katılması gibi görevler de verilmiş, top ve mühimmat ihtiyacının tersane-i amireden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Mustafa Paşa'ya maaş bağlanmıştır. Bölge için önemli olan Mustafa Paşa bölgeye hizmet için bir cami ve mektep inşa ettirip vakıf kurmuştur.¹⁵⁶

Cami kare planlı olup üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Caminin harem kısmı enine üç sahnalı olup tavan dört adet sütun ve duvarlar üzerine ahşap olarak inşa edilmiştir.

Caminin mihrabı mermerden inşa edilmiştir. Mihrabın nişi yarım daire şeklinde olup etrafında sade bir çerçeve bulunur.

Caminin mihrabının batı kısmında ahşap bir minber yer alır. Minber, üzerinde yer alan kalem işleri caminin içinde dikkat çekici bir unsurdur. Mihrabın solunda da bir vaaz kürsüsü bulunur.

Caminin harem hımsında kuzey cephesinde ise ahşap bir mahfil bulunmaktadır.

Caminin dış kuzey cephesinde bir de sofası bulunmaktadır.

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan sofasında giriş kapısının üzerinde yer almaktadır.

¹⁵⁶ Ömer Bıyık, "Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Ailesi Üzerine Bilgiler", 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, 2014, c. I, s. 126-133.

Caminin sofa kısmında kuzeyde üç doğu ve batıda birer tane olmak üzere beş adet kemer bulunmaktadır. Kuzey cephesinde kemer alınlıkları ile çatı arasında kıvrımlı motifler ve dikey sütun benzeri kabartma motifler bulunmaktadır. Caminin harem kısmından sofaya açılan 8 adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Cümle kapısının üzerindeki 9. pencere açıklığının önünde ise mükebbire yer alır.

Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan 1,58 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir açıklıktan geçerek camlı ahşap bir kapıdan çıkılır. Mükebbire 0,60 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,25 m. boyunda, 1,19 m eninde olup 0,86 m'lik korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbire sekizgenin yarısı şeklindedir ve beşkenarı mevcuttur. Kemarlarının ölçüsü sağdan sola doğru 0,35-0,45-0,49 mdir. Oldukça sade olarak inşa edilen mükebbirenin korkuluk kısmı de düz trapzan şeklindedir.

10. CEDİD CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 21-22-23

Yer: Suriye, Lazkiye

Tarih: 1139/1726

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Süleyman Paşa

İnceleme Tarihi:-

Süleyman Paşa tarafından 1139/1726 yılında Suriye'nin Lazkiye şehrinde inşa edilmiştir. Cami Lazkiye camileri içerisinde en büyüklerindedir. Caminin avlusuna üç kapıdan girilmektedir. Kapılardan batıda yer alan daha yüksek kemerli inşa edilmiş olmakla birlikte doğu ve güney kapıları daha küçüktür. Avlunun ortasında sekiz adet sütun üzerine kubbe ile örtülü olarak inşa edilmiş bir şadırvan bulunur. Avlunun kuzey kısmında beş adet kemer açıklığı olan revaklı kısım bulunur. Avlunun doğu kısmında ise garipler için ve cami hizmetlileri için odalar bulunmaktadır.

Caminin harem kısmı dikdörtgen şeklinde olup üzeri 2 kubbe, 7 tonoz ile örtülüdür. Caminin duvarlarında yer alan pencerelerin yukarıda olanları küçüktür.

Caminin mihrabı yarım daire şeklinde bir niştir. Herhangi bir tezyinatı olmayan mihrap taştan inşa edilmiştir. Mihrabın batı kısmında ahşaptan bir minber yer alır.¹⁵⁷

Mükebbire: Caminin kuzey cephesinde yer alan cümle kapısının üzerinde mükebbire inşa edilmiştir. Bu camide İstanbul ya da Anadolu'da yer alan Osmanlı camilerinde olduğu gibi bir giriş sofası bulunmamaktadır. Fakat avlusunun kuzey kısmında yer alan revaklar sebebiyle olsa gerek ki bu camiye bir mükebbire inşa edilmiştir. Caminin cümle kapısının üzerinde inşa kitabesi, onun üzerinde bir pencere ve onunda üzerinde mükebbire yer alır. Mükebbire taştan inşa edilmiş olup kare şeklinde bir mükebbire gövdesi bulunmaktadır. Mükebbirenin korkuluk kısmı da taştan olup üzerinde geometrik şekillerde delikler bulunur. Mükebbirenin kuzey kısmının köşelerinde iki adet sütunçe bulunur ve bu sütunçelerin üzerinde de mükebbireyi örten bir sakıf yer alır. Mükebbire revaklı sofa kısmında bulunmaması, bölgenin de sıcak

¹⁵⁷ Hashim Uthman, *al- Abnniyya wa al- amakin al- athariyya fi al- Ladhqiyya*, Dimashq, 1996, s. 217-224.

olması sebebiyle sakıflı olarak inşa edilmiş olabilir. Mükebbirenin gövdesi iki adet taştan kıvrımlı payelerin üzerine oturmaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında yine cümle kapısının üzerinde yer alan ahşaptan olan mahfilden ulaşılmaktadır. Bu mahfile duvar içerisinde bir merdiven ile ulaşılır. Mahfilden mükebbireye çıkış da yine duvar içinde yer alan merdivenledir. Mükebbire çıkış yolu itibariyle orjinaldir.

11. DAMAT İBRAHİM PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 24-25

Yer: Nevşehir

Tarih: 1139-1726-1727

Mimar: Mimarbaşı Mehmet Ağa

Bâni: Damat İbrahim Paşa

İnceleme Tarihi:-

Cami Nevşehir' in merkezinde Camicedit mahallesi Belediye caddesi 73 numarada yer almaktadır. Cami 1139- 1726-1727 yılında Damat İbrahim paşa tarafından doğduğu yer olan ve sonradan adı değişerek Nevşehir olacak olan Niğde kazasının Ürgüp'e bağlı Muşkara köyünde inşa ettirilmiştir. Mimarı hassa mimarbaşı Mehmet Ağa ve bina emini de ilk olarak İsmet Ağazade Seyyid Mustafa Ağa'dır. Fakat Mustafa Ağa'nın ölümü üzerine Osman Ağa ve onun ölümü üzerine de Mustafa Ağa bina emini olmuştur. İnşaat devam ederken bir ara Serkis Kalfa da kontrol için gönderilmiştir. Caminin yapımı için ilk olarak mimarbaşı gönderilirken yolda Gebze'ye Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'ne uğraması, inceleme yapması ve külliye inşa ederken de İstanbul'da bulunan külliye kadar dikkatli inşa etmesi konusunda tembihlenmiştir.

Cami külliye bir parçasıdır ve külliye diğer yapıları ise medrese, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray, hamam ve iki çeşmeden oluşmaktadır.¹⁵⁸

Cami bir avlu içerisinde yer alır ve avluya üç kapıdan ulaşılır. Esas kapı kuzeybatıda olacak şekilde batıda ve güneyde de kapılar bulunmaktadır. Avluda caminin kuzeyinde sekiz sütun üzerine yerleştirilmiş kubbeli bir şadırvan yer alır.

Caminin harem kısmı tek kubbe ile örtülmüş olup mihrap kısmı -barok devrin belirgin bir vasfı olarak- çıkıntılı şekilde inşa edilmiştir. Kuzey cephesinde yer alan harem sofası beş gözlüdür. Harem sofası sekizgen kasnaklı beş adet kubbe ile örtülmüştür. Kapının iki yanında iki adet mukarnas kavsaralı mihrabiye vardır. Harem sofasında sağ üst kısımda bulunan pencere açıklığının önüne mükebbire inşa edilmiştir. Son cemaat yerinin sağında ise minare yer alır.

Caminin kubbesi 16,65 m olup sekiz adet destek ile taşınmaktadır. Kubbeden kare mekana geçiş tromp ve aslangöğsü ile gerçekleştirilmiştir. Caminin kuzey

¹⁵⁸ İlknur Aktuğ, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Ankara, 1993; İlknur Aktuğ Kolay, "Damat İbrahim Paşa Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VIII, s. 447-449.

cephesinde giriş kapısının sağ ve solunda dört adet sütun üzerine yerleştirilmiş mahfil bulunur. Caminin mihrap ve minberi beyaz mermerden inşa edilmiştir. Caminin mihrap kısmının üzeri tonoz ile örtülüdür ve mihrap duvarında çini bezemler bulunmaktadır. Tonoz ve kubbenin iç kısmında, pencerelerin çevresinde de bezeme olarak kalem işleri bulunmaktadır.¹⁵⁹

Mükebbire: Mükebbireler konusunda pek az tespitle bulunulması sebebiyle İlknur Aktuğ'un açıklamasını burada vermek istiyoruz:

“Caminin son cemaat yerinde bulunan mükebbirelere İstanbul camilerinde en erken tarih olarak 1663 tarihli Yeni Cami’de 1710 tarihli Üsküdar Yeni Vaide Camii’de rastlıyoruz. Bu iki camide de mükebbireler Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii’de olduğu gibi konsollar üzerinde taşınan dikdörtgen balkonculardır. XVIII. yy ortalarında İstanbul camilerinde daha yaygın olarak kullanılan mükebbireler Hekimoğlu Ali Paşa (1734), Nuruosmaniye (1735), Laleli (1764), Fatih (19.yy ilk yarısı) ve Aksaray Pertevniyal Valide Sultan (1871) camilerinde yarım daire planlı balkonculuk şeklinde tasarlanmıştır.”¹⁶⁰

Caminin mükebbiresi son cemaat yerinin sağ üst kısmında yer alan pencere açıklığının önüne iki eli böğründenin üzerine yerleştirilmiş olan dikdörtgen bir balkon şeklindedir. Mükebbire İstanbul camilerinden Sultanahmet ve Yeni Camii’nde yer alan mükebbirelere form olarak benzemektedir. Mükebbire gayet sade olarak inşa edilmiş olup süs denebilecek bir unsur barındırmamaktadır.

Mükebbiresi olan camilerin bir de görevli kişisi olması gerekmektedir. Bunu öğrenebilmek için Damat İbrahim Paşa’nın vakfiyesine baktığımızda cami görevlileri için tahsis edilecek miktarları söylerken müezzinlerden birinci ve ikinci olan için 10 akçe, üçüncü ve dördüncü için 8 akçe, ser mahfil için ise 5 akçe olmasını belirtmiştir.¹⁶¹ Burada ayrıca müezzinlerden ayrı olarak zikredilen kişi ser mahfil olması sebebiyle mükebbirede görevli kişinin de o olması muhtemeldir.

¹⁵⁹ Abdullah Kuran, “Orta Anadolu’da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1971, sy. IX, s. 243- 247; Kolay, “Damat İbrahim Paşa Külliyesi”, *DİAs*. 447- 449.

¹⁶⁰ Aktuğ, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, s.115

¹⁶¹ M. Münir Aktepe, “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Ait İki Vakfiye”, *Tarih Dergisi*, 1960, sy. XV, s. 153.

12. AHMED EFENDİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 26

Yer: Radoviş, Makedonya

Tarih: 1141/ 1728

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Abdullah Paşa

İnceleme Tarihi:-

Erdošta (Radoviş) isimli kasabada var olan camiden şuan günümüze gelebilen yalnızca minaresidir. Camiyi yaptıran kişi vezir Abdullah Paşa'dır.¹⁶² Arşivde tespit edilmiş olan bir fotoğraftan yola çıkarak cami harem sofası dahil çatı ile örtülmüştür. Harem sofası olan kısımda çatıyı taşıyan ahşap direkler mevcuttur. Caminin minaresi ise caminin sağında yer alır. Minare kesme taştan altıgen bir kaidesi ve tuğladan silindirik bir gövdesi olan bir yapıdır. Minarenin şerefe korkulukları yıkılmıştır.¹⁶³

Mükebbire: Caminin harem sofası kısmında tam kapının üst kısmına gelecek şekilde ahşaptan bir mükebbiresi bulunmaktadır ki bunu biz kitapta yer alan fotoğraftan tespit ettik. Ahşap iki sütun üzerinde yer alan mükebbire gayet sade görünmekte olup korkulukları minik sütunlar şeklindedir.¹⁶⁴

¹⁶² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1981, c. III, s. 34.

¹⁶³ Mehmet Z. İbrahimgil, Ömer Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, Ankara: 1999, s. 195

¹⁶⁴ İbrahimgil, Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, s. 196, foto: 97.

13.ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 27

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1546 tarihinde İstanbul Vakıflar Tahrir Defterine kaydedilmiştir. 1729 tarihinde bir onarım geçirmiş olabilir.

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Ekim, 2018

Cami İstanbul' un Fatih semtinde Ayvansaray mahallesi Çember sokak 4 numarada yer almaktadır. Caminin aslı kilise olup II. Beyazıt devri veziriazamlarından Koca Mustafa Paşa zamanında yapı camiye çevrilmiştir. Ayvansarâyı de kiliseden dönüştürülen bu caminin içerisinde Ebu Eyyub el-Ensâri ve Ebu Şeybe ile birlikte İstanbul'un fethi için gelen Cabir bin Abdullah'ın türbesinin olduğunu söyler. Fakat bu konu hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Semavi Eyice iki adet Cabir bin Abdullah'ın olduğunu ve bunlardan birinin çeşitli savaşlara katılsa da Medine'de vefat ettiğini, diğerinin ise İstanbul'a gelmiş olma ihtimaline dair herhangi bir bilgi olmadığını söyler. Fakat yine de caminin içinde mihrabın sağ kısmında Cabir bin Abdullah'a ait olduğu düşünülen bir türbe bulunmaktadır. Bu sebeple caminin bir diğer adı Hz. Cabir Camii olup Ayvansaray semtinde olması sebebiyle de Ayvansaray Camii olarak da bilinir.¹⁶⁵

Kiliseden çevrilen bu caminin kilise halinin 5.yyda Markos ve Petros isimli iki havariye ithafen yapıldığı ilk olarak iddia edilse de sonradan 9. yyda İmparator Theophilos'un (829-842) kızı Tekla tarafından Azize Tekla isimli kişi için inşa ettirildiği ve 1059 yılında İmparator İsaakios Komnenos tarafından tamirattan geçirildiği tespit edilmiştir. Camiye çevrildiği bilgisi ise 953-1546 tarihli İstanbul

¹⁶⁵ Ayvansarayı, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 229; Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: 1960, c. III, s.1293; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 91-92.

Vakıflar Tahrir Defterlerinde Koca Mustafa Paşa'nın diğeri eseri ile birlikte kaydedilmiş olan bir yapıdır.

Camiye çevrilen yapı her ne kadar haçvari planda olsa da kubbesi daha basık olacak şekilde yeniden inşa edilmiştir ve pencereler de açılmıştır. Caminin 1729 Balat yangınında zarar görmüş olma ihtimali vardır. Camiye geç bir devirde inşa edildiği düşünülen ahşap kapalı bir harem sofasından geçilerek girilir. Mihrabı klasik üslupta olan caminin minber, kürsü, mahfil gibi ahşap kısımları camiye sonradan eklenmiş olmakla birlikte Semavi Eyice tarafından çok da sanatlı yapılar olduğu düşünülmemektedir.¹⁶⁶ Eğer cami 1729 tarihinde yangında hasar aldı ise bir onarımdan geçmiştir. Bu onarım esnasında camiye mükebbire ilave edilmiş olabilir. Zira o yıllarda mükebbireler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Mükebbire: Caminin revaklı bir avlusu bulunmamaktadır. Fakat sonradan eklenen kapalı ahşaptan harem sofasına girildiğinde giriş kapısının hemen üzerinde iki payanda dikkati çekmektedir. Bu kısmın hemen üzerine açılan ve caminin mahfil kısmı ile de bağlantıyı sağlayan bir açıklığın olması gibi sebepler burada aslında bir mükebbire olabileceği fikrini de doğrulamaktadır. Fakat günümüzde bu kısım ahşaptan çift katlı son cemaat yerinin altında kalan iki payandadan ibarettir. Bu payandaların üzeri de beyaz ile boyalı olması sebebiyle de malzemesi ve duvar ile olan bağlantısı tam tespit edilememektedir.

¹⁶⁶ Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. IV, s. 67-68.

14. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 28-29-30

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1147/1734

Mimar: Çuhadar Ömer, Hacı Mustafa Ağa

Bâni: Hekimoğlu Ali Paşa

İnceleme Tarihi: Aralık, 2018

Cami İstanbul' un Fatih semtinde Cerrahpaşa mahallesi Kızılelma caddesi 74 numarada yer almaktadır. Camiyi inşa ettiren kişi isminden de anlaşılacağı üzere Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Hekimoğlu Ali Paşa üç kez sadr-ı azam olmuş ve Kütahya valiliği de yapmıştır. Caminin inşa edildiği yerde şadırvan mevkinde cami inşa edilmeden evvel Abdal Yakub Zâviyesi mevcuttur. Cami inşa edilirken bir de zaviye bina edilmiş burada şeyh olanların Cuma vaazını vermesi de şart koşulmuştur. Caminin cümle kapısı ve avlunun büyük kapısında bulunan kitabelere düşülen tarihlere göre cami 1734 yılında yapılmıştır.¹⁶⁷

Küllüye kütüphane, sebil, türbe, tekke ve çeşmeden oluşmaktadır. Cami batı etkilerinin görülmeye başladığı döneme yakın inşa edilmiş olsa da klasik üslupta yapılmıştır.¹⁶⁸ Cami plan olarak Cerrah Paşa Cami'nin planı ile aynıdır. Bunun sebebini kendisiyle anılmaktan gurur duyduğu babasının (Nuh Efendi) bir hekim olması ve Osmanlı'nın en büyük hekimi olan Sadrazam Mehmet paşanın caminin benzerini inşa ettirmek istemesi olarak yorumlayanlar olmuştur.¹⁶⁹

Caminin avlu kapılarından birinin üzerinde Kütüphane binası mevcuttur. Üzeri tonoz ile örtülü olan kütüphane o devrin devlet adamları tarafından yaptırılan yapılarda sık görülür. Artık medrese inşa ettirmenin yerini kütüphane binaları almaya başlamıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ayvansarayı Hüseyin Efendi, Anı Sâti' Efendi, Süleyman Besim Efendi, haz. Ahmet Nezih Galitekin, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s.125-126

¹⁶⁸ Semavi Eyice, Mehmet İ. Tunay, Baha Tanman, *Fotoğraflarla Fatih Anıtları*, Fatih Belediyesi, t.y., s.113

¹⁶⁹ Godfrey Goodwin, çev. Müfit Günay, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2012, s.447

¹⁷⁰ Doğan Kuban, "Hekim oğlu Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, c. IV, s. 43

Caminin revaklı bir avlusu bulunmamakla birlikte harem sofasına merdivenler ile ulaşılır. Harem sofasının sütunları revaklı avlu olmaması sebebiyle daha heybetli görünür. Sütunlar geniş olması sebebiyle sütun başlıklarına uydurmak için sütunların yukarı kısımları yontulmuştur.¹⁷¹ Sütun ve sütun başlıklarındaki bu orantısızlığı Kuban onarımından kaynaklı olduğunu belirtir.¹⁷² Harem sofası beş gözlü olup yanlarda iki küçük kubbe, ortada aynalı tonoz ile örtülmüştür. Cami kesme küfeki taşından altı ayaklı merkezi kubbeli plan şemasına sahiptir. Merkezi kubbenin etrafında da altı adet yarım kubbe yer alır¹⁷³ Caminin içi alt pencerelerin üst hizasına kadar Tekfur Sarayı çinileri ile bezelidir. Mihrap kısmında çini bir âyete'l- kûrsî kuşağı yer alır. Mihrabın batısındaki duvarda kabe tasvirli bir çini pano, doğusunda ise barok üslubunda inşa edilmiş bir hünkâr mahfili mevcuttur.¹⁷⁴ Mihrap üzeri yarım kubbe ile örtülerek dışarı çıkıntılı olarak yapılmıştır. Caminin üç duvarını dolaşan mahfili mevcuttur. Bezemelerde yenilik etkileri rokoko üslubu görülmektedir. Mihrap klasik üslup ile rokoko üslubun etkilerini taşır. Mermer minberin üzerindeki akant yapraklı dolanan dal motifleri de yeniliğin habercisidir. Caminin minaresi tek olup ve harem sofasının batısındadır.. XIX. yyda tamirat geçirmesi sebebiyle XVIII. yy minarelerine göre ince yapıdadır.¹⁷⁵

Mükebbire: Harem sofasında cümle kapısının iki yanında mükebbire yer alır. Mükebbireler için Kuban XVIII. yy camileri için karakteristik bir unsur olduğunu söyler.¹⁷⁶ Mükebbirelere caminin harem kısmında kuzey cephesindeki mahfilden ulaşılmaktadır. Mükebbireler yarım daire şeklinde taştan inşa edilmiştir. Mükebbireler yine taştan inşa edilmiş olan ve yukarıdan aşağı doğru daralan armudi şekilli bir payandanın üzerinde yer alır. Mükebbireler yuvarlak şekilde inşa edilmiş olması dışında gayet sadedir.

¹⁷¹ Godfrey Goodwin, Osmanlı Mimarlığı Tarihi, çeviren: Müfit Günay, Kabalcı Yayınevi, 2012, s.447

¹⁷² Doğan Kuban, "Hekim oğlu Ali Paşa Külliyesi", s.43

¹⁷³ Oktay Aslanapa, Osmanlı devri Mimarisi,s.381; İstanbul Abideleri, Yedigün Neşriyat,ty. s.46

¹⁷⁴ Semavi Eyice, Mehmet İ. Tunay, Baha Tanman, Fotoğraflarla Fatih Anıtları,İstanbul: Fatih Belediyesi, ty., s.113

¹⁷⁵ Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", s.44

¹⁷⁶ Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", s.44

15. NURUOSMANİYE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 31-32

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1755

Mimar: Simon Kalfa

Bâni: I. Mahmut, III. Osman

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul'un Fatih semtinde Molla Fenari mahallesi Vezirhan caddesi Çemberlitaş 4 numarada yer almaktadır. Barok üslup zikredildiğinde akla ilk gelen cami olan Nuru Osmaniye Camii'nin yapımına bir padişahın devrinde başlanılmış, diğer bir padişahın devrinde tamamlanmıştır. Nuru Osmaniye Camii'nin yerinde öncesinde Fatma Hanım Mescidi bulunuyordu. Caminin onarıma ihtiyacı olması sebebiyle devrin padişahı Sultan III. Ahmet' ten talepte bulunuldu zira caminin masraflarını karşılamak için kurulan vakıf ihtiyaçları karşılamaya yetmiyordu. Padişah'tan bir cevap alamayan halk bir sonraki padişah olan I. Mahmut'tan aynı talepte bulundular ve I. Mahmut caminin yeniden inşa edilmesi için emir verdi ve bina emini olarak Darüssade Ağası Katibi Derviş Efendi atandı.¹⁷⁷ I. Mahmut' un emri ile 1748 yılında yapımına başlayan cami III. Osman zamanında 1755 tarihinde tamamlandı. Tarih-i Camii Şerif-i Nuruosmani'de geçen bilgiye göre I. Mahmut bina emini olan Derviş Efendi'ye tek kubbeli, içinde sütun yoğunluğu olmayan mahfilleri ve katları bulunan bir cami krokisi yapmasını ister ve krokiyi inceleyip onaylar.¹⁷⁸ Nuruosmaniye Camii, İstanbul camileri arasındaki en barok yapısı olup Osmanlı'da yeni bir dönemin de habercisidir. Bu yeniliğin sebebi konusunda padişahın caminin planına ilham olması için yurtdışından kilise planları getirttiğini zikredenler de olmuştur (Dallaway Osmanlı ziyaretinde Kağıthane'de Aontaine Bleau ile karşılaşır hayret ettiğini söyler.Zira bu dönemde Fransız mühendis ve bezeme ustaları İstanbul'a gelmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca Dallaway 18. yy. sonunda yazdığı Constantinople Ancient and Modern kitabında Padişahın Avrupa'dan kilise planları istediğini, ulemanın karşı çıkması üzerine de vazgeçildiğini

¹⁷⁷Doğan Kuban, çev. Yaman Kayabalı , “18. Yüzyıldaki Yapı Teknolojisine Dair Notlar, Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmani'ye Göre İstanbul'daki Nuruosmaniye Camii'nin İnşası”, *Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler*, İstanbul: Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2016, s. 98.

¹⁷⁸ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 390-392.

¹⁷⁹ Doğan Kuban, “Osmanlı Mimarisinde Barok ve Rokoko”, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982, s.110.

yazar.¹⁸⁰).Caminin Mimarı ise zımmi bir kişi olan Simon Kalfa'dır.¹⁸¹ Yapının Mimarı konusunda Kuban genel sorumlunun Hassa Mimarbaşı olan Mimar Ağa olsa da(?) yapım aşaması, tasarım ve uygulamalardan sorumlu olan kişi Rum asıllı olan Simeon Kalfa ve bina eminidir. Binanın o güne kadar inşa edilen yapılardan farklı olmasının sebebinin ise yurtdışından edinilen bir takım tecrübeler olabilir.¹⁸² Semra Ögel'de cami ile ilgili yazdığı makalesinde camiyi tasarlayan kişinin adını resmi belgelerde geçmediğini fakat inşaat defterinde "Simeon Kalfa" isminin bir kere geçtiğini ve bu kişinin yapımının mimarı olabileceğine dair kanaatini belirtir.¹⁸³ Manvil Geeon'un 1800,1863,1900 yıllarında basılan Mnia to Pro Emu (Benden Önceki Muhtıralar) adlı eserinde (s.424) burada adı geçen bir patriği destekleyen Simeon Kalfa için "18. Asır ortalarında Türkler nezdinde nüfuzlu olan muasır mimar, İstanbul'daki muhteşem Nuruosmaniye Camii'nin inşa eden (1754) Simeon" olarak geçer. Bu esere göre Simeon Kalfa'nın Rum olduğu da tespit edilmiştir.¹⁸⁴

Caminin ismi konusunda iki iddia bulunmaktadır. Birincisi cami her ne kadar I.Mahmut döneminde başlamış olsa da II. Osman (1754-1757) döneminde tamamlanması sebebiyle bu isim verilmiştir. İkincisi ise kubbede Nur Suresi'nin 35. Ayeti "Allah göklerin ve yerin nurudur." Ayeti yazılı olmasından mülhem bu isim verilmiştir denilir.¹⁸⁵

Caminin tarihi ile ilgili tüm bu bilgilerden sonra şimdi caminin tasviri kısmına geçecek olursak Nuruosmaniye Camii çarşının yakınında olması sebebiyle aslında bir bodrum olan bir bina üzerine bina edilmiştir. Bu da camiyi arasında bulunduğu yapılar arasında belirgin hale getirmiştir.¹⁸⁶ Camide hakim olan eğrisel biçimler, belirgin silmeler ve payandalar barok mimarının özelliklerinden olup yapımının en dışından

¹⁸⁰ Kuban, "18. Yüzyıldaki Yapı Teknolojisine Dair Notlar, Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmani'ye Göre İstanbul'daki Nuruosmaniye Camii'nin İnşası", s. 100.

¹⁸¹ Doğan Kuban, "Nuru Osmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, c. VI, s. 100.

¹⁸² Kuban, "18. Yüzyıldaki Yapı Teknolojisine Dair Notlar, Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmani'ye Göre İstanbul'daki Nuruosmaniye Camii'nin İnşası", s. 100-101.

¹⁸³ Semra Ögel, "III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii", *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, c.III, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 52-53.

¹⁸⁴ Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003, s.154

¹⁸⁵ Kuban, "Nuru Osmaniye Külliyesi", s. 101

¹⁸⁶ Ögel, "III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii", s. 2

avlusundan itibaren göze çarpar. Bezemelerindeki kıvrımlar için de rokoko bezemenin yerli ustalar elinde aldığı üslup olduğu söylenir.¹⁸⁷ Caminin avlusu onbir basamaklı merdivenler ile ulaşılan oval bir avludur.¹⁸⁸ Revaklı avlu o vakte kadar denenmemiş ve bir değişimin habercisi olan oval formdadır. Revaklar 12 sütunun üzerine yerleştirilmiş 14 kubbe ile örtülmektedir. Caminin beş gözlü harem sofası bulunur.¹⁸⁹ Revaklı avluda bir şadırvan yer almaz. Nuruosmaniye Camii'nde görülen en belirgin farklılaşma ve yeniliklerden biri de taçkapı ve sütun başlıklarında görülür. Osmanlı mimarisinin ayırıcı birimlerinden biri olan mukarnaslı ve baklavalı dediğimiz sütun başlıklarının yerini sütun başlıklarında iyon ve dor başlıklar, stilize akant yaprakları kabartma olarak yer almıştır.¹⁹⁰ Nuruosmaniye Camii'nde taçkapıda da farklılık görülür ki mukarnaslı nişin yerini istiridye kabuğuna benzeyen Rokoko üslubuna benzer bir üslubundadır. Kemerler de geleneksel sivri kemerden, yuvarlak, dilimli, kıvrımlı kemerlere dönüşmeye başlamıştır. Dilimli kemerleri hem Nuruosmaniye Camii'nde hem de Ayazma ve Laleli camilerinde de görmekteyiz.¹⁹¹ Caminin sağ ve solunda ikişer şerefeli iki minare yer alır. Minareler de klasikten uzak ve baroğun habercisidir. Minarelerin külahları taş olsa da bunlar sonradan eklenmiştir. Eyice minarenin öncesinde külahlarının kurşun kaplı olduğunu da belirtir.¹⁹² Kuban ise taş külaharı orjinalinde de olduğu hususunda kanaat getirmiş olsa ki kurşun kaplı külahtan taş külahlara Nuruosmaniye'de geçildiğini söyler.¹⁹³

Nuruosmaniye cami dış avlusunda XVII. yyda Yeni Cami hünkâr kasrında görülen rampadan burda da bulunmaktadır. Caminin hünkâr kasrı ise mihrap duvarının arkasından bir rampa ile geçilen iki oda bir salondan ibaret olan yığma taş bir binadır.¹⁹⁴

Caminin kubbesi doğrudan dış cephelere oturmakta olup bu sebeple taşıyıcı kemer ve cephelerde yer alan plastrlar daha belirgindir.¹⁹⁵ Caminin harem kısmı tek bir

¹⁸⁷ Kuban, "Nuru Osmaniye Külliyesi", s. 101.

¹⁸⁸ Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Haziran- 2003, s. 90.

¹⁸⁹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 392; Mehmet Doğru, Yüksel Kanar, Süleyman Mollaib vd. , *Eminönü Camileri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,1987, s. 154.

¹⁹⁰ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, s. 88.

¹⁹¹ Ögel, " III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii", s. 2- 3.

¹⁹² Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri" , *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963, c. I, s.64; Betül Bakır, " XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler" , *Osmanlı*, c. X, s. 267.

¹⁹³ Doğan Kuban, "Nuru Osmaniye Külliyesi", s. 102.

¹⁹⁴ Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", s. 267.

kubbe ile örtülüdür. Kubbe 25.75 m çapında olup dört kemere oturmakta olup dört tane de ağırlık kulesi mevcuttur. Mihrap bölümü ise dışarı çıkıntılı ve yarım kubbe ile örtülüdür.¹⁹⁶ Bu mihrap çıkıntısı cami için ayırıcı bir özelliktir. Osmanlı camilerinde mihrap poligonal (çok köşeli) olsa da dışarda dikdörtgen bir çıkıntı olarak görülmektedir. Sinan yapılarında da bu böyledir. Nuruosmaniye’de ilk kez mihrap nişinin çıkıntısı poligonal olarak görülür.¹⁹⁷ Cümle kapısından girildiğinde kapı üzerinde müezzin mahfeli, sağ ve sol cephelerde ise mahfiller ve mihrabın solunda ise hünkâr mahfeli yer alır.¹⁹⁸ Caminin minberi mermerden inşa edilmiştir. Beyaz mermer ve yeşil porfir taşının kullanıldığı minberin kontur ve derzlerinde ise yıldız kullanılmıştır.¹⁹⁹ Caminin iç duvarları iki sıra korniş ile üçe ayrılmıştır. Caminin içinde 174 pencere bulunur ve pencere kemereleri de yeni bir arayışın izi olarak sivri değil de yarım daire şeklinde ya da dilimli şeklindedir. Pencereilerin alçı çerçeveleri de barok izleri taşır.²⁰⁰

Caminin hatları konusunda ise taçkapı ışıdaki ayet-i kerime Hattat Rasim Efendi’ye, iki yan kapınıindeki ayetler Fahrettin Yahya’ya, caminin dışındaki ayetler Yedikulelizade Seyyid Abdülhalim’e celi hatlar ise Bursalı müzehhib Ali Ağa ile Kâtipzade Mehmet Refi Efendi’ye aittir.²⁰¹ Nuruosmaniye Camii’nin iç dizaynında kullanılan tezyinatlardan biri de sütun motifleri ve kemer motifleridir. Barok mimarının bir özelliğininide yansıtan bu sütuncuklar “gerçek olmayan” sütunlardır. Pandantif geçişlerinde, pencere aralarında yer alır kubbeye yer alan bu sütuncuklar tabiki kubbeyi taşımaz. İşte bu olmayan bir şeyin var gibi gösterilmesi de barok üslubun bir özelliğidir.²⁰²

Cami bir külliye şeklinde inşa edildiği için dış avludan kapalı çarşıya açılan kapının solunda bir sebil, sağında da bir çeşme yer alır. Külliyenin kütüphanesi oval

¹⁹⁵ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, s. 90.

¹⁹⁶ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 392.

¹⁹⁷ Kuban, “Nuru Osmaniye Külliyesi”, s. 102.

¹⁹⁸ Mehmet Doğru, Yüksel Kanar, Süleyman Mollaib vd. , *Eminönü Camileri*, s. 154.

¹⁹⁹ Betül Bakır, “ XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, *Osmanlı*, s. 267.

²⁰⁰ Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s. 415.

²⁰¹ M. Doğru, Y. Kanar, S. Mollaib vd. , *Eminönü Camileri*, s. 156.

²⁰² Ögel, “III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii”, s. 35.

planlıdır ve yanında türbe yer alır. Caminin kible yönünde medrese ve bitişiğinde imaret bulunur. Ayrıca külliyeyle ait olan 142 adet de dükkan bulunmaktadır.²⁰³

Son olarak da mimarlık ve sanat tarihçilerinin camiye dair eleştirilerine bakacak olursak Arseven camiyi “ağır, kaba ve zerafetten uzak” olarak niteler. Sedat Çetintaş ise 4 Haziran 1936 tarihli gazete yazısında cami için İstanbul camileri içinde onun kadar silik ve manasız cami yoktur gibi olumsuz bir yorumda bulunur. Bu eserin yerinden kaldırılması ile İstanbul’un hiçbir şey kaybetmeyeceğini de ekler. Tüm bu olumsuz yorumlarla birlikte eseri renkli ve yaratıcı bulan ve Osmanlı mimarisinde bir dönüm noktası olarak niteleyenler de olmuştur.²⁰⁴

Mükebbire: Hadikatü’l-cevami’de caminin tasviri yapılırken ve caminin elemanları tarif edilirken “müezzin mahfili vardır”²⁰⁵ diye bir ifade geçer. Bu müezzinlerin cami içindeki mekanı olan mahfile işaret ediyor büyük ihtimalle. Fakat bu şekilde ayrıca belirtilmesi mükebbireye de işaret olabilir. Zira cami içinde mahfilin olması çok da belirtilmesi gereken bir durum olmayıp mükebbire belirtilmeye daha ihtiyaç duyulan bir elemandır.

Caminin harem sofası kısmında cümle kapısının doğu ve batısında iki adet mükebbire yer alır. Mükebbirelere caminin harem kısmından kuzey cephesindeki mahfilden ulaşılmaktadır. Mermerden kademeli olarak yukarıdan aşağı doğru daralan bir payanda üzerine inşa edilen mükebbireler cami ile uyumlu olacak şekilde oval olarak inşa edilmiştir. Mükebbirenin küşelerinde iç bükey kıvrımlarda mevcuttur. Mükebbirelerin korkuluk kısmı ise maden şebekelidir.

²⁰³ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 393.

²⁰⁴ Selva Suman, haz. Murat Say, “Onsekizinci Yüzyıldan Günümüze Osmanlı ve Türk Tarih Yazımında Nuruosmaniye Camii ve Külliyesi”, *Nuruosmaniye Camii*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, s. 125.

²⁰⁵ Ayvansarayi, *Hadikatü’l Cevâmi*, s. 64.

16. HAYREDDİN EFENDİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 33-34-35

Yer: İzmir, Ödemiş, Bademli

Tarih: 1757

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hacı Hüseyin

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Ödemiş ilçesinin Bademli köyünde Kale mahallesinde yer almaktadır. Cami 1757 yılında Bademli Kale mahallesinde Hacı Hüseyin olarak bilinen kişi tarafından yaptırılmıştır. Cami 1872 tarihinde Korgalızade Hacı Mustafa Efendi tarafından onarımdan geçirilmiştir.²⁰⁶

Cami kare planlı ve üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Caminin kuzey ve batı cephesinde ahşap sütunlar ile taşınan ve üzeri çatı ile örtülü olan bir harem sofası mevcuttur. Caminin kuzey cephesinde yer alan cümle kapısının üzerinde mükebbire mevcuttur. Caminin minaresi solda ve tek şerefelidir. Minareye caminin içerisinden çıkılmaktadır. Caminin harem kısmında kuzey cephesinde ahşaptan bir mahfil bulunur. Mahfilin alt kısmı ise ahşap üzeri kalem işleri ile bezelidir. Caminin minberi ahşaptır. Vaaz kürsüsünün konsol kısmı taş malzemeden olsa da korkulukları ve merdiven basamakları ahşaptır. Mihrabı ise sade bir niştir. Mihrap nişinin iki yanında sütunlar yer alır ve sütunların başlıklarında çiçek motifleri mevcuttur. Caminin tavanı da ahşap kaplıdır.

Cami batı cephesinde de bulunan son cemaat yeri dışında tipik bir XVIII.-XIX. yy Batı Anadolu camilerinin fiziki görünümünde mütevazı bir yapıdır. Batılılaşma etkisi en belirgin olarak kalem işlerinde görülmektedir.²⁰⁷

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey ve batı cephesinde yer alan harem sofasının kuzey cephesinde olan kısmında, cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfilden 1,68 m boyunda 0,78 m eninde bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır . Mükebbire 0,58 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,28 m boyunda, 0,82 m eninde olup 0,68 m

²⁰⁶ Behiç Galip Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, İzmir: Okyanus Basım Yayın ve Ticaret, 1998, s. 61-69.

²⁰⁷ <http://mustafagurelli.com/?oku=2033>.

korkuluk ile çevrilmiştir. Mükebbire dış yüzeyi hafifçe yedi adet yüzey olarak pahlanmış olsa da yarım daire şekline yakın bir görünümündedir. Mükebbirenin üzeri sıvanmış olduğu için net söyleyemeyecek olsa da tuğla ile duvar şeklinde örülerek inşa edilmiştir. Sadece korkuluğun üst kısmında 0,05 m kadar bir ahşap şerit dolaşmaktadır. Mükebbire yukarıdan aşağı doğru daralan hafif çıkıntılı bir payandanın üzerinde inşa edilmiş olup bunun malzemesi de ya mükebbire gibi tuğla ile inşa edilmiş ya da alçıdır.Fakat üzeri sıvanmıştır. Tüm bu özellikleri ile mükebbire gayet sade bir görünümündedir.

17. AYAZMA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 36

Yer: İstanbul, Üsküdar

Tarih: 1760

Mimar: Mimar Mehmed Tahir Ağa

Bâni: III. Mustafa

İnceleme Tarihi:-

Cami İstanbul' un Üsküdar semtinde Aziz Mahmut Hüdayi mahallesi Mehmet Paşa Değirmeni Sokak 10 numarada yer almaktadır. Cami dönemin padişahı III. Mustafa tarafından annesi Mihrişah Emine Sultan ve şehzadesi Sultan Süleyman'ın hayrına inşa ettirilmiştir. Caminin inşa tarihini cümle kapısı üzerindeki kitabeden öğreniyoruz. Sadrazam Ragıp Mehmet Paşa tarafından tarihi hicri 1174 (1760) olarak verilmiştir.²⁰⁸ Cami inşaatına “Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi” inşaat defterine göre 19 Recep 1171 (29 Mart 1758) tarihinde başlanmıştır.²⁰⁹ Topkapı Sarayı Arşivinde 5466 numaralı belgeye göre cami Şeref-âbâd Sahil Sarayı diye bilinen kasrın arkasında yer alan Ayazma Sarayı'nın bahçesine inşa edilmiştir. Ayazma cami Yeni Cami ile son bulan Sinan tarzı yapılardan sonra gelen yeni mimari tarzın bir örneğidir.²¹⁰ Bu yeni tarzın örneği olan Ayazma Camiini başarılı bulanlar olduğu gibi²¹¹ caminin genel yapısı olarak kusursuz bir etkileyiciliğinin olmadığını, yüksekliğinin fazla olduğunu, bir çok unsurlarının hoş olmadığını²¹², motif bağlantıları ve kütle oranlarının da başarılı olmadığını belirtenler de olmuştur.²¹³

Cami, sıbyan mektebi, hamam, çeşme ve muvakkithaneden oluşan imaret yapısının²¹⁴ cami olan kısmı bir avlu ile çevrilidir. Caminin harem sofası olan kısmına on basamağı olan yuvarlak bir merdivan ile çıkılır. Caminin sofa kısmı üç bölümlü olup Cümle kapısının iki tarafına dikdörtgen şeklinde iki mükebbire inşa edilmiştir. Caminin harem kısmı dikdörtgen şeklinde olup dört kemerin üzerine oturan tek kubbe ile

²⁰⁸ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi*,

²⁰⁹ İlknur Aktuğ Kolay, “ Ayazma İnşaat Defteri”, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991,

²¹⁰ Konyalı, *Abide ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, s. 99.

²¹¹ Konyalı, *Abide ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, s. 96.

²¹² Ayverdi minaresinin uzaktan oranının iyi olduğunu fakat üstüvani küp ve kaideye oturmasını çirkin olduğunu belirtir.

²¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Ayazma Camii” , *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, c. XI, s.1511

²¹⁴ Ayverdi, “Ayazma Camii” , s. 1506.

örtülmüştür. Caminin sol kısmına bitişik olarak bir hünkâr köşkü bulunmakta olup buradan cami içerisindeki hünkâr mahfeline geçiş sütunlar üzerine inşa edilen iki katlı galeri ile sağlanmıştır. Hünkâr mahfelinin tezyinatı dikkat çekici şekilde olup altın yaldızlıdır. Çinileri İtalyan çinisidir.

Avrupa tarzı bir üslup ile inşa edilen bu caminin kemer içlerine yerleştiren pencerelerinin kemerleri Türk mimarisini yansıtır. Mihrap , minber, kürsü mermer ve çeşitli renkli taşlardan Türk sanat geleneğinde olmayan bir üslupta inşa edilmiştir²¹⁵. Minber her ne kadar şekil itibariyle daha önceki minberlere benzese de tezyinatı olarak Rumiler değil de rokoko üslubunda bir tezyinat kullanılmıştır. Minber ve hünkâr mahfeli caminin göze en çok hitap eden parçalarıdır.²¹⁶ Camide nadir bir eser olarak da III. Ahmed'e ait bir hat levhası bulunmaktadır. Bu levhayı oğlu III. Mustafa teberrüken camiye hediye etmiştir. Levhada “innehu semî'üddua” yazılıdır.²¹⁷ Camideki III. Selim dönemine kadar devam edevcek olan belli baş unsurlar oluşmuştur ki bunlar da hünkâr mahfeline geçişi sağlayan dehlizin yonca kemerleri, köşk şeklinde yükselen köşe kuleleri,manastır tonozlu giriş yapılarıdır.²¹⁸

Caminin hatları Seyyid Abdullah'a, alçı pencerelerdeki revzenlerde bulunan yazılar ise Seyyid Mustafa'ya aittir.Caminin sıbyan mektebi, muvakkithanesi ve hamamı yıkılmıştır. Caminin duvarında Türk köşklerinin minyatürü olan kuşevleri yer almaktadır.²¹⁹

Mükebbire: Ayverdi camide cümle kapısının iki yanındaki mükebbireler için cemaati davete yarayan “salâ köşkleri olduğunu söyler.²²⁰ Cuma ve bayram namazlarında kullanılmak amacıyla inşa edilen mükebbireler dikdörtgen formludur²²¹. Mükebbireyi destekleyen payandanın alt kısmı ters kandil şeklinde yapılmıştır. Bu kısmın üzerinde dilimli yarım daire şeklinde bir disk bulunur. Bu diskten dikdörtgene geçiş pahlanmış ve giderek genişleyen profiller ile sağlanmıştır. Mükebbirenin korkuluk kısmı sade olarak bırakılmıştır. Mükebbiredeki yivli ve oval kısımlar ışık ve gölge etkisi

²¹⁵ Semavi Eyice, “Ayazma Cami”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. IV, s. 231.

²¹⁶ Ayverdi, “Ayazma Camii” , s. 1510.

²¹⁷ Ayverdi, “Ayazma Camii” , s. 1511.

²¹⁸ Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975, s. 69.

²¹⁹ Eyice, “Ayazma Cami”, s.231

²²⁰ Ayverdi, “Ayazma Camii”, s.1509.

²²¹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 395.

²²¹ Aras Neftçi, “Laleli Camii İnşaat Süreci” , Doktora Tezi, İ.T.Ü, Ocak-2002, s. 19.

oluşturmakta ve dönemin barok etkisini yansıtmıştır.²²² Mükebbirenin kapılarından biri hünkâr mahfiline, diğeri de kadınlar mahfiline açılmaktadır.²²³

Sultan III. Mustafa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi K.187 ve 642 numaralı Laleli Camii Vakfiye Defteri'nde 1-26. Sayfa arası Ayazama Camii'ne aittir. Bu belgede camide görevli kişilerden bahsederken mükebbir de zikredilmiştir. Mükebbirin günlük maaşı 6 akçedir. Mükebbirden hariç 4 müezzin ve bir de ser müezzin bulunmaktadır. Artık mükebbir adı altında da bir cami vazifesi oluşmuştur.²²⁴

²²² Yusuf Çetin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler", s. 411.

²²³ Uğur Yüzeroğlu, "Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camii Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006, s. 23.

²²⁴ Sadi Bayram, Adnan Tüzen, "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1991, sy. XXII, s. 199-289.

18. SOFULAR MESCİDİ

Fotoğraflar: Foto 37-38-39

Yer: İstanbul, Eyüp

Tarih: 1464, İkinci inşa 1760

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Ali Çavuş- İkinci Banisi III. Mustafa

İnceleme Tarihi: Aralık, 2018

Cami İstanbul'un Eyüp semtinde Sofular caddesinde yer almaktadır. Fatih devrinin çavuşlarından Ali Çavuş tarafından 1464 te yaptırılan bu mescid Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi tarafından tamir ettirilmiştir.²²⁵ Hadika'da ise caminin Çavuş Alî Ağa tarafından yaptırıldığı Fakat Çavuş Ali Ağa'nın kabri burada olmayıp Kasım Çavuş Mescidi kabristanındadır diye geçse de Ayverdi bunun gerçek ile uymadığını ve kabrinin mihrabın önünde olduğunu bildirir.²²⁶ Caminin minberi Arpacı Mescidi imamı Şeyh Abdullah Efendi tarafından eklenmiştir. Mescidin yakınında bulunan Balcı Çeşmesinin kitabesi şöyledir:

“Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi’-i mecmû’-ı hayr

Kıldı çün bu ma’bed-i zîbâyı inşâ bî-riyâ

Sadr-ı asrî bendesi Râgıb didi târihini

Cami’-i ra’nâ binâ-i Şah Sultan Mustafâ”1174-1760²²⁷

Burada geçen mescit ifadesi Sofular Mescidi'dir ve ikinci banisi de Sultan III. Mustafa'dır (1757-1774). Bu tarihten sonra da kayıtlarda geçen ik onarımı 1775 tarihlidir. Mescid 1950 ve 1975 yıllarında onarımdan geçirilmiş olsa da 1977 yılında temelne kadar inilerek yeniden inşa edilmiştir.²²⁸

Caminin bina tasvirini en ayrıntılı olarak veren Ayverdi şöyle tarif eder: “Bina ahşap çatılıdır; son cemaat revakı tamamen yıkılmış, yalnız kalın köfekilerden yapılmış sofaları kalmıştır. Kapı ortadan olmayıp yandandır. Mihrap dokuz dilim höcreli olup dar ve basit bir çerçeve içindedir. Üç tablalı pencere kapakları bozulmadan günümüze gelmiştir; zincirleri bile üstünde durmaktadır. Topuzlu pencere parmaklıkları da

²²⁵ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 123.

²²⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, c. III, s. 498-499.

²²⁷ Ayvansarayi, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 595- 596.

²²⁸ Selçuk Seçkin, “Fatih Dönemi Mescid Merkezli Eyüp Mahalleleri”, *VII. Eyüp Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2003, s. 267-268.

zamanındandır. Haricde bir de dış mihrap vardır. Tavan eski olup son cemaat revakı kalsa idi ahşap çatılı camilerin bir numunesini elde etmiş olurduk. Minare kaidesi iki tuğla bir kesme taştandır. Üst kısım sıvalıdır. Beden duvarları iki tuğla bir sıra kaba yontma evsafında moloz taşlıdır. Mihrap dışarıya doğru bir çıkıntı teşkil etmektedir. Minare kapısı içtendir.”²²⁹

Mihrabın önünde bulunan Ali Çavuşa ait olan şahidede ise şöyle yazılıdır:

“Ebûl-feth Sultan Mehmet/ Hân-ı âli Hz.nin / Çavuşlarından Sâhib’ül-hayrât/ Sofu Kara Ali Çavuş/ Efendi’nin rûhi çün/ Fâtiha sene 1200-1785” bu tarihten anlaşılacağı üzere zamanla kaybolan şahidenin yerine bu şahide koyulmuştur.²³⁰

Mükebbire: Bu mescidin giriş sofası kısmında camiye açılan iki pencere bulunur. Caminin girişi batı kısımdadır. Bu cephede bir de mükebbire yer aldığı Selçuk Seçkin²³¹ belirtse giriş sofasında mükebbire bulunmamaktadır. Fakat sofaya açılan alt iki pencerelerden batıda olan pencerenin caminin içinde olan kısmını incelediğimizde bir farklılık olduğunu gördük. Pencere açıklığının önü 0,10 mlik bir ahşap kafes ile ayrılmıştır. Bu pencere açıklığının ölçüleri ise genişliği 1,08 m uzunluğu ise 0,73 m.dir. Bu alan ancak bir kişinin namaz kılabilceği kadar bir alandır. Fakat bu alan caminin içi ile sofa arasında sesi iletebilmek için müezzinin ya da mükebbirin durabileceği en uygun noktadır. Bu sebeple bu mescidin ya bildiğimiz anlamda bir mükebbiresi vardı da sonradan kaldırıldı ya da bu tarif ettiğimiz kısım mescidin mükebbiresi olarak kullanıldı.

²²⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, s. 498-499.

²³⁰ Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, İstanbul,1993, İstanbul : Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, 1993, c. I, s. 83.

²³¹ Selçuk Seçkin, “Fatih Dönemi Mescid Merkezli Eyüp Mahalleleri”, s. 267-268.

19. KARAOĞLU CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 40-41-42

Yer: İzmir, Ödemiş, Birgi

Tarih: 1176/ 1762

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Karaoğlu Hacı Mustafa Efendi

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Ödemiş ilçesinin Birgi mahallesinde yer almaktadır. Cami Karaoğlu Hacı Mustafa Efendi tarafından 1762 yılında inşa ettirilmiştir.²³² İnci Kuyulu caminin 1782 yılında hazırlanan bir vakfiyesinin olduğunu bu sebeple de Behiç Galip Yavuz'un boya ile yazılan 1174/1760-61 ve 1176/1762-1763 tarihlerini esas alarak yapının tarihini 1762 olarak vermesinin uygun olmadığını söylese de²³³ camide yazılı olarak görülen ilk tarihe dayanarak yapının inşa tarihini 1762 olarak kabul ediyoruz.

Ayrıntılarda batı etkisi hissedilse dahi Osmanlı döneminde inşa edilen tek kubbeli klasik bir cami formunda inşa edilmiştir. Cami kare planlı olup kubbe sekizgen bir kasnağın üzerine oturtulmuştur. Bu kasnağın köşelere denk gelen kısımlarında dört adet küçük yarım kubbeler yer alır. Caminin harem cephesinin tamamı ve kubbe ile kubbe kasnağının birleşim kısmını üç sıra kirpi saçak dolaşır. Caminin kuzey cephesinde üç adet sivri kemer açıklıklı ve üzerleri kubbe ile örtülü bir harem sofası yer alır. Harem sofasının sütunlarının başlıkları korint olup bir antik harabeden gelmiş olma ihtimali de vardır. Son cemaat yerinde giriş kapısının üzerinde mükebbire yer alır. Caminin minaresi sağda yer alır. Kaidesi orijinal olan minarenin gövde ve yukarısı 1955 yılında yıldırım düştüğü için hasar görmüş ve 1962-63 yılları arasında onarım geçirmiştir. Hatta bu onarım tarihleri minarenin şerefe korkuluğunda da yazılıdır.²³⁴

Caminin harem kısmına bakıldığında mihrap alçıdandır ve kalem işlerinde geç dönem özelliklerini taşır. Mihrap nişinin köşelerinde yer alan sütunların başlıkları akant yaprakları ile süslüdür. Minber ise mermerden inşa edilmiş olup yağlı boya ile

²³²Behiç Galip Yavuz, *Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, İzmir: Birgi Kent Kitaplığı, 2005(ilk baskı 1986), s. 163- 164.

²³³Rahmi Hüseyin Ünal, Machiel K1el, İnci Kuyulu vd., *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 98

²³⁴Yavuz, *Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, s. 163- 164

boyanmış kısımları bulunur. Vaaz kürsüsü de kalın bir destek üzerinde cumba şeklindedir. Kürsü de mermerden inşa edilmiştir.²³⁵ Haremin kuzey cephesinde dört adet ahşap sütunun taşıdığı ahşap bir mahfil kısmı da bulunmaktadır.

Caminin kuzeyine denk gelecek şekilde altı adet sütun üzerine kubbe ile örtülü bir şadırvan yer alır. Onikigen bir kaidenin üzeri külah ile örtülü olan kısmın her köşesinde bir musluk bulunur. Bu şekilde şadırvan oniki muslukludur. Külliye olarak inşa edilen Karaoğlu camii'nin batı duvarında medrese odaları, şuan bulunmayan sıbyan mektebi ve bir de kabristanı bulunmaktadır.²³⁶

Tüm bu birimleri ile Karaoğlu camii XVIII. yyda inşa edilen bir cami olmasına rağmen batı etkilerini bazı kısımlarında hissettirse de klasik Osmanlı cami planını görebildiğimiz bir yapıdır.

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında caminin cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye kadınlar mahfilinden 1,50 m yüksekliğinde üç dilimli bir kemer ile çıkılır. Mükebbire 0,87 m boyunda, 1,18 m eninde olup 0,70 m yüksekliğinde şebeke ile çevrilmiştir. Mükebbire kabaca dikdörtgen şeklinde olsa da ön kısmı oval şekilde olup köşelerde de iç bükey kıvrımlar bulunur. Mükebbire duvarın malzemesinden inşa edilmiş olan kademeli olarak daralan hafif oval dikdörtgen formunda bir payanda üzerinde yer alır. Batılılaşma özelliklerini taşıyan mükebbire caminin vaaz kürsüsü ile de benzer formdadır.²³⁷ Kendi malzemesi ahşaptan olan mükebbire beton ya da alçı üzerinde yer almakta olup şekli itibariyle kıvrımlı ve dikkat çekici bir görünümündedir.

Mükebbirenin en dikkat çekici ayrıntısı ise mahfilden mükebbireye geçişi sağlayan duvar açıklığının üzerinde celî sülüs hat ile kalemişi “Ya Hazreti Bilâl-i Habeşî” yazılı bir levha bulunur. Bu levha bize bu mevkinin bir müezzin makamı olduğunu işaret eder. Levhada yazan “Bilâl-i Habeşî” isimi Peygamberimiz (sas)’in ilk müezzinin ismidir. Bu ismin zikredilmesi müezzinlerin kıymetini de bir nevi göstermektedir. (Foto 42)

²³⁵ R. Ünal, M. Kıl, İ. Kuyulu vd., *Birgi Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, s. 94-95

²³⁶ Yavuz, *Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, s.165

²³⁷ R. Ünal, M. Kıl, İ. Kuyulu vd., *Birgi Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, s. 94-95

20. DERVİŞ AĞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 43-44-45-46-47-48

Yer: İzmir, Ödemiş, Birgi

Tarih: 1074/1663, 1762 (Karaoğlu Camii ile aynı yılda mükebbire eklenmiş olabilir.)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Derviş Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Ödemiş ilçesinin Birgi mahallesinde yer almaktadır. Birgi Deresi'nin batısında yer alan bu cami 1074/1663-1664 Senesinde Derviş Ağa isimli bir şahıs tarafından yaptırıldığı mükebbire ile cümle kapısı arasındaki kitabeden bilinmektedir.

Caminin mimari yapısına bakacak olursak Evliya Çelebi çarşı içine inşa edilen bir cami olduğu için avlusunun bulunmadığını söyler. Kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olan yapının üç birimli bir harem sofası vardır. Haremden kubbeye geçişi sağlayan kısmı gizlemek için bir sekizgen kasnak inşa edilmiş ve bunun üst kısmı da iki sıra kirpi saçak ile çevrelenmiştir. Kasnağın harem köşelerine gelen kısmında da birer payanda kemeri bulunur. Kubbenin hemen altındaki sekizgen kasnağın köşelerinde ise ikişer payanda kemeri yer almaktadır. Caminin inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır.. Minaresi ise caminin sağ kısmındadır. Minare sağ kısımda iki kısımdan oluşan bir kürsünün üzerinde yükselir. Alt kısım kare üst kısım ise sekizgendir. Bunun üzerinde de silindir şeklinde gövde yer alır ve şerefeye geçiş mukarnaslıdır. Minarenin yenilenmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Caminin önünde üç gözlü dört sütunlu bir harem sofası (taşra sofası: Evliya böyle diyor.) bulunur ki bunların üzeri de kubbe ile örtülüdür. Caminin kapısı ahşaptır, üzerinde bitkisel süslemeler mevcuttur.

Caminin mihrabının zamanla bozulmuş olma ihtimali mevcuttur. Kavsara kemerinin iki yanında sütunçe çıkıntıları ve gülbezekler yer alır. Kavsaranın üst kısmında ise bir kitabe bulunur. Mihrap nişinin içinde ise bir perde motifi bulunur. Minber ise yakın döneme aittir. Haremin kuzey kısmında ise merdiven ile ulaşılabilen bir mahfil yer alır. Mahfilin alt kısmını süsleyen ahşap üzeri kalem işleri de ilgi

çekicidir.²³⁸ Caminin ahşaptan olan mahfilinin cami ile beraber inşa edilmiş olma ihtimali şüphelidir.

Mükebbire: Cami 1663 tarihli olsa da bu kadar kıvrımlı barok özellikler taşıyan mükebbiresinin bu tarihe ait olması mümkün gibi görünmemektedir. Mükebbireye ulaşılmasını sağlayan ahşap mahfilde camiye sonradan eklenmiş hissi uyandırmaktadır. Zira mahfil hem ahşaptan inşa edilmiş yukarı çıkılmak için de ahşap bir merdiven kullanılmıştır. Duvar içinden bir yol ile ulaşılmış olsa yapının orijinal parçası olabileceği daha ağır basar. Bu konuda elimiz de bir belge olmadığı için net bir kanaate varmamız şimdilik mümkün değildir.

Birgi'de mükebbireli olarak inşa edilmiş bir diğer yapı ise Karaoğlu Camii (1762)'dir. Karaoğlu Camii ile yaklaşık aynı yıllara denk gelen ve İstanbul'da inşa edilen Nuruosmaniye ve Laleli Camii gibi yapılarda artık barok üslubun etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu camilerden mülhem olsa ki Karaoğlu Camii mükebbiresi ile Nuruosmaniye Camii mükebbiresi arasında benzerlik görülmektedir. Sonuç olarak Derviş Ağa Camii'nin barok üslubundaki bu mükebbiresinin Karaoğlu Camii ile aynı yıllarda eklenmiş olabileceği kanaatindeyiz.

Mükebbire caminin giriş sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmının kuzey cephesinde bulunan mahfil kısmından yerden yüksekliği 1,42 m olan bir açıklık ile mükebbireye ulaşılmaktadır. Mükebbire yaklaşık olarak 0,90 m boyunda 1,10 m eninde olup 0,60 m kadar yüksekliğinde olan şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbirenin oval olan zemini aşağı doğru daralan yine oval bir payanda üzerinde yer alır. Ahşaptan inşa edilmiş olan mükebbirenin şebekeleri beyaz boya ile renklendirilmiştir. Payanda kısmında da kıvrımlı desenler, çiçek ve ibrik motiflerinin işlendiği kalem işleri ile bezelidir.

Birgi Karaoğlu Camii'nde karşılaştığımız bir ayrıntıyı burada da görmekteyiz. Mahfilden mükebbireye geçişi sağlayan açıklığın üzerinde celî sülüs hat ile yuvarlak bir istif oluşturularak yazılmış “Ya Hazret-i Bilâl-i Habeşî” yazılıdır. Bu levha mükebbirlik vazifesinin bir nevî müezzinlik olduğunu ve bu mevkinin de müezzinlik makamı olduğunu işaretidir. (Foto 47)

²³⁸ R. Ünal, M. Kıl, İ. Kuyulu vd. , *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, , s.82-84; Yavuz, *Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, s. 172

21. LALELİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 49-50-51

Yer: İstanbul, Fatih, Laleli

Tarih: 1763-1764

Mimar: Mimar Mehmed Tahir Ağa

Bâni: III. Mustafa

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul'un Fatih semtinde Kemal Paşa mahallesi Ordu caddesinde yer almaktadır. Laleli Camii III. Mustafa tarafından mimar Mehmet Tahir Ağa'ya 17. yy son çeyreğinde inşa ettirilmiştir. Caminin tamamlanmasına Müftü Es'ad Efendi'nin kızı Fitnat Hanım (Emetullah asıl adı) tarafından 1117 (1763) tarihi düşülmüş olup cami kısa bir süre sonra 1783'te tamir görmüştür. Cami imaret, türbe, sebil, çeşmeler, muvakkithane, i mam ve müezzin odalarından oluşan bir külliye olarak inşa edilmiştir.²³⁹ Çukurçeşme Hanı olarak bilinen han da külliyenin elemanlarından biridir.²⁴⁰ Caminin minareleri ise birlikte değil altı yıl ara ile inşa edilmiştir. Sağ taraftaki minare cami ile birlikte soldaki ise 1769 yılında inşa edilmiş²⁴¹ olup şerefelerin altındaki profilli bilezikler ve korkuluklarındaki tezyinat barok mimarinin yansımalarıdır. Fakat minarelerin sade bir üslupta inşa edilmiş olması da klasik üslubun etkisinin devam ettiğini de göstermektedir.²⁴² Cami inşaatı 1759-1763 yılları arasında devam etmiştir. Cami sekiz ayak sisteminde inşa edilmiş olup bezemelerinde devrin motifleri kullanılmıştır. Fakat Laleli Camii'nin inşasında aynı devirde inşa edilen Fatih Camii ve Zeynep Sultan Camii'nde olduğu gibi geçmişten gelmiş olan değerleri bir kenara bırakma konusunda bir şüphe olduğu düşünülmüştür.²⁴³ Mehmet Tahir Ağa dördü gömme dördü de serbest olan sekiz payeye 12.50 metre çapında bir kubbe yerleştirmiştir. Girişteki iki serbest payeye mahfeli de yerleştirmiştir. Sekiz payeyi birbirine bağlayan kemerler sivri kemerdir. Kapı tarafındaki hünkâr ve müezzin mahfeli de 14 küçük sütuna yerleştirilmiştir. Mihrap ve minber farklı renk mermerler ile inşa

²³⁹ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi*, s. 64.

²⁴⁰ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 292.

²⁴¹ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi*, s. 64.

²⁴² Eyice, "İstanbul Minareleri", s. 65.

²⁴³ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 285.

edilmiş olup kürsü sedef kakmalıdır ve caminin sol kısmında yer alır.²⁴⁴ Mihrap ve minber barok izler taşısa dahi kürsü kalsik tarzın bir örneğidir. Caminin cümle kapsından çıkıldığına 5 kemer üzerine inşa edilmiş beş gözlü bir harem sofası bulunmaktadır. Cümle kapısının iki tarafında iki tane mükebbire bulunur ki buna ayrı bir başlık altında değinilecektir. Caminin 18 kemer gözlü bir revaklı avlusu bulunmaktadır. Revaklı avludan dış avluya 3 kapı ile geçilir ve bu kapıların önündeki merdivenler yelpaze çeklinde olup merdivenler bina ile birleşemediği için kenarlarında korkuluk kullanılmıştır. Revaklı avluya dışarıdan bakıldığında alttaki pencereler göze çarpar ki bunlar alttaki bodrum kısmından açılan pencerelerdir. Revaklı avlunu orasında ise sekizgen planlı bir şadırvan yer alır. Şadırvan sekiz sütun tarafından taşınan saçaklı bir kubbe ile örtülüdür. Caminin yan cephelerinde oniki kemer gözlü bir galeri kısmı bulunur ki bu kısım da katıldığına cami revaklı avlu ile aynı hizada olur.²⁴⁵ Camiye bitişik bir hünkâr kasrı inşa edilmiş olup hünkâr kasrına çıkış da bir rampa ile sağlanmıştır.²⁴⁶

Caminin muvakkithanesi III. Mustafa ve III. Selim'in yattığı türbenin arkasında yukarıda solda büyük bir oda olarak inşa edilmiştir. Çınârîzâde İsmail Efendi burada muvakkitlik yapmış ve aynı zamanda Laleli Caminin sağdaki minare kaidesinde 1779 tarihinde bir şakuli güneş saati inşa etmiştir.²⁴⁷

Caminin türbe binası üç cephesi caddeye bakan bir konumdadır. Türbe ongen gövdeli üzeri kubbe ile örtülü ve önünde üç kemerli bir revak kısmı bulunan bir yapıdır. Türbede barok mimarinin izleri görülür.²⁴⁸ III. Mustafa devrinde yivli plastrlar ,yumuşak eğrili silmelerin çevirdiği alanlar, yüzeysel kabuk motifi, yahut akant yaprakları cephe süslemelri olarak kullanılmıştır fakat okunaklı, gerilimsiz ve abartılı olmaksızın hafiftir. Bunlara Laleli Külliyesinin hazire pencereleri örnek verilebilir. Sebildeki taş saçağın tavan oymaları, yüzeydeki madalyonların kenarlarındaki S kıvrımları da örnektir.²⁴⁹ Revaklı avluda karşılaşılan sütun başlıkları batıdaki iyon sütun

²⁴⁴ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 396.

²⁴⁵ Neftçi, "Laleli Camii İnşaat Süreci", s. 19-23.

²⁴⁶ Neftçi, "Laleli Camii İnşaat Süreci" , s. 27.

²⁴⁷ Süheyl Ünver, "Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi , 1975, c. V, s. 246- 247.

²⁴⁸ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, a

²⁴⁹ Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, s. 70.

başlıklarına benzese de bunlar özgün tasarımıdır. Akantus yaprakları ile süslü sütun başlıkları da bu devrin özgün tasarımlarıdır.²⁵⁰

Camide dikkat çeken bir unsur da caminin bir bodrum üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Bu tür alt yapılar XVIII. yy öncesinde bulunmamaktadır. Bu alt kısım çarşı olarak kullanılsa dahi bu 1957-8 yılındaki yol genişletme çalışması ile bu hale gelmiştir. Yoksa bu bodrumun ön kısmı tamamen kapalıydı ve dükkânlar da mevcut değildi. Bu bodrum camiyi eğimli bir araziye oturtabilmek amacıyla inşa edilmiştir.²⁵¹

Mükebbire: Caminin cümle kapısının iki yanında iki mükebbire yer alır. Neftçi “imamın namaz dualarını yüksek sesle duyurmak için” şeklinde bu mükebbirenin kullanılış amacını belirtmiştir. Cami içi ile bağlantılı olacak şekilde kesme taştan beş köşeli bir balkon çıkıntısı şeklinde inşa edilmiştir. Taşıyıcı olarak S ve C kıvrımlı oval bir profil bulunan bir payanda kullanılmıştır.²⁵² Konsollar üzerindeki kademeli profiller ve korkulukların çok parçalı inşa edilmiş olması da camideki barok tarzın esintilerindedir.²⁵³

Mükebbirenin ölçüleri genişliği 1,13 m olsa da uzunluğu 0,65~ mdir. Mükebbire balkonu bir kişinin rahat secde edebileceği derinliğe sahip olmaması sebebiyle pencere açıklığının olduğu duvar derinliği ile birlikte kullanılmış olmalıdır.

²⁵⁰ Filiz Özer, “ III. Mustafa Devri’nin Mimari Üslubu” , *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara, 1995, c. III, s. 61.

²⁵¹ Gülsün Tanyeli, “ 18.Yüzyıl Osmanlı Mimariğinde Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği”, *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul, 2000, s. 320.

²⁵² Neftçi, “ Laleli Camii İnşaat Süreci”, s. 30- 33.

²⁵³ Çetin, “ Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s.412

22. HAFSA SULTAN CAMİ

Fotoğraflar: Foto 52-53-54-55-56

Yer: Manisa

Tarih: 1522- 1523, 1763-1764(mükebbire inşa tarihi)

Mimar: Acem Ali

Bâni: Ayşe Hafsa Sultan (Yavuz Sultan Selim'in eşi)

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa'nın merkezinde Mimar Sinan Mahallesi İzmir Caddesi 38 numarada yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi bir ismi de Ayşe olan Hafsa Sultan tarafından bir külliye olarak inşa edilen binalar cami, imaret, sıbyan mektebi, dârülkurra, medrese, dârüşşifâ, hamam ve hankâhtan oluşur. Cami ve bazı binalar 16. asrın başlarında 929/1522-1523 yılında, 945-1538'de hamam, 946-1539'da ise dârüşşifâ tamamlanmıştır.²⁵⁴ Caminin mimarı ise Acem Ali'dir.²⁵⁵ Caminin bilinen onarım tarihleri ise 1763-1764 ve 1805-1805'dir.²⁵⁶

Caminin gelir-gider ve vazifelilerini ayrıntılı şekilde anlatan bir de vakfiyesi bulunur ki bu da Şaban 929-1523 tarihli olup Menteşeli Hüseyin oğlu Mehmed tarafından yazılmıştır. Bu vakfiye Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü 1425/58 numaradadır.²⁵⁷ Dârüşşifa ve hamam ilk vakfiye kayıtlarında mevcut değildir. Zira bunlar sonradan inşa edilmiştir. 1575 tarihli Vakıf Defteri'nde dârüşşifânın adı ve vazifelilerinden bahsedilmiştir.²⁵⁸

Vakfiyeden öğrendiğimiz bilgilere göre camide 2 imam, 1 hatip, 4 müezzin, 10 hafız, 13 tespihçi, 30 cüz-han, 1 ser-mahfil, 2 kayyım, meddah, muarraf, muvakkit, kandilci, ferraş gibi vazifeliler bulunur.²⁵⁹

²⁵⁴ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 95.

²⁵⁵ Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları*, İstanbul: Sader Yayınları, 1977(1936), s. 5.

²⁵⁶ Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 147.

²⁵⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultanın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1969, sy. VIII, s. 47-56.

*İ.Hakkı Konyalı 1522 olarak tarihi verse de Feridun Emecen 1523 olarak verir.

²⁵⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 95.

*İ.Hakkı Konyalı 1522 olarak tarihi verse de Feridun Emecen 1523 olarak verir.

²⁵⁹ Emecen, *XVI.Asırda Manisa Kazâsı*, s. 95.

Caminin tasvirine geçecek olursak kesme taş ve tuğladan inşa edilmiş olup ortada bir büyük kubbe yanlarda da ikişer küçük kubbeden toplamda beş kubbe yer alır. Merkezdeki kubbe iki sütuna tarafından ve caminin duvarları ile taşınmaktadır. Ahşaptan beş adet sütunun taşıdığı ahşap bir mahfili, bu mahfilin altında yerden 0,40 m kadar yüksekçe bir müezzin mahfili, mukarnas kavsaralı, rumi ve kıvrık dallar ile bezeli bir mihrabı, mermer işçiliğinin güzel bir örneği olan bir minberi vardır. Caminin çift minaresi bulunmaktadır. Caminin kuzey cephesinde de beş gözlü ve üzeri de beş adet kubbe ile örtülmüş olan giriş sofası bulunur. Caminin içerisi her ne kadar sade olsa da son cemaat yerinde yer alan kalem işleri dikkat çekicidir. Son cemaat yerinde bir de sonradan eklenen bir mükebbire bulunur.²⁶⁰ Caminin cümle kapısı ise cevizden olup oyma sanatı ile bezenmiştir.²⁶¹ Caminin harem kısmında bazı pencere üstleri çini sanatı ile bezenmiştir. Caminin minarelerinde de bezeme olarak kırmızı taş kuşak bulunur.²⁶²

Külliyeye olarak inşa edilmiş olan Hafsa Sultan'ın vakıflarından imaret ve hankah binaları günümüze ulaşmıştır.²⁶³

Cami her ne kadar Osmanlı'nın Yükseliş dönemi yapılarından olsa da yer yer onarımlar esnasında eklenmiş olabilecek Batılılaşma etkisi ile gelmiş olan sanat akımlarının izlerini de barındırır. Konumuz olan mükebbire de sonradan eklenmiş olabilir ve barok özellikler taşıyan bir birimdir.

Mükebbire: Cami 1522-1523 tarihlerinde inşa edildiğine göre bu dönem camilerinde biz mükebbire görmüyoruz. Mükebbire şekil itibariyle de kıvrımlı yapısı ile barok özellikler taşımaktadır. Biz mükebbirenin onarımlar esnasında camiye eklenmiş olabileceği kanaatindeyiz. En erken tarihli olarak bildiğimiz onarım 1763-1764 tarihlidir. Mükebbire bu tarihte inşa edilmiş olmalıdır.

Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofasında cümle kapısının sağ kısmında inşa edilmiştir. Caminin harem sofasında yer alan barok kalem işleri ile uyum içerisindedir. Mükebbireye caminin harem kısmında cümle kapısının hemen sağında yer alan ahşap mahfilden ulaşılmaktadır. Fakat bu mahfilden dahi kolay

²⁶⁰ Ersal Yavi, Necla Yazıcıoğlu Yavi, *Manisa*, İzmir: Manisa Valiliği, 1995, s.87; Fatma Yelkenci Sert, H.İbrahim Alpaslan, Özgül Yılmaz Karaman, “Manisa Sultan(Mesir) Camisi'nin Akustik Özelliklerinin Değerlendirmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Ekim-2017, sy.26, s. 246-248.

²⁶¹ Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1936, s. 99.

²⁶² Konyalı, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultanın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri”, s. 47-56ç

²⁶³ Doğan Yavaş, “Hafsa Sultan Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. XV, s. 123.

ulaşabilmek mümkün değildir. Mükebbireye ulaşılan duvar açıklığı mahfilden 1,36 m yüksektedir. Bu sebeple mükebbireye çıkabilmek için bir de ahşap bir merdiven kullanılmaktadır. Mükebbireye ulaşılmak için duvarda açılmış olan bu açıklık çok düzgün olmakla birlikte ve caminin kuzey cephesinde üst kısımda hiç pencere bulunmamakta ve tek açıklık mükebbirenin açıklığıdır. Simetrisi olan doğu kısmında da herhangi bir pencere açıklığı görmüyoruz. Bunlarda mükebbirenin sonradan eklendiğinin göstergesidir.

Mükebbireye ahşap bir kapıdan ulaşılmaktadır. Mükebbire 1,03 m boyunda, 1,02 m eninde olup 0,60 m yüksekliğinde şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire tamamen ahşaptan inşa edilmiş, şekil olarak oval gibi görünse de kıvrımlı bir şekilde olup büyüklü küçüklü dış bükey ve iç bükey yedi dilimli bir payandanın üzerine inşa edilmiştir. Payandanın dilimleri renkli olarak çerçevelemiş ve içleri çiçek dalları motifinde kalem işleri ile bezenmiştir. Mükebbirenin korkuluğu ahşap trabzanlıdır. Mükebbireye çıkılan kapının üst kısmı kıvrımlı motiflerden kalem işleri ile bezelidir. Mükebbire kıvrımlı şekli ve üzerindeki kalem işleri ile en güzel örneklerden biridir.

23. HATUNİYE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 57-58-59-60-61-62

Yer: Manisa

Tarih: 896\ 1490, 1763-1764(mükebbire inşa tarihi)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hüsniyeşah Sultan (II. Bayezit'in eşi, Şehzade Şehinşah'ın annesi)

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa'nın merkezinde 1. Anafartalar mahallesi Atatürk Bulvarı 1 numarada yer almaktadır. Cami külliye olarak da isimlendirebilecek vakıf binalarından oluşmaktadır. Camiyi II.Bayezit'in eşi ve Şehzade Şehinşah'ın annesi olan Hüsniyeşah Sultan yaptırmıştır. Oğlu ile birlikte Manisa'da bulunduğu sırada cami, imaret ve handan oluşan vakıf binalarını inşa ettirmiştir.²⁶⁴ Cami 896-1490'da inşa edilmiş olup vakıf binaları arasında cami, imaret ve hana ilave olarak bir de mektep bulunur. Hüsniyeşah Sultan külliyesinin idaresi için birçok vakıf bırakmış olup 1531 yılında vakfın geliri 92.471 akçedir.²⁶⁵ Camiye gelir sağlaması için yapılan han 1497 yılında, sıbyan mektebi ise 1498 yılında inşa edilmiştir.²⁶⁶ Cami 1637-1638 yıllarında bir onarım geçirmiş 1643-1644 yıllarında da kurşun olan kısımları tamir edilmiştir. Cami Sultan Abdülmecit zammında 1841-1842'de tamirat görmüştür.²⁶⁷

Caminin isminin Hatuniye diye anılmasının sebebi ise banisinin kadın olmasıdır. Caminin bir avlusu ortasında bir şadırvanı ve bir de kaynaklarda sayfiye diye zikredilen altı adet sütunun taşıdığı beş adet kubbe ile örtülü bir harem sofası bulunur.

Caminin merkezinde yer alan büyük kubbe iki tarafta yer alan ikişer kemer ve iki paye üzerine oturmaktadır. Merkezi kubbenin yanında dört adet daha kubbe bulunur. Caminin mahfel kısmı cevizden inşa edilmiş²⁶⁸ olduğu kaynakta geçse de şuan var olan mahfel cami ile hiç de uyumlu olmayan gayet basit görünümlüdür.

Caminin minberi ise sanat tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Kıymetli ahşap minberlerden olan bu minber caminin inşasından dört yıl sonra 900/1494 yılında tamam

²⁶⁴ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (954-1060)*, İstanbul: Marifet Basımevi, 1946, k.1, s.154.

²⁶⁵ Emecen, *XVI.Asırda Manisa Kazâsı*, s. 94.

²⁶⁶ E. Yavi, N. Yazıcıoğlu Yavi, *Manisa*, s. 86.

²⁶⁷ Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 123.

²⁶⁸ Ç. Uluçay, İ. Gökçen, *Manisa Tarihi*, s. 98

olmuştur. Tamamlanma tarihi minberin üzerinde yazılıdır.²⁶⁹ Minberin süslenmesinde oyma ve kabartma ile yapılmış tezyinat ve geometrik motifler yer alır. Harem sofasından caminin kuzeybatısında yer alan minareye girildiğinde burada bir Bizans sütun başlığı ile karşılaşılır. Hatuniye Camii inşasında Bizans ve Roma binalarının kalıntılarından alınan devşirme malzeme kullanılmış olabilir. Minarenin şerefeden alt kısmı hem yivli hem de zig zag burmalıdır.²⁷⁰

Caminin batı kısmında bir kabir bulunur ki bu da 1299/1881 yılında vefat eden mütercim Rüştü Paşa'ya aittir. Caminin yine batı kısmında iki küçük kubbesi olan bina bulunur ki bu da Sıbyan Mektebi binasıdır. Caminin güney kısmında ise Kurşunlu Han diye biline büyük ve sağlam bir han binası yer alır. Han ise 903/1497 yılında yine Hüsniyeşah Sultan tarafından yaptırılmıştır.²⁷¹

Mükebbire: Caminin inşa edildiği dönemde mükebbire cami mimarisine eklenmemiş olması sebebiyle caminin bu birimi sonradan eklenmiş olmalıdır. Mükebbire şekli itibarıyla Hafsa Sultan Camii (1763-1764) mükebbiresi ile aynı olmasından dolayı aynı tarihte camiye inşa edilmiş olabileceği kanaatindeyiz.

Mükebbirenin tasvirine geçecek olursak caminin kuzey cephesinde yer alan giriş sofasında, cümle kapısının sağ üst kısmına inşa edilmiştir. Mükebbireye caminin harem kısmında cümle kapısının sağında yer alan müezzin mahfilinden ulaşılmaktadır. Müezzin mahfilinden mükebbireye geçebilmek için 1,15 m derinliğinde bir duvar açıklığından ve demir bir kapıdan geçmek gerekmektedir. Mükebbire 1,03 m boyunda, 1,02 m eninde olup 0,60 m yüksekliğinde bir trabzan ile çevrelenmiştir. Mükebbire şekil olarak Sultan Camii'nin mükebbiresi ile aynı olup oval gibi olsa da duvara yakın olan kısımları kıvrımlıdır. Mükebbire yedi dilimli dış ve iç bükey kıvrımlı bir payandanın üzerine inşa edilmiştir. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiş olsa da payanda kısmının üzeri sıvalı ve beyaz boyalı olduğu için malzemesi hakkında net bir şey söylenememektedir.

²⁶⁹ M. Zeki Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1962, sy. V, s. 75-76.

²⁷⁰ İbrahim Gökçen, "Hatuniye Camii", *Gediz, Aylık Manisa Halkevi Dergisi*, Manisa, 1938, c. I, sy. XVI, s. 6.

²⁷¹ Ç. Uluçay, İ. Gökçen, *Manisa Tarihi*, s. 98-99.

24. FATİH CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 63-64-65-66

Yer: İstanbul, Fatih

Tarih: 1470, yeniden inşası 1771

Mimar: Sinan-ı Atik, Mimar Mehmet Tahir Ağa

Bâni: Fatih Sultan Mehmed, III. Mustafa

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul' un Fatih semtinde Ali Kuşçu mahallesi Hatat Nafiz caddesi 6 numarada yer almaktadır. İstanbul'un fethinden 9 yıl kadar sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından 1462 yılında inşasına başlanmış ve 1470 yılında da tamamlanmıştır. Caminin Mimarı Sinan- ı Atik'tir.²⁷² Caminin bu yıllar arasında tamamlandığını cümle kapısı üzerindeki Sofi oğlu Ali tarafından yazılan kitabeden öğreniyoruz. Yani 867/1463 Cemaziyelahirinde başlamış ve 875/1470 Recebinde tamamlanmıştır.²⁷³ Caminin inşa edildiği bölgede fetih öncesi Bizanslıların On iki Havari Kilisesi ve imparatorların mezarları vardır. Caminin kilise temelleri üzerine inşa edildiğini iddia edenler²⁷⁴ de olmuştur fakat kilisenin yeri zaten tam olarak biliniyor değildir. Havariyyun kilisesi ve mevkii Fatih cami inşa edileceği zaman yıkıntılık bir durumda idi. Caminin bir Bizans kilisesinin yerine inşa edilmesi şehrin hakiminin kim olduğunu daha iyi göstermek için olabilir. Tabi bu bir yorumdur.²⁷⁵

Vakfiye'de Fatih imareti için cami esas alınarak Yeni Cami (Cami-i Cedid) deniyor. Sebebine baktığımız zaman ise İstanbul'un fethi ile birlikte görülüyor ki Bizanslıların belli başlı üç ibadet, ilim ve sosyal yardım merkezi bulunuyor ki bunlar Ayasofya, Zeyrekteki Pantokrator (Zeyrek Camii) ve yakınında yer alan Pantepopt (Eski İmaret Camii) Kilisesi'dir. Pantokrator kilisesinde hastahane, misafirhane ve darülaceze bulunmaktaydı. Fatih fethettiği şehrin bu tesislerinden istifade etti. Ayasofya'nın sorumlusu olarak hocası Molla Hüsrev'i, Pantekrator ve Pantepoptdakilerin başına da Zeyrek Mehmed Efendi'yi atadı. Fatih Camii'nin inşaatı

²⁷² Halim Baki Kunter, A.Saim Ülgen, "Fatih Camii", *Vakıflar Dergisi*, 1938, s. II, s. 92.

²⁷³ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 30- 34.

²⁷⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, c.III, Baha Matbası İstanbul, 1973, s.367 (K.Wulginger, Die Apostolkirche und Mehmediye, Byzantion Mec; Paris 1932, VII. C.VII)

²⁷⁵ Halil Ethem Eldem, *Camilerimiz*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 31-36.

bitince buraya hem Yeni Cami denildi hem de bu kiliselerdeki müderrisler Fatih Cami'ne tayin edildi. Bu vakitten sonra da bu kiliseler eski imaret olarak anıldı.²⁷⁶

İstanbul tarih boyunca sık sık yıkıcı depremler ile karşılaşan bir bölgedir. Fatih Camii 1509, 1633, 1698 tarihlerinde yaşanan depremlerde hasar olsa da 1754 depreminde Beyazıt Camii ile birlikte kubbesi hasar görmüştür.²⁷⁷ Ama en şiddetlilerinden olan 1766 yılında meydana gelen depremde Fatih Camii harabe haline gelmiştir.

Camiye ikinci kez yapımına kadar da çeşitli eklemeler yapılmıştır. Caminin Hünkâr mahfilini Bayezid-i Veli yaptırmıştır. Halid bin Zeyd Eba Eyyub Ensari türbesi etrafına gümüş şebeke yapıldıktan sonra padişah türbeleri etrafına da sedef kakmalı parmaklık yapılması geleneği başlamıştır. Bu geleneği icad eden ise III. Ahmed'dir. Buharihane ve kütüphane I.Mahmut'un eseridir. Türbe akpılarında bulunan çeşmeler ise I.Mahmut'un veziri Sadrazam Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tüm bunlardan sonra 1766 senesindeki depremin zararı sebebiyle cami zemine kadar yıkılmış ve tekrar inşa edilmiştir. 1771 yılında 15 Nisan Cuma günü de ibadete açılmıştır.²⁷⁸ Fatih caminin ikinci inşa sürecinde mimar Mehmet Tahir Ağa'dır. Mimar Mehmet Tahir Ağa kalfa kör Yani ile beraber camiyi inşa etmişlerdir.²⁷⁹ Depremde ciddi hasar almış olan camide şadırvan avlusu ve taç kapı cephesi zarar görmeyen kısımdır. Minarelerin Şerefeye kadar olan kısımları ve harem sofası kısmının baş ve sonundaki çini panolar da Fatih devri eseridir.²⁸⁰ Ayverdi mihrabın da yenilenmediğini söyler.

Caminin ilk hali hakkında Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler²⁸¹, Hadikakat'ül-Cevâmi'de yer alan malumat, Melchier Lorich'in Fatih Cami gravürü, Fatih Cami'nin Köprülü su yolları haritasındaki resmi, Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn Albümündeki Fatih Cami resminden yola çıkarak her ne kadar caminin harem

²⁷⁶ Osman Ergin, *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul Belediye Matbaası, 1945

²⁷⁷ Şeyma Usta Şahin, "Fatih Camii'nin Yeniden İnşası B.O.A.D.B.Ş.B.N.E. 15963 Numaralı Deftere Göre", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 8.

²⁷⁸ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 30-34.

²⁷⁹ Şeyma Usta Şahin, "Fatih Camii'nin Yeniden İnşası B.O.A.D.B.Ş.B.N.E. 15963 Numaralı Deftere Göre", s. 8.

²⁸⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s.

²⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, c. I, s.138-140.

kısının genişletildiği ileri sürülse de²⁸² Ayverdi bunun mümkün olmadığını, zira şadırvan avlusunun üç duvarı, kubbeleri, minareler, iç ve dış tak kapılar, mihrabın kendisi ve arkasındaki duvar sağlamdır. Sadece yıkılan harem kısmı tamir edilecektir. Bu sebeple bir genişlemenin olamayacağını söyler. Mihrabın ileri alınarak caminin genişletildiğini söyleyen A.Saim Ülgen'e de cevaben bunun mümkün olamayacağını bu nakil esnasında mihrabın dağılacağını belirtir.

Kubbenin ebadı konusundaki bilgiye ise bir kayıt olmaması sebebiyle Nuruosmaniye Camii ruznamesindeki kubbe sıralamsından yola çıkarak kıyas ile ulaşılmıştır. Büyüklüklerine göre camilerin kubbeleri Ayasofya Camii, Süleymaniye Camii, Eb'ül Feth Camii, Nuru Osmaniye Camii'dir. Süleymaniye camii kubbesi ayaktan ayağa 26.5 m Nuruosmaniye ise duvardan duvara 25.75 m olduğuna göre Fatih Camii ikisi arasında 26.0 metredir şeklinde bir sonuca varılmıştır. Bu sonra bulunan bir vesika ile de tasdiklenmiştir.²⁸³

Caminin minareleri III. Mustafa Döneminde orijinal olarak kalmış olmasına rağmen XIX. yyda iki şerefeli ve taş külahlı olarak inşa edilmiştir.²⁸⁴

Caminin kalan kısımları dışında cami iç yenilenmiş, iç ve dış yan mahfiller, hünkâr mahfili, padişahın at ile çıkabilmesini sağlayacak bir de rampa inşa edilmiştir. 26 metre olan kubbe çapı 20 metreye indirilip etrefına da dört yarım kubbe inşa edilmiştir. Kubbe çapı itibariyle Ayasofyadan sonra inşa edilen en geniş çaplı kubbe olarak Süleymaniye Camii'nin inşasına kadar aşılammıştır.

Orijinal olan revaklı avlusunda kesme taştan olan duvarları iki sıra pencereleri , çörttenleri, revak kubbeleri birbiri ile uyumludur. Dışta kapı ve pencere alınlıklarındaki tek süsleme yeşil taştan kalın kontur ve yeşil taşa gömme beyaz mermerden Fatih suresidir. Revaklı avlu sütunları mermer, yeşil porfir ve pembe granitten tek parça olarak inşa edilmiştir. Sütun başlıkları da mukarnaslı ve stalaktitlidir. Kemerler kırımızı beyaz taşatan inşa edilmiş yalnızca orta kemer yeşil beyaz taşatan inşa edilmiştir. Caminin orijinal halinden kalan harem sofasının baş ve sonundaki pencere alınlıklarındaki çiniler sır altı tekniğidir. Besmele ve Ayet'el- Kürsi'den son ayet

²⁸² H. Kunter, A. Ülgen, "Fatih Cami", s. 92.

²⁸³ .Ayverdi, *Osmanlı mimarisi Fatih Devri*, s. 363-275.

²⁸⁴ Ayverdi, *Osmanlı mimarisi Fatih Devri*, s. 375.

yazılıdır. Ortada bulunanlar yoktur. Caminin cümle Kapısında bulunan kitabeyi Ali b. Sofi yazmıştır.²⁸⁵

Caminin harem kısmına geldiğimiz de ise bir merkezi ve dört yarım kubbeden oluşam plana sahiptir. Merkezi kubbe dört paye ile taşınmaktadır. Cami geneli esas alındığında klasik üslup esas alınarak inşa edilmiş olsa da payelerin köşelerindeki pahlı kısımların oval olması, kemer ve yarım kubbe başlangıçlarındaki kademeli silmeler ve cami içi tezyinatta kullanılan kalem işlerinde barok etkisi görülür.²⁸⁶

Mükebbire: Caminin harem sofası olan kısmında üst kat pencerelerin ortada olanlarına sağlı ve sollu olarak mükebbire inşa edilmiştir. Kademeli bir profille çevrili olan bu mükebbireler dikdörtgen bir açıklığa sahiptir. Mükebbire kademeli konik formda bir payanda üzerine altlığı yarım daire şeklinde inşa edilmiştir.²⁸⁷ Mükebbirenin korkuluk kısmı da yarım daire şeklinde olup bezemesizdir. Mükebbirenin uzunluğu 0,84, genişliği 1,44 m'dir. Mükebbirenin korkuluk yüksekliği 0,59 m'dir. Caminin orijinal yapısında olup olmadığı konusunda net bir şey söyleyemsek de mükebbirelerin inşası Sultan Ahmed Camii ile başlamış olması sebebiyle bu mükebbireler caminin ikinci kez inşa edildiği 1763-71 yılına aittir. Nuruosmaniye caminin Barok üsubunun bir benzerini Fatih Camii'nde genel olarak göremesek de bu mükebbirelerin oval kıvrımlı formunda görmekteyiz.

²⁸⁵ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 108, 110, 111.

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XII, s. 246.

²⁸⁷ Çetin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler", s. 411-412.

25. BAŞDURAK- HACI HÜSEYİN CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 67-68-69

Yer: İzmir, Konak

Tarih: 1652, 1188-1774-1775 (Onarım tarihi ve mükebbirenin tahmini eklenme tarihi)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hacı Hüseyin Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Konak ilçesi Konak mahallesi 873. sokakta 113 numarada yer almaktadır. Cami 1652 yılında Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmış olup, 1774-1775, 1892-1893, 1893-1894 tarihlerinde tamirat geçirmiştir. Caminin alt kısmında dükkan ve depolar bulunmaktadır.²⁸⁸

Cami hakkında en eski bilgileri Evliya Çelebi vermektedir. Caminin Hacı Hüseyin Camii ismi ile bir vakfiyesi bulunmakta olup ismi XIX.yydan sonra bulunduğu yerden dolayı Başdurak olarak anılmaya başlamıştır. Cami Kemeraltı mevki çarşı camilerinde genel olarak görülen altında dükkan ve depoların bulunması ile de ayrı bir plana sahiptir.²⁸⁹ Tek kubbeli yapıların erken örneklerinden olan cami 1188/1774-1775 tarihinde ve 1311/1892-1894 tarihinde onarım görmüştür. Bu onarımlar da camide bulunan kitabelerde kayıt altına alınmıştır.²⁹⁰ Evliya Çelebi caminin 1062/1652 tarihli bir kitabesi olduğu kaydını düşmüştür ve caminin inşa tarihi olarak da bu tarih kabul edilir.

Cami kare planlı ve tek kubbeli bir plana sahiptir. Cami kârgirden inşa edilmiştir. Caminin kubbesi sekizgen iki kasnağın üzerine oturur ve üzeri de kurşun kaplıdır. Caminin harem sofasına 12 basamaklı bir merdiven ile ulaşılır. Kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri orta da iki kare sütun ve yanlarda duvar ile desteklenmiş olup üç adet kemer açıklığına sahiptir. Harem sofasının üzeri iki sütun ve

²⁸⁸ İnci Kuyulu, "İzmir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001,c. XXIII, s. 526.

²⁸⁹ Daniel Goffman, Doğan Kuban, *İzmir ve Ege'den Mimari İzlenimler*, y.y.: 1994, s. 46.

²⁹⁰ İnci Kuyulu, "İzmir'de Osmanlı Dönemi Yapıları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi,2002, c.3/2, s. 1189.

bir adet de beşik tonoz ile örtülüdür. Son cemaat yerinde bir adet de mükebbire bulunur. Caminin minaresi ise harem sofasının sağ kısmında yer alır ve tek şerefelidir.

Caminin harem kısmına girildiğinde minber ve vaaz kürsüsü mermerden inşa edilmiştir. Minber kıvrımlı desenler ve ajurlu korkuluklar ile bezeli ve dikkat çekici bir güzelliكتedir. Kürsünün korkulukları da aynı şekilde ajurludur. Caminin mihrabı ise alçı işçiliği ile inşa edilmiş ve oymalıdır. Mihrabın iki yanında sütunlar ve bu sütunların da korent tarzı sütun başlıkları mevcuttur. Mihrabın alınlık kısmı ve sütun başlıkları yıldız ile boyalıdır. Sütun başlıklarının üzerinde iki adet vazo tarzında objeler mevcuttur. Mihrap nişinin iç kısmında ise perde motifi yer almaktadır. Harem kısmının kuzey cephesinde de mahfil kısmı bulunur.²⁹¹

Cami klasik tek kubbeli cami görüntüsünde inşa edilmiş olsa da iç kısmındaki bezemeler ile batılılaşma etkisinin izlerini de görmek mümkündür.

Mükebbire: Caminin inşa tarihi Evliya Çelebi'nin bahsettiği kitabesi sebebiyle 1652 olarak kabul edilse de camide bulunan kitabe onarım kitabesi olup 1118/1774-1775 tarihlidir. Bu aynı zamanda mükebbirenin de inşa tarihidir.

Harem sofasında iki adet alt kısımda iki adet de üst kısımda olmak üzere dört adet pencere bulunmatadır. Sağ üst kısımda yer alan pencere mükebbireye açılır. Mükebbireye 1,57 m yüksekliğinde 0,57 m genişliğinde bir kemer açıklığı ile ulaşılmaktadır. Dar dikdörtgen formunda inşa edilen mükebbire iki adet eli belindenin üzerindedir. Mükebbire boyu 0,45 m.,kemer açıklığı ile birlikte 1,44 m boyunda, eni 1,03 m. olup 0,57 m. yüksekliğinde bir korkuluk ile de çevrelenmiştir. Mükebbirenin korkuluk kısımları maden trapzanlı olarak inşa edilmiştir. Caminin harem kısmında yer alan mahfilden mükebbireye ulaşılmaktadır ve mükebbire kemeri mahfil zemininden 0,73 m yüksekliğindedir.

²⁹¹ Münir Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003, s. 21-25.

26. PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 70-71-72-73-74

Yer: Manisa, Kula

Tarih: 1198/ 1783- 1784; 1289/ 1872- 1873

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Caminin inşa tarihi net bilinmiyo olsa da camide var olan en erken tarihli kitabe 1783- 1784'e ait minarenin inşa kitabesidir. Minare Saferzade isimli kişi tarafından bu tarihte camiye eklenmiştir. Caminin giriş sofasında cümle kapısının üzerinde yer alan mükebbirede de caminin tamir tarihi olan 1289/1872- 1873 yazılıdır. Caminin harem kısmında kubbe içindeki kalem işleri de mükebbire üzerindeki kalem işlerine benzemekte olup aynı tarihte yapılmış olma ihtimali vardır.

Cami dikdörtgen planlı olup üzeri çatı ile örtülüdür. Caminin kuzey cephesinde bir giriş sofası bulunmaktadır. Giriş sofasının batısında ise minare yer alır.

Cami dışarıdan çatı ile örtülü olsa da harem kısmının üzeri merkezde bir kubbe, iki yanında ise beyzî (elips) şeklinde kubbeler ile örtülü olup kuzey kısmında mahfil yer alır. Mahfil sekiz adet ahşap sütun ile taşınmaktadır.

Caminin mihrabı yarım daire niş şeklindedir. Mihrap nişinin iki yanında alçıdan sütunçeler bulunmaktadır. Mihrabın alınlık kısmı ise barok üslubunda bezemelidir.

Caminin ahşap bir minberi bulunur.²⁹²

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofasında yer almaktadır. Caminin harem kısmındaki mahfilden 0,80 m kadar yükseklikteki 1,39 m yüksekliğinde 1,56 m. genişliğinde kareye yakın bir açıklıktan ulaşılır. Bu açıklık iki kapaklı ahşap kapı ile örtülüdür. Mükebbire 0,74 m. boyunda , kemer açıklığı ile birlikte 1,35 m. boyunda, 1,39 m. eninde olup 0,63 m. yüksekliğindeki korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbire sekizgenin yarısı şeklinde olup beş adet kenarı bulunur. Kenarlar sağdan sola doğru 0,43- 0,47- 0,49- 0,46- 0,46 m ölçülerindedir. Mükebbirenin

²⁹² Rüstem Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 46-48.

kendisi ve korkulukları ahşaptan olup üzerine yerleştirildiği payanda ise üzeri beton sıvalı ve boyalıdır. Mükebbirenin konsolu aşağı doğru daralmakta olan beş dilimden oluşur. Konsolun üzerinde basit yaprak ve dal motiflerinden oluşan kalem işleri, “Mâşâllah” lafzı, “Yâ müfettiha’l-ebvb iftah lenâ hayra’l-bâb” dua cümlesi yazılıdır. Bir de payandanın tam ortasında “tamir tarihi sene 1289” yazılıdır. Onarım tarihinin mükebbire üzerinde yer alması, hem bu elemanın hem de yapının tarihsel sürecini belgelemesi açısından önemlidir. Tüm bu kalem işleri ve hat yazıları ile mükebbire dikkat çekici bir güzellik kazanmıştır. Mükebbirenin ahşap şebekeleri de hafif kıvrımlı yassı sütunlar şeklinde inşa edilmiştir.

27. HIZIR BEY CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 75-76-77-78-79-80-81

Yer: Manisa, Soma

Tarih: 1791

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Süleyman Bey

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa'nın Soma ilçesinde Cuma mahallesi Kazım Karabekir caddesi 33 numarada yer almaktadır. Camini kitabesine göre 1206- 1791-1792 yılında Süleyman Bey tarafından inşa ettirilmişse de sonrasında Emir Hızır Bey yapıyı baştan inşa ettirircesine kargir duvarları dışında tüm yapıyı yenilemiştir.²⁹³

Enine dikdörtgen planlı olan yapı basık bir kubbe ile örtülmüştür. Sadece duvarları kargir olan yapıda çoğunlukla ahşap malzeme kullanılmıştır. Harem sofası kuzey ve batı cephesi boyunca tamamen yer alır.

Caminin harem kısmında doğu, batı ve kuzey cephesini dolanacak şekilde 14 ahşap sütunun taşıdığı iki katlı bir mahfil yer alır. Caminin kuzey cephesinde cümle kapısı ve üzerinde de mükebbireye açılan kapı, batı cephesinde de altta yandan giriş için bir kapı ve üzerinde kadınlar mahfiline giriş için bir kapı bulunur. Mahfile içeriden iki ahşap merdiven ile çıkılabilmektedir.

Caminin etrafını çeviren bir avlusu, kuzeybatı köşesinde bir minare, kuzeydoğu köşesi civarında da bir şadırvan yer alır. Şadırvan sekiz ahşap sütun üzerine yuvarlak kemerli ve geniş saçaklı olarak inşa edilmiştir.²⁹⁴

Cami mimari özelliklerinden ziyade süslemeleri, tasvirleri ve barok süslemeleri ile oldukça dikkat çeken bir yapıdır. Hatta cami adeta bir resim sergisi, bir köşk ve bir müze havasındadır. Kuğu figürleri, fiskiyeli havuz, kameriyeler, antik ören yerleri, kale burçlarında top namluları, gemiler, meyve figürleri yer alır.²⁹⁵

Caminin içinde yer alan tasvirlerin çoğu mahfillerin saçaklarında yer alır. Caminin içerisine giren adeta bir konak salonuna girmiş gibi hisseder.

²⁹³ E. Yavi, N. Yavi, *Manisa*, s.196

²⁹⁴ Rüçhan Arık, *Batılulaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 10-12.

²⁹⁵ Ersal Yavi, "Klasik Osmanlı Camii Süslemesine Karşıt Reform Örneği Soma Hızır Paşa Camii", *Antik-Dekor*, sy. XXXII, 1995, s. 128-129.

Camide Mekke Medine'nin tasvirleri, manzara tasvirleri, bu manzara tasvirlerini²⁹⁶ birbirine bağlayan S ve C kıvrımları soyut yapraklar ve çiçekler yer alır. Mihrap nişinde S ve C kıvrımları, natüralist çiçekler, soyut yapraklar, istiridye kabuğu, çiçek girlandlar ile bezelidir. Camide pencere tepelikleri, kadınlar mahfili, minber, kürsü, üst örtü de zengin bir bezeme ile bezenmiştir. Tasvirlerde yer alan resim anlayışı aynı olup perspektif de kullanılmıştır.²⁹⁷

Cami adeta mahfil kısmının oluşturduğu hava içerisinde yer alan tasvirler ve natürmort karpuz,üzüm, incir gibi meyve motifleri ile zengin, şen ve dünyevi bir atmosferdedir.²⁹⁸ Onarımlar geçirmiş olsa da iyi, korunaklı şekilde gelebilmiş olan cami XIX. yy ahşap cami mimarisi ve süsleme sanatının nadide bir örneğidir.²⁹⁹

Mükebbire: Caminin kendisi orijinal olduğu gibi mükebbireleri de orjinaldir. Ahşap olan mükebbireler caminin harem sofası kısmında kuzey ve batı cephesinde dikdörgen şeklindedir. Mükkebiyeyi çevreleyen ahşap bir korkuluk kısmı yer alır. Bu korkulukların köşelerinde ahşap dört sütun ve bu sütunlara yerleştirilmiş bir sakıf bukunur. Mükebbire aşağı doğru daralan köşeleri S-C kıvrımlı bir payanda üzerinde bulunur. Kuzey cephesinde yer alan mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden 0,45 m derinliğinde , 2,25 m yüksekliğinde ve 1,09 m genişliğinde bir duvar açıklığı ile ulaşılır. Mükebbire 0,37 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 0,83 m boyunda, 1,62 m eninde olup 0,53 m yüksekliğinde ahşap şebekeler ile çevrelenmiştir. Mükebbirenin köşelerine yerleştirilen 1,92 m'lik sütunların üzerine de mükebbirelerde çok nadir rastlanan sakıf eklenmiştir. Batı cephesinde yer alan mükebbireye ise hem caminin harem kısmında yer alan mahfilden hem de harem sofasının batı cephesinde yer alan merdivenler ile ulaşılmaktadır. Bu kısım bir nevi haremdeki mahfile ulaşabilmek için de bir kapı görevini görmektedir. Bu mükebbirenin ölçüleri de kuzey cephesinde yer alan mükebbire ile aynıdır. Bu mükebbirenin farkı dışarıdan da bir merdiven ile ulaşılabilir olmasıdır. Mükebbirelerin bezemesine bakacak olursak mükebbirenin bulunduğu duvar zemininde ve mükebbirenin üzerine inşa edildiği

²⁹⁶ Rüşhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 32- 39.

²⁹⁷ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s. 32- 39.

²⁹⁸ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 312.

²⁹⁹ Yavi, "Klasik Osmanlı Camii Süslemesine Karşıt Reform Örneği Soma Hızır Paşa Camii", s. 130.

payandanın üzerinde barok izler taşıyan kıvrımlı kalem işleri görülmektedir. Kuzey cephesinde yer alan mükebbirenin sakfının alt kısmında da çiçek motiflerinden oluşan bezemeler yer almaktadır.

28. KAYALIK CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 82-83-84

Yer: Denizli

Tarih: XVIII. Yüzyıl

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Çakırzade Hacı Ahmed Ağa ve oğlu Osman Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Denizli merkezde 15 Mayıs mahallesi Kayalık caddesi 66 numarada yer almakta olup halk arasında Eski Müftü Camii olarak da bilinmektedir. Cami Osmanlı'dan bugüne kadar gelebilen en eski cami olarak bilmektedir. Caminin inşa kitabesi bulunmasa da tamirat esnasında bir onarım kitabesine ulaşılmıştır. Kitabeden anlaşıldığına göre cami Çakırzade Hacı Ahmed Ağa ve oğlu Osman Ağa tarafından 1795-1796 yılında tamir ettirilmiştir. Buna göre de caminin inşa tarihi XVIII. yy olabilir.

Camiye giriş doğu, batı ve kuzey cephesinde bulunan üç adet kapıdan sağlanmaktadır. Caminin kuzey cephesinde altı adet sütun tarafından taşınan beş gözlü bir giriş sofası bulunur ve bu kısmın üzeri çatı ile örtülüdür. Giriş sofasında iki adet sade mihrabiye ve cümle kapısının üzerinde de bir mükebbire bulunur. Caminin minaresi ise caminin sağ tarafında yer alır ve taştan inşa edilmiş tek şerefeli bir minaredir.

Caminin harem kısmına geçildiğinde ise orta kısmı sekiz adet yuvarlak paye ile desteklenen kubbe ile örtülüdür. Kubbenin üç tarafı bu sekiz ayak ile destekli mahfil ile çevrelenmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan elemanlar aslangöğsüdür. Kubbe dairevi bir kasnağın üzerinde yer alır. Kubbenin kısmında yer yer kalemişleri görülse de cami genel olarak sade bir görünüme sahiptir.

Caminin mihrap kısmında sağ ve solu ile üstünde C ve S kıvrımlı kabartmalı barok tarzı süslemeleri bulunmaktadır. Caminin minberi ise ahşaptandır ve onunda üzerinde ahşap kıvrımlı kabartmalar bulunmaktadır.

Cami genel olarak sade bir görünümde olsa da kıvrımlı süslemeleri ile devrinin barok özelliklerini taşımaktadır.³⁰⁰

Mükebbire: Caminin harem sofasında yer alan giriş kapısının üzerinde ahşaptan bir mükebbire yer almaktadır. İki adet demirden eliböğründenin üzerine yerleştirilen mükebbire dikdörtgen formdadır. Mükebbireye ulaşabilmek için geçilmesi gereken açıklık bir pencere şeklinde olup yüksekliği 1,70 m genişliği ise 1,94 m.dir. Bu pencere açıklığının önüne sabitlenmiş olan mükebbirenin ise boyu 0,50 m, kemer açıklığı ile birlikte 1,36 m, eni 1,94 m olup korkuluk yüksekliği ise 0,54 m. dir. Mükebbirenin ahşaptan olan korkulukları ise gayet sade kıvrımları olan sütunlar şeklindedir. Mükebbireye cami içerinden üst kat mahfilden geçiş sağlanmaktadır. Bu pencerenin mahfil zemininden yüksekliği ise 0,80 m kadar olup yüksekçe bir mevkiidir.

³⁰⁰Kadir Pektaş, “Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri” , *Denizli*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 186-187; Kadir Pektaş, “Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Denizli, 2006, c. II, s. 145-150.

29. EYÜB SULTAN CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 85-86-87-88-89-90-91-92

Yer: İstanbul, Eyüp

Tarih: 1213-1800

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: III. Selim

İnceleme Tarihi: Aralık, 2018

Cami İstanbul' un Eyüp semtinde Merkez mahallesi Cami Kebir sokak 1 numarada yer almaktadır. Emeviler devrinde düzenlenen 51/671 tarihli İstanbul'un fethi için düzenlenen seferde Ebu Eyyub el- Ensâri Halid bin Zeyd de savaşmak için İstanbul'a gelmişti. Fakat rahatsızlanarak ishal sebebiyle vefat etti ve defnedildi. Bu tarihin üzerinden 806 yıl geçti ve İstanbul fethedildikten sonra Akşemseddin Hazretleri kabrin yerini tayin etti, buraya önce bir türbe ve sonrasında da bir cami inşa edildi.³⁰¹ Ayvansarâyî ve M. Mermi Haskan Akşemseddin'in işaret ettiği yerin kazıldığında burada " Hazâ kabr-i Ebi Eyyub" yazılı bir taşın bulunduğunu da söyler.³⁰²

Eyüp Sultan Camii Osmanlılar tarafından İstanbul'a inşa ettirilen ilk kubbeli cami olmakla birlikte günümüze orijinal haliyle gelememiş ve yeniden inşa edilmiştir.³⁰³ İlk Eyüp Sultan Camii 863/1458 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından önce türbe sonrasında da cami inşa edilmiştir.³⁰⁴ Cami bir külliye olarak inşa edilmiş olup etrafında medrese, imaret, hamam ve türbe bulunmaktadır.³⁰⁵ Evliya Çelebi inşa edilen bu camiyi şöyle tasvir eder: "Deniz kenarına yakın düz bir yerde bina edilmiştir. Bir kubbelidir, mihrab tarafında bir yarım kubbesi vardır, lâkin o kadar yüksek değildir. Camiinde sütun yoktu. Orta kubbenin etrafında metin kemerler vardır. Mihrap ve minareleri musanna değildir. Hünkâr mahfili sağ taraftadır. Biri sağ tarafta yan kapusu diğeri de kible kapusu, iki kapuludur. İki minaresi vardır. Haremin üç yanı hücrelerle (medrese odaları) ile müzeyyendir. Haremin ortasında cemaat maksuresi vardır (çimen sofa namazgâh) vardır. Bu maksure ile Ebâ Eyyubun türbesi arasında âsumâna ser çekmiş iki çınar vardır ki cemaat gölgesinde ibadet eder. Bu haremin de iki kapusu

³⁰¹ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 333.

³⁰² Haskan, *Eyüp Tarihi I*, s. 50.

³⁰³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, s. 348.

³⁰⁴ Eldem, *Camilerimiz*, s. 29.

³⁰⁵ Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XII, s. 9.

vardır. Garbe açılan kapunun dışında da büyük bir harem (avlu) daha vardır, içinde dut ağaçları ve yedi adet büyük çınar vardır. Bu haremin iki tarafında da abdest muslukları vardır.”³⁰⁶ İstanbul’da yaşanan depremler sebebiyle hasar alan cami III. Selim zamanında 1213/1798 tarihinde sadece minareleri kalacak şekilde tamamen yıkılarak çok kısa bir sürede cami yeniden inşa edilmiş ve 1215/1800 de yeniden ibadete açılmıştır.³⁰⁷ Türbe inşa edildiği ilk haliyle günümüze gelebilmiştir.³⁰⁸ Tabi bazı tamiratlar yapılmıştır ki bunlardan biri de II. Mahmut tarafından 1235/1819 tarihinde yapılmıştır.³⁰⁹

Eyüp Sultan Camii’ne ikinci kez yapımına kadar çeşitli eklemeler ve tadilatlar yapılmıştır. 1136/1724 tarihinde selâtin camilerine Ramazan’da mahya asmak konusunda ferman çıkarıldığı için ve Eyüp Sultan Camii’nin de minareleri mahyayı taşıyacak güçte olmadığı için caminin minareleri ikişer şerefeli olarak yenilenmiştir. Camiye yapılan diğer eklemeler ise; Çandarlı İbrahim Paşa caminin iç avlusuna bir şadırvan havuzu, Başdefterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa 1591-1592 yılında musalla önüne ek bir bina, Sadrazam Sinan Paşa avludaki şadırvanın üzerine bir kasır, türbe kapısına bitişik olarak bir cüzhaneyi II. Osman’ın (1618-1622) annesi Mâhfiruz Hatice Sultan, Hacı Beşir Ağa iki mahfil inşa ettirmiştir. I.Ahmet zamanında önünde dua edilmesi için müvacehe pencereleri diye tabir edilen pencereler türbeye inşa edilmiştir. Türbede bulunan Peygamber Efendimiz (sas)’ in nakş-ı kademi 1144 – 1731 senesinde I. Mahmud’un emri ile Saray-ı Hümayun’dan getirilmiştir. Damat İbrahim Paşa 1723-1724 yılında türbenin tamirini yaptırıp gümüş parmaklıkları da taktırmıştır.³¹⁰

1798 yılında cami yeniden inşa edildiği esnada eski camiden yalnız minareler kalmış Sinan Paşa’nın şadırvan üzerine inşa ettirdiği kasır, Beşir Ağa’nın yaptırdığı mahfiller ve beşer medrese odası yıkılmıştır. Avlu dışına da imam ve mütevellî için oda, muvakkithane ve hünkâr mahfilinin yolu inşa edilmiştir.³¹¹

Caminin ikinci kez inşasında camideki medrese odaları kaldırılarak iki taraflı dörder kubbeli revaklı kısım inşa edilmiştir. Şadırvan dışarı alınmıştır. Caminin cümle

³⁰⁶ Erdem Yücel, haz. Reşad Ekrem Koçu “Eyyubsultan Cami Kebiri” , *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1971, s. 5446.

³⁰⁷ Eldem, *Camilerimiz*, s. 28.

³⁰⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, s. 348.

³⁰⁹ Eldem, *Camilerimiz*, s. 29.

³¹⁰ Ayvansarâyî, *Hadikatü’l Cevâmi*, s. 334.

³¹¹ Eyice, “Eyüp Sultan Külliyesi”, s. 10.

kapısı önünde beş gözlü bir son cemaat sofası yer alır. Cümle kapısından içeri girdiğimizde ise ana kubbenin altısı üstüvânî dediğimiz yuvarlak ikisi ise mihrabın iki yanında olmak üzere sekiz adet paye ile taşınır. Ana kubbenin etrafında sekiz adet miyane (santur,eksedra) kubbe, köşelerde de dört adet küçük kubbe bulunmaktadır. Kubbe çapı 16 metredir. Sütun başlıkları ve miber süslemeleri barok üsluptadır. Caminin üç tarafını dolanan mahfil kısmı bulunmaktadır. Hünkâr mahfili ise kible tarafında sağda üst köşededir.³¹²

Mükebbire: Dikdörtgen formlu mükebbireler cümle kapısının iki yanında üst pencerelerin hizasında yer alır. Mükebbirelerin dikdörtgen açıklığı aşağıdan yukarı doğru kademeli olarak genişleyen payanda üzerine yerleştirilmiştir. Kademeli profiller de barok mimarının bir üslubudur. Mükebbirenin korkulukları ise profil ile çevrelenmiş bir kitabe levhası gibidir.³¹³ Kademeli payandası dışında caminin mükebbireleri gayet sade bir görünümde dir.

³¹² Eyice, “Eyüp Sultan Külliyesi”, s. 11.

³¹³ Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s. 412.

30. DAMLACIK CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 93-94

Yer: İzmir

Tarih: XVIII. Yüzyıl

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Damad İbrahim Paşa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir' in Konak ilçesinde Sümer mahallesinde 426. Sokak 21 numarada yer almaktadır. Caminin ne zaman, kimin tarafından inşa ettirildiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat caminin duvarında 1210-1795-1796 tarihli bir çeşme kitabesi bulunur. Caminin avlusundaki mezar taşlarından en erken tarihli olanı ise 1113/1701-1702 tarihlerine aittir. 1307/1890 tarihli bir vakfiyede de “Damlacık mahallesinde vâki Kılıcı mescidi” ifadesi geçer ki Damlacık Camii ile Kılıcı Mescidi aynı eserdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1132/1720 tarihli vesikada da iki çeşmeden ve bu civarda Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan bir mescidden bahsedilmektedir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa adına bu mevkide başka bir mescid görülmediğine göre bu mescid muhtemeldir ki o mescittir. Muhtemelen ilerleyen yıllarda bu mescid Kılıczadeler tarafından tekrar ihya edilmiştir. Bu sebeple mescidin ilk inşa tarihini 1720'li yıllar olarak kabul edebiliriz.

Cami kesme taştan inşa edilmiş olup üzeri ahşap ve kremitten bir çatı ile örülüdür. Caminin bir de kesme taştan inşa edilmiş bir minaresi bulunmaktadır.³¹⁴

Caminin mihrabı kabartma alçı işçiliği ile bezelidir. Mihrap nişinin içerisinde perde motifi yer alır. Mihrabın iki yanında sütun bulunur. Bu sütunları başlıkları korent tarzındadır. Mihrabın alınlık kısmında kıvrımlı yapraklar ile barok tarzında süslenmiştir. Caminin minberi ahşaptan olup abartılı değildir. Vaaz kürsüsü de mihrabın solunda köşede yer alır ve ahşaptandır. Minber ve kürsü boyanmıştır.

Mükebbire: Caminin rüzgârlık olarak kabul edilen merdiveneler ile çıkılan giriş sahanlığının üzerinde yer alan mükebbireye mahfilden yarım daire kemerli bir açıklık ile ulaşılır. Mükebbire oval bir formdadır. Mükebbirenin konsol kısmı oval ve yukarıdan aşağı doğru daralır. Mükebbirenin korkuluk kısmı ise demirdir.

³¹⁴ Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, s. 54-56.

31. HAMZA AĞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 95-96-97

Yer: İzmir, Tire

Tarih: XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısı

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hamza Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Tire ilçesinin Ketenci mahallesinde yer almaktadır. Cami Hamza Ağa tarafından XVII. yın ikinci yarısında inşa edilmiştir. 1793 tarihli de bir vakfiyesi bulunur. Kare planlı tek kubbeli bir yapı olan caminin kare yapıdan kubbeğe geçişleri tromp ile sağlanmıştır. Trompların içerisinde beş sıra mukarnas yer alır. Kubbe sekizgen bir kasmağa oturur ve bu kasmağın üzerinde de onaltı adet pencere yer alır. Kasnağı desteklemek için inşa edilmiş payandalar bulunur. Caminin kuzey cephesinde dört adet sütun üzerine inşa edilmiş olan üç adet sivri kemer açıklıklı üzerleri kubbe ile örtülü olan son cemaat yeri yer alır. Harem sofasındaki pencerelerin üzerlerinde mukarnaslı birer kavsara kısmı bulunmaktadır. Cümle kapısı ahşaptan olup geometrik desenler ile bezelidir. Kapının alınlık kısmında kalemişi bezeme yer alır. Giriş kapısının üzerinde ise bir mükebbire bulunmaktadır. Caminin minaresi ise sağ kısımda olup 1948 yılında yıldırım düşmesi sebebiyle zarar görmüş ve onarımdan geçmiştir. Dairevi olan minarenin şerefe korkuluğunun altı mukarnaslıdır.

Caminin harem kısmına geçtiğimizde mihrap sade ve klasik tarzda olup kavsara kısmı mukarnaslıdır. Caminin mermer işçiliği ile inşa edilmiş güzel bir minberi bulunur. Caminin kürsüsü de mermerden inşa edilmiştir. Haremin kuzey cephesinde de ahşaptan inşa edilmiş bir mahfil yer alır.³¹⁵

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesindeki mahfilden 1,50 m yüksekliğindeki bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Bu açıklık yeşil renkli ahşap kapılar ile kapalıdır. Mükebbire 0,80 m boyunda, 0,80 m eninde olup 0,85 m yüksekliğinde şebekeler ile çevrilmiştir. Mükebbire yarım daire şeklindedir. Malzemesi tamamlan demirden olan mükebbirenin payanda kısmı da koni şeklinde demirdendir.

³¹⁵ İnci Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1978, s. 75-76

Malzemesi ve şekli itibari ile bu mükebbire orijinal şekle sahip olan mükebbirelerden biridir.

32. ÖREN ÇARŞI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 98

Yer: İzmir, Kemalpaşa

Tarih: 1217- 1802

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Kemalpaşa ilçesinin Ören mahallesinde yer almaktadır. Caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair bir bilgi ya da kitabe mevcut değildir. Fakat caminin duvarında yer alan 1217 tarihi caminin yapım tarihi olarak kabul edilir. Cami kare planlı ve kırma çatılıdır. 1955 yılında Zabit Yağcı isimli şahıs tarafından onarımı yapılan caminin dışı oldukça sade, mütavazi görünse de caminin iç tezyinatı, kalem işleri, sütun başlıkları barok etkisindedir. Caminin son cemaat yeri de bulunmaktadır.³¹⁶

Mükebbire: Cami adeta iki kısımdan oluşmakta olup girişteki kısım her ne kadar harem sofası olsa da caminin harem kısmı ile aynı genişliktedir. Mükebbire caminin bu geniş harem sofasında caminin harem kısmına geçişi sağlayan kapının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfilden ulaşılmaktadır. Yarım daire şeklinde olan mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbire 0,75 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte ise 1,32 m boyunda, 1,05 m eninde olup 0,85 m yüksekliğinde bir şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire gayet mütevazı bir görünümündedir.

³¹⁶ <http://mustafagurelli.com/?oku=1780>

33. BÜYÜK SELİMİYE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 99-100-101

Yer: İstanbul, Üsküdar

Tarih: 1220/1805

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: III. Selim

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul' un Üsküdar semtinde Selimiye mahallesi Selimiye Kışla caddesi 56 numarada yer almaktadır. Cami Sultan III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Bina emini uzun Hüseyin Efendi olup Hadika'da 1216/1801-1802 senesinde binasının inşasına başlanılmış ve 1220/1805 senesinde tamamlanmıştır³¹⁷ dese de caminin cümle kapısındaki kitabede verilen tarih 1219/1804-1805 olması sebebiyle Hadika'da verilen tarihin Sultan Selim'in selamlığa çıkış tarihi olduğu kabul edilmiştir.³¹⁸

Caminin hünkâr mahfeli, müezzin mahfeli, çift minaresi, şadırvan avlusu, sıbyan mektebi, muvakkithanesi, Nakşibendi tarikatı tekkesi, bir hamamı, imam ve hatip odaları, çarşısı mevcut idi.

Cami barok tarzında inşa edilmiştir. Harem sofasına on basamaklı mermer bir merdiven ile çıkılır. Caminin altı sütun üzerine inşa edilmiş beş gözlü bir harem sofası bulunmaktadır. Revaklar tekne tonoz ile örülmüştür. Bu revaklı kısmın önünde tek kubbeli merdiven kısmını örten bir revak daha bulunur.³¹⁹ Caminin yivli gövdeli ve taş külahlı tek şerefeli iki minaresi bulunur.³²⁰ Lodos sebebiyle 1238/1823 yılında caminin minareleri hasar almış, biri yarısından biri de dibinden yıkılmıştır. Bunun üzerine minareler tamir edilip yenilenmiştir.³²¹ Harem sofasında kemerli bir cümle kapısından caminin harem kısmına girilir. Cümle kapısının iki yanında mihrapçıklar ve bir de ahşap

³¹⁷ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 596.

³¹⁸ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 324.

³¹⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 324.

³²⁰ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 425.

³²¹ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 600-601

bir mükebbire bulunmaktadır. Cümle kapısının tokmaklarında Kelime-i Tevhid yazılıdır.³²²

Harem sofasından iki yanından iki katlı hünkâr dairelerine çıkılır. Ön taraftan caminin bu kısımları iki katlı bir ev gibi görüntü vermektedir.³²³

Cami dört kemer üzerine oturtulmuş kubbeli ve kare planlıdır. Köşelerde ağırlık kuleleri yer alır. Bu ağırlık kulelerinin üzeri oda şeklinde olup pencereleri bulunur.³²⁴ Caminin harem kısmı 15m x 20 m. olup kubbe çapı 14,60 m.dir.³²⁵ Cümle kapısının iki yanında caminin iç kısmında iki kapı yer alır. Bu kapılardan müezzin mahfeline çıkılır. Kadınlar mahfeli caminin kubbesinin dışında yer alır ve üzerini örten üç kubbe yer alır. Bu mahfel kısmını ikisi dört köşe ikisi yuvarlak dört sütun taşımaktadır. Caminin penceresi bol olması sebebiyle aydınlıktır. Mihrap dışa taşan ve üzeri yarım kubbe ile örtülü kısımda yer alır. Mirabın üzeri mermer kaplıdır. Caminin minber ve kürsüsü ise som mermerden inşa edilmiştir. Caminin alt pencerelerinin üst kısmında Fetih Suresi kubbeye ise Mülk Suresi yer alır.³²⁶ Duvarlar, pencere içleri, söveler mermerdendir. Alt pencerlerin üzerindeki yazı kuşağından yukarısı yaldız ve renkli kalem işleri ile bezelidir. Kubbe, aslangöğsü, harem sofası, mahfiller kalem işleri ile bezenmiştir.³²⁷

Cami kesme taştan inşa edilmiş olup kubbe basıncını azaltmak için yanlara da galeri inşa edilmiştir. Bu galerilerin kible tarafında ise mihrapçıklar bulunur. Galerileri altı ince kemerin taşıdığı beş beşik tonoz örter. Galerilerin alt kısmında ise abdest muslukları yer almaktadır.³²⁸

Son olarak caminin mimarları hakkında ise net bir malumat olmamakla birlikte yapı Ahmed Nureddin Efendi'nin başmimar olduğu dönemde tamamlanmıştır.³²⁹

Mükebbire: Mükebbire caminin cümle kapısının batı kısmında üst köşesi hizasında yer almaktadır. Üst pencerelerden birinin önüne inşa edilen mükebbire

³²²Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 325.

³²³Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 425.

³²⁴Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 326.

³²⁵Selçuk Batur, "Üsküdar'da Selimiye Camisi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976, s. 379.

³²⁶Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 326.

³²⁷Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 427.

³²⁸Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 326.

³²⁹Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VI, s. 513.

ahşaptan olup payanda kısmı ise madenîdir. Mükebbire yarım daire şeklindedir. Mükebbirenin korkuluk kısmı da ahşap tırabzanlıdır. Caminin inşa edildiği tarihler barok mimarinin hakim olduğu yıllar olmasına rağmen mükebbirenin bu derece sade inşa edilmiş olması “Acaba sonradan eklenmiş olabilir mi?” sorusunu akla getirirse de bunu destekleyici bir belge şuan elimizde mevcut değildir.

34. KEMERALTI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 102-103

Yer: İzmir, Konak

Tarih: 1082/1671; 1812 (Kapı üzerindeki onarım kitabesinde yer alan tarih)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Yusuf Çavuşzade Ahmet Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Konak ilçesinde Konak Mahallesi Özyurtsever İşhanı 853. Sokak 13 numarada yer almaktadır. Caminin 1082-1671 tarihli bir vakfiyesi bulunması sebebiyle XVII. yy yapılarından biridir. Cami Yusuf Çavuşzade Ahmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1227-1812 ve 1320-1902 tarihlerinde cami onarımlar geçirmiştir. Cami kare planlı tek kubbeli bir plana sahiptir. Minaresi sağ kısmındadır. Kuzey cephesinde bir harem sofası yer alır ve bunun XIX. yyda eklenmiş olabilme ihtimali de söz konusu olmuştur.³³⁰ İlk inşa ettirilen cami fevkâni planlı idi. Yanında dört adet medrese odası bulunan bu caminin bir de müezzin odaları vardı. Caminin bu ilk yapısına ait inşa kitabesi bulunmamaktadır. Yapı da bulunan en erken tarihli kitabe 1812 tarihli tamir kitabesidir ve caminin giriş kapısı üzerinde yer alır.³³¹

Cami kare planlı tek kubbelidir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yer alır. Kuzey cephesinde üç adet kubbe ile örtülü giriş sofası mevcut iken sonradan iki adet de tonoz ile örtülü kısım ilave edilmiştir. Minare sağ tarafta olup tek şerefelidir. Caminin önünde küçük bir de avlusu bulunur. Cami fevkâni planlı olması sebebiyle caminin avlusuna on dört adet basamak ile ulaşılır.³³²

Cami batılılaşma ile gelen mimari üslubun etkilerini barındırmaktadır. Caminin mihrabı yarım daire şeklinde bir niş ve kavsaraya sahiptir. Kemer kısmında gerçek kadifedenmiş izlenimi veren bir perde motifi bulunur ki bu Batılılaşma dönemi Batı Anadolu cami mihrapları için yaygın bir süsleme motifidir. Caminin pencere alınlıklarında ise alçı işi kabartmalı bezemeler yer alır.³³³

³³⁰ Kuyulu, "İzmir' de Osmanlı Camileri", s. 1188.

³³¹ Münir Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. III, s. 200-203.

³³² Münir Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında Ön Bilgi", s. 203.

³³³ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 304; Rüçhan Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. X, s.254

Fransa ve Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan empire (imparatorluk) üslubu XVIII. yy'da eski ve antik sanat bir meyil olarak ortaya çıkmıştır. XVIII. yy'da Türk sanatın Batının tesirleri girmeye başlamış barok etkisinden sonra XIX. yy'ın ikinci yarısının sonlarına doğru empire üslubu Osmanlı mimarisini de etkisi altına almıştır. Antik sütunlar ve sütun başlıkları, korint sütun başlıkları, üçgen alınlık, duvar ve tavanlarda kalem işleri arasında manzara resimleri, saray salonlarını andıran şaşalı tezyinatlar bu üslubun işaretleridir. Bu üslupta aşırı süsler ve bezemeleri görmek mümkündür. Empire üslubu dini mimari de barok ile birlikte kullanılmıştır ki bunun örneklerinden biri de Kemeraltı Camii'dir.³³⁴ Mimarı elemanlarda ve özellikle iç süslemelerde batılı tesirler görülmektedir.³³⁵

Mükebbire: Giriş kapısının üzerinde yer alan mükebbire taştan inşa edilmiş olup hafif bir çıkıntı şeklindedir. Dar bir dikdörtgen formunda olan mükebbire kademeli olarak daralan bir payandanın üzerinde yer alır. Mükebbire 0,50 m. boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,07 m boyunda, 0,56 m. eninde olup 0,34 mlik korkuluk ile de çevrelenmiştir. Mükebbirenin yan korkulukları kıvrımlıdır ve burda yükseklik 0,57 m.e kadar ulaşır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden kemer 1,65 m yüksekliğinde 0,85 m genişliğinde bir kemer açıklığı ile ulaşılır. Bu kemer açıklığının mahfil zemininden yüksekliği ise 0,43 m.dir.

³³⁴ Semavi Eyice, "Empire", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XI, s. 160-163.

³³⁵ Semavi Eyice, "Batılılaşma", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. V, s. 173.

35. İLYAS BEY CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 104-105-106-107

Yer: Aydın, Söke

Tarih: 1812

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: İlyas Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Aydın'ın Söke ilçesinde 1812 yılında İlyas Ağa tarafından yaptırılmıştır³³⁶ diye kaynaklarda geçse de kitabesinde caminin harap halde iken 1227 - 1817 tarihinde Söke Mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa tarafından ihya edildiği geçer.³³⁷ Kare palı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Caminin önünde ise üç bölümlü bir son cemaat yeri yer alır. Camiye dışarıdan bakıldığında kubbe eteğinde yer alan kıvrımlı ve zengin görünümlü profil dikkat çeker. Son cemaat yerinde (sofa) kullanılan dört adet sütun ve korint tarzındaki sütun başlıkları devşirme malzemeden inşa edilmiştir.

Caminin cümle kapısı yuvarlak bir kemere yerleştirilmiş olup kapı kanatları künde kari tekniği ile inşa edilmiştir. Klasik bir tarz da inşa edilmiş olsa da motiflerde dönemin özellikleri görülür.

Caminin minber ve mihrabı dönem özelliklerini gösterir. Minber cami ve köşkün bulunduğu bir şehir tasvir edilmiştir. Caminin minberinde S-C kıvrımları, soyut yapraklar, gül, lale, kap içinde meyveler ve grilant motifleri yer alır.³³⁸

Yörenin vakıf kayıtları Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Aydın Vakıflar Fihristi 2310 'te fihristin 143-146 numarasında yer alır.³³⁹

Cami minber ve mihrabındaki motifler, kubbe eteğindeki kıvrımlı profil ile dönemin sanat akımı olan ampir üslubunun izlerini taşıyan bir örnektir.³⁴⁰

Mükebbire: Caminin giriş kapısının üzerinde yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olan mükebbire sekizgenin yarısı şeklinde inşa edilmiş olup beş kenarı bulunur.

³³⁶ Sözen., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 304.

³³⁷ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, c. I, s. 711.

³³⁸ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 304-306.

³³⁹ Mükerrerem Kürüm, "Söke Ve Köylerinde Mimari", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Aralık- 2002, s. 294.

³⁴⁰ Çetin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler", s. 407-420; Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", s. 252

Mükebbire alttan üç kademeli olarak genişleyen beş kenarlı bir bindirmeliğe oturur. Mükebbirenin kenar yüzeylerinde ampir üslubunun bir göstergesi olan vazo içerisinde çiçek, yaprak, dal motifleri, ortasında gülbezeklerin yer aldığı Mühr-ü Süleyman motifleri yer alır.³⁴¹ Mükebbireye 1,78 m yüksekliğindeki bir kemer açıklığı ile ulaşılır. Kemer açıklığı ile mükebbire arasını ahşap bir kapı kapatır. Kemer açıklığı ile birlikte mükebbirenin boyu 1,68 m olup bunun 0,70 m kısmı mükebbire çıkıntısının olduğu kısımdır. Mükebbirenin eni ise 0,62 m, korkuluk yüksekliği ise 0,60 m dir. Korkuluk yüzeylerinin genişlikleri ise dışarıdan bakıldığında sağdan sola doğru 0,26 m, 0,31 m, 0,32 m şeklindedir. Mükebbirenin zemin ve korkulukları taştan inşa edilmiş olup dış yüzeyi beyaz ile boyanmıştır.

³⁴¹ Yusuf Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s. 407-420

36. HİSAR (YAKUB BEY) CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 108

Yer: İzmir

Tarih: 1598; 1813 Giriş Sofasının İnşası

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Özdemiroğlu Yakub Bey

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir' in Konak ilçesinin Konak mahallesinde 904. Sokak 52 numarada yer almaktadır. Caminin yapım tarihi hakkında Kuyulu "Kesin olarak bilinmemektedir." demiş olsa da Eyice "Cami ilk olarak Özdemiroğlu Yakub Bey tarafından 1598 yılında inşa edilmiştir."³⁴² der ve yapı İzmir'in ilk abidevi yapısı olarak kabul görmüştür. Cami 1813, 1870,1881, 1890, 1927 yıllarında tamirattan geçmiştir.³⁴³

Yapı her ne kadar 16.yyda inşa edilmiş olsa da XVIII. ve XIX. yyllarda onarım geçirmiş olup klasik üsluptan ziyade barok etkiler yoğundur.³⁴⁴

Caminin kuzey, güney ve batı kısımlarında olacak şekilde ufak bir avlusu bulunur. Cami enine dikdörtgen planlı olup merkezde mihrap önünde bir büyük kubbe, yanlarda ikişer küçük kubbeler ve kuzeyde de küçük beş kubbe olacak şekilde merkezi kubbeli bir plana sahiptir. Kuzey cephesinde yedi adet kubbe ile örtülü hari sofası bulunur. Caminin minaresi ise sağda yer alır.³⁴⁵

Cami plan olarak klasik dönem eseri olsa dahi içerideki yoğun alçı bezemeleri, motifler, mermer minberin kabartmaları barok etkisindedir. Süslemeler yoğunlukla kubbe, mihrap, minber, kürsü, kemer ve pencerelerdedir. Mihrap üçlü kemer şeklinde olup yanlardaki kemerler daha dardır. Mihrapta bezeme olarak perde motifi, kemerde çiçek buketleri kullanılmıştır. Mihrap sütunları korint tarzında olup başlıklar S ve C kıvrımlı çiçekler ve yapraklar ile bezelidir.

Caminin minberi ise mermerden inşa edilmiş olup üzeri kabartmalı, kıvrımlı yapraklar, gül goncaları ile bezelidir. Ayrıca minberde iki tane de minyatür pano

³⁴² Semavi Eyice, "Cami", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII, s. 80.

³⁴³ Kuyulu, "İzmir", s. 527.

³⁴⁴ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 310.

³⁴⁵ Hümevra Akkurt, Özen Eyüce, Deniz Güner vd., ed. : Deniz Güner, *İzmir Mimarlık Rehberi 2005*, İstanbul: Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 2005, s. 30.

bulunur.³⁴⁶ Minberin köşk kısmının altında doğu kısmında kemerin üzerinde iki minareli merkezi kubbeli bir cami tasviri, batı kısmında ise evlerin pencereleri, kafeslerinin farkedildiği, kenti kuşatan surların, surların mazgallarındaki topların farkedildiği bir manzara tasviri bulunmaktadır.³⁴⁷

Mükebbire: Mükebbire cümle kapısının tam üzerinde yer alır. Caminin harem sofası mükebbirenin altında yazılı olan 1227/1813 tarihinde caminin geçirdiği kapsamlı restorasyon esnasında eklenmiştir. Bu sebeple mükebbire de bu tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır. Mükebbireye çıkan açıklık dikdörtgen ve kemerlidir. Mükebbire de dikdörtgen şeklinde olup yine aşağı doğru daralan dikdörtgenlerden oluşan bir payandanın üzerine inşa edilmiştir. Mükebbirenin payanda kısmında barok üslubun göstergesi olarak C ve S kıvrımlı yaprak motifleri, korkuluklarda ise gülbezek şeklinde kafesli rumi desenli bezemeler mevcuttur.³⁴⁸

³⁴⁶ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 310-311; Kuyulu, “İzmir’ de Osmanlı Dönemi Yapıları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, s. 1191.

³⁴⁷ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s. 111.

³⁴⁸ Çetin, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler”, s. 412; M. Özcan Semerci, “İzmir’in Mükebbireli Camileri”, *Fidan*, sy. 63, Nisan-Haziran 2009, s. 23.

37. KULAKSIZ CAMİİ

Fotoğraflar:

Yer: Çorum

Tarih: 1230/ 1814-1815

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: -

Cami Çorum' un merkezinde Yavruturna mahallesi Kıbrıs caddesi 62 numarada yer almaktadır. Cami 1230/1814-1815 yılında yaptırılmış olup inşa kitabesi olmaması sebebiyle inşa ettireni hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Cami 1280- 1863 yılında yılında bir onarım da geçirmiştir.³⁴⁹

Kare planlı olarak inşa edilmiş olan caminin kuzey cephesinde önceden mektep olarak inşa edilmiş olsa da şuan Kur'an Kursu olarak kullanılan bir bulunmaktadır. Bu yapının güney cephesinde yer alan bir pencere ile bağlantısı mevcuttur. Ayrıca bu kısımda bir mihrap nişi ve bir de dolap nişi bulunmaktadır. Camiye bitişik bu mektep kısmının önünde birkaç basamak ile çıkılan ahşap korkuluklu üzeri yine iki ahşap direğe dayanan ahşap bir tavan ile örtülü bir giriş sofası kısmı bulunmaktadır. Çorum'da yalnızca bu camide bulunan ahşap mükebbire de bu sofa kısmında yer alır.

Caminin harem kısmına giriş batı cephesindedir ve giriş sofası bulunmamaktadır. Caminin avlu kısmı yalnızca batı kısmındadır. Caminin harem kısmı kare planlı olup üzeri bağdadi denilen ahşaptan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeyi taşıyan oniki ayak bulunur ve kubbeye geçiş ise pandantifler ile sağlanmıştır. Kubbenin dışında kalan bölümün üzerinde ise çitakâri denilen teknik ile bezeli ahşap tavan bulunur. İçeriden her ne kadar kubbeli bir mekan olsa da cami dıştan mektep kısmı da dâhil olmak üzere kiremit çatı ile örtülüdür. Caminin kubbe kısmında yer alan dört adet pencereden doğu ve batı kısmında yer alan iki pencerenin çatı kısmından da dışarıya açılmaktadır.

Caminin aydınlatılması 25 adet pencere ile sağlanır. Bunlardan onikisi alttadır ve doğu, batı, güneyde dörder tanedir. Bu pencerelerden hariç kuzey cephesinde de iki tane altta dört tane de üstte pencere bulunmaktadır.

³⁴⁹ Çorum 1973 İl Yıllığı, s. 128.

Caminin kuzey cephesinde cephesinde ahşap korkuluklu ve ahşap direkler ile taşınan mahfil kısmı bulunur. Caminin mihrabı hafif çıkıntılı ve oldukça sadedir. Süslemesiz bir niş ve etrafını çeviren dikdörtgen bir çerçevesi bulunmakta olup alçıdan inşa edilmiştir. Caminin minberi ise mihrabın sağında ahşaptandır. Minberin kapı kısmının üzeri ampir üslubu motiflerle yan cepheleri ise geometrik desenler ile bezelidir.

Cami son dönem yapılarından, son cemaat yeri bulunmayan, yoğun süslemelerden ziyade daha sade ve mükebbiresi bulunan bir yapıdır.³⁵⁰

Mükebbire: Çorum'da mükebbiresi bulunan tek yapı Kulaksız Camii'dir. Caminin kuzey cephesindeki Kur'an Kursu'nun önünde bulunan sofanın sağ kısmında yer alır. Dikdörtgen 0.80 m. bir açıklıktan ulaşılan mükebbire ahşaptan ve 0.85 x 0.62 ölçülerinde dikdörtgene yakın bir formdadır. Mükebbire gayet sade olup korkulukları ahşaptan sütunlar şeklindedir ve köşerlerde de hafif uzun topuz motifleri bulunmaktadır. Mükebbirenin konsol kısmında dikdörtgen şeklinde başlayıp kademeli olarak daralmakta aşağıda uçta sivri bir şekilde bitmektedir.³⁵¹

³⁵⁰ Abdülkadir Dündar, *Çorum Camii ve Mescitleri*, Ankara: 2004, s. 50-55.

³⁵¹ Dündar, *Çorum Camii ve Mescitleri*, s. 51-52, foto: 122.

38. ŞADIRVANALTI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 109-110-111

Yer: İzmir, Merkez

Tarih: 1815

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Caminin inşa edildiği semt şuan Şadırvanaltı olarak bilinmektedir. Caminin ilk inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat Kâtip Çelebi'ye göre burada şehrin Ulucamii bulunuyordu. Evliya Çelebi'de bu cami için bir kitabesinin olduğunu ve 1250-1636-1637 tarihinde burada ilk caminin inşa edildiğini bu kitabeye göre belirtir.³⁵² Caminin 1815 tarihine ait bir tamir kitabesi bulunur. Cami ayrıca 1883 tarihinde de bir tamir geçirmiştir. Caminin 1815 tarihli tamir kitabesinde caminin geçirdiği birkaç yangın sonrası harabe gibi olması sebebiyle tamir edildiği yazılıdır. Var olan caminin ilk inşası 1815 tarihine dayanır. Önceki yapılardan kalan izler konusunda net bir şey söyleyemiyoruz.³⁵³

Cami barok ve empire üslubundan izler taşımakta olup batı kısmında bir şadırvan, şadırvanın üzerinde bir kütüphane ve yanında da bir muvakkithanesi bulunur. Kütüphanenin 1250\1834-1835 tarihli bir kitabesi bulunmaktadır. Kütüphane ve muvakkithane bu yılda yapılmıştır.³⁵⁴

Cami fevkani planlı olarak inşa edilmiş olup altında dükkânlar yer alır. Camiye batı kısımda yer alan merdivenler ile çıkılmaktadır. Caminin batı ve kuzey kısmında L şeklinde bir sofa kısmı bulunur.

Cami kare planlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kare plandan kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Caminin doğu, batı ve kuzey kısmını çevreleyen mahfil kısmı bulunur ki üzeri köşelerde küçük kubbeler, orta kısımları ise tonoz ile örtülüdür.

Caminin mihrabı yarım daire şeklinde bir niş olup içerisi perde motifi ile bezelidir. Mihrap nişinin iki yanında mermer görünümlü sütunçeler yer alır.

³⁵² Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında Ön Bilgi", s. 139; Kuyulu, "İzmir'de Osmanlı Dönemi Yapıları", s. 1191.

³⁵³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Şadırvanaltı Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. XXXVIII, s. 221-222.

³⁵⁴ Çobanoğlu, "Şadırvanaltı Camii", s. 221-222.

Sutunçelerin başlıkları kıvrımlı motifler ile bezeli olup yıldız ile boyanmıştır. Mihrap nişinin iki yanında vazodan çıkan çiçekler şeklinde bir kalem işi yer alır. Mihrap nişinin üst kısmındaki alınlık kısmında da barok etkili kıvrımlı yaprak kabartmalarından oluşan motifler yer almaktadır.

Caminin mihrabının batısında yer alan minber mermerden inşa edilmiş olup C kıvrımlı yaprak ve çiçek motifleri ile bezelidir.

Caminin vaaz kürsüsü de mihrabın doğusunda yer almakta olup mermerden inşa edilmiştir.

Caminin minaresi kible duvarının doğu kısmındadır. Minare 1941 yılında bir onarım geçirmiştir. Minareye cami içinden ulaşılmaktadır.

Caminin bir avlusu olmasa da iki adet şadırvanı bulunmaktadır. Şadırvanlardan biri caminin kuzeyinde bir ise batısında yer almaktadır.³⁵⁵

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında kuzey cephesinde yer alan giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin doğu, batı ve kuzey cephesini dolanan mahfil kısmının kuzey kısmında yer alan bir duvar açıklığından ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,70 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,45 m boyunda, 0,70 m eninde olup 0,80 m yüksekliğinde şebeke ile çevrilmiştir. Mükebbirenin şebekeleri ahşaptan ve sade sütunlar şeklindedir. Mükebbirenin zemini ve payanda kısmı duvar ile aynı malzemedен gibi görünmekte olup üzeri sıvalıdır. Mükebbirenin tek süslü olan kısmı üç dilime ayrılmış ve üzerine yüzeysel bir şekilde çerçeve çizilmiş olan payanda kısmıdır. Bu özellikleri ile bu mükebbire hem sade hem de şirin bir görünüme sahiptir.

³⁵⁵ Çobanoğlu, “Şadırvanlı Camii”, s. 221-222; Arık, “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, *Osmanlı*, s. 247-264.

39. ÇORAKKAPI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 112-113

Yer: İzmir

Tarih: 1823

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bostani Mahmud Efendi

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Konak ilçesinde Etiler Mahallesi Anafartalar caddesinde yer almaktadır. Caminin kimin tarafından ve kaç yılında inşa edildiğini bildiren bir kitabesi bulunmamaktadır. Fakat 1 Ağustos 1823 tarihli İzmir'in Hatuniye mahallesinde ikamet eden Hacı Abdurrahman Efendizâde Mehmet Efendi'nin kızı Nefise Hanım için düzenlenen bir vakfiye'de Çorakkapı Cami'nin imamında tahsis edilecek mallardan bahsedilir. Bu sebeple 1823 tarihinde bu cami mevcut idi. 1311- 1893 tarihli bir vakfiyede ise "Çorak kapısı nâm mahalde vâki Bostâni Mahmud Efendi camii şerifi" şeklinde yazılmış olan ifadeden de caminin Bostani Mahmud Efendi tarafından yaptırılmış olabileceği çıkarılmaktadır. 1825 tarihli Debbağ Seyyid Hacı İsmail Ağa b. Seyyid İbrahim Ağa b. Mehmed Efendi'nin yazdırdığı vakfiyede bir miktar malı Bostanzade Mehmet Efendi Camii imamına bıraktığı yazılıdır. Bu bilgiler sebebiyle Hakkı Gültekin caminin 1309/1891-1892 tarihinde Bostanzade Mahmud Efendi tarafından inşa edilmiş olduğunu söyler. Tüm bu bilgilere ilaveten caminin avlusunda 1706-1707, 1781, 1820-1821 tarihli mezar taşları bulunmaktadır. Ayrıca kible duvarının dışında da 1782 tarihli İzmir Kadısı merhum es-Seyyid Osman Beyefendi ruhu için el-Fatiha yazılıdır. Bu bilgiler ışığında tek kesin söyleyebileceğimiz caminin 1823 yılı ya da daha öncesinde inşa edilmiş olduğudur.

Caminin tasvirine geçecek olursak, önünde ufak bir avlusu mevcuttur. Caminin kuzey cephesinde beş gözlü üzerleri kubbe ile örtülüdür. Kare plana sahip olan caminin üzeri merkezde bir büyük kubbe, yanlarda ise üçer küçük kubbe ile örtülmüştür. Bu tek kubbenin altında ise sekizgen bir kasnak yer alır. Caminin mahfilü küçük kubbelerin altına denk gelen caminin doğu ve batı kısmındadır. Mihrap bir niş şeklindedir. Mihrabın iki yanında sütunlar yer alır. Sütunların başlıkları iyon tarzıdır. Bu sütunların üzerinde de mum objeleri mevcuttur. Mihrap nişinin üst kısmında pileli bir görünümde olan perde motifi mevcuttur. Mihrabın alınlık kısmındaki kıvrımlı süslemeler batı

etkisinde barok üslubundaki tezyinat örnekleridir. Caminin minberi de mermerden inşa edilmiştir. Minberin kemerli kısımları ve sütunlu kısımların başlıkları barok etkisini yansıtır.³⁵⁶

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin doğu, batı ve kuzey cephesini dolanan mahfilin kuzey cephesinde yer alan, mahfil zemininden 0,15 m kadar aşağı seviyede, 1,44 m yüksekliğindeki bir duvar açıklığından ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,40 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,06 m boyunda, 0,48 m eninde olup en yüksek noktası 0,58 m en alçak noktası ise 0,44 m yüksekliğinde hafif dalgalı bir korkuluk ile de çevrilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen şeklinde olan mükebbirenin zemin ve payanda kısmı mermerden, korkuluk kısmı ise taştandır. Mükebbirenin korkuluğunun ön kısmında oval bir yükseklik ile hareket verilmiştir. Mükebbirenin payanda kısmı ise yukarıdan aşağı doğru dış ve iç bükey kıvrımlar ile kademe kademe daralan bir görünümde. Tüm bu özellikleri ile mükebbire payandasındaki hareketli kıvrımlar dışında gayet sade bir görünüme sahiptir.

³⁵⁶ Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, s. 50- 54

40. ÖKÜZ MEHMET PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 114-115-116-117

Yeri: Aydın, Kuşadası

Tarih: XVII. Yüzyıl, 1830 Giriş Sofasının İnşa Tarihi

Mimarı: Bilinmiyor

Bâni: Öküz Mehmet Paşa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Aydın' ın Kuşadası ilçesinde Camikebir mahallesinde yer almaktadır. Cami Kale Camii, Kale İçi Camii, Öküz (Oğuz) Mehmet Paşa Camii gibi isimler ile anılır. Caminin kitabesi bulunmamaktadır. Caminin yapılış tarihi hakkında Kervansaray ile birlikte yapılmış olma ihtimalinden dolayı XVII. yy'da yapılmış olarak kabul edilir.³⁵⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 571 numaralı defterde yer alan vakfiyesinde 1608 yılında Sultan I. Ahmet tarafından kendisine bir arazi bağışlandığını ve bu araziyi de 1618 yılında vakfettiği kaydedilmiştir. Bu cami de kervansaray ile birlikte kervansarayın batı kısmına inşa edildiği için caminin yapımının 1608-1618 yılları olması muhtemeldir.³⁵⁸

Kuşadasında inşa edilen camilerin en büyüğü olan Öküz Mehmet Paşa Camii 17.45x 17.45 m boyutlarında kare plalı olup ibadet mekânı tek bir kubbe ile örtülmüştür. Caminin kuzey kısmında yer alan harem sofası ise 1830 yılındaki onarım esnasında eklenmiştir.³⁵⁹ Ahşap tavanlı, ahşap çatılı olarak inşa edilen bu birim 1982 yılında alınan bir karar ile XVII. yy yapılarına benzer şekilde üç kubbeli bir harem sofası olarak restorasyondan geçmiştir. Harem sofasından camiye geçişi sağlayan cümle kapısı ahşaptan sedef kakmalı ve geometrik desenli güzel bir örnektir. Kapının üzerinde ahşap bir mükebbire yer alır. Ayrıca kapının iki yanında da mihrabiyeler bulunur.

Caminin içine girildiğinde kubbe onaltıgen bir kasnağa oturur ve kasnağın her yüzünde de yuvarlak kemerli pencerler yer alır. Pencere aralarında ise yağlı boya ile tezyin edilmiş iyon tarzı sütunlar vardır. Caminin miharabı yarım daire kemerli olup nişi

³⁵⁷ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s. 726

³⁵⁸ Filiz Oğuz, Özkan Erincin, "Kuşadası Kale Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, , Ankara: 1983, sy. V, s.137

³⁵⁹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s. 726

çevreleyen bordür nişin üzerindeki alınlık ve nişin kenarlarındaki sütunçeler barok tarzı olup bunların 1830 onarımında eklenmiş olma ihtimali yüksektir.³⁶⁰ Haremin kuzeyinde altı adet ahşap direk üzerine inşa edilmiş bir mahfil kısmı yer alır. Caminin minaresi ise kuzeybatı köşesinde silindir gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye kaidenin kuzey kısmındaki merdiven ile ulaşılır. Camiye kuzeydoğu kısmından bitişik olarak 1227/1812 yılında inşa edilmiş olan bir kütüphane yer alır. Külliye olarak inşa edilen yapıda mektep, han, hamam, bezazlar çarşısı, fırın, kahvehane, evler, mahzen, dükkân ve değirmen de yer alır iken günümüze sadece cami, han ve hamam ulaşmıştır.³⁶¹

Cami her ne kadar klasik dönem özellikleri taşıyan bir yapı olsa dahi 1830 yılında geçirdiği onarım ile barok özelliklerini de barındıran bir hal almıştır.

Mükebbire: Mükebbire cümle kapısının hemen üzerinde ahşap korkuluklu dikdörtgen formdadır. Yapılan restorasyon çalışmalarının ayrıntılı raporunda sonradan eklendiği şeklinde bir ifade geçmez.³⁶² Fakat harem sofası 1830 tarihli onarımda eklenmiş ise mükebbire de bu tarihe ait olabilir. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfil kısmından 2,33 m. yüksekliğinde dikdörtgen bir açıklık ile ulaşılır. Mükebbire çıkıntısı 0,40 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 2,11 m boyunda, 1,01 m eninde olup 0,76 m yüksekliğinde bir korkuluk ile çevrilidir. Mükebbireye ahşap bir kapıdan geçilerek ulaşılır. Mükebbirenin zemini de ahşap döşemedir.

³⁶⁰ F. Oğuz; Ö. Erincin, “Kuşadası Kale Camii”, s. 137-138

³⁶¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Öküz Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c. XXXIV, s. 26

³⁶² F. Oğuz, Ö. Erincin, “Kuşadası Kale Camii” , s. 138

41. ULUCAMİİ

Fotoğraflar: Foto 118-119

Yer: Muğla, Merkez

Tarih: 1334, 1838

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Menteşeoğullarından İbrahim Bey, Abdizade Bey

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami şehrin en eski camisi olarak kabul edilir. Menteşeoğulları'ndan İbrahim Bey tarafından 1334 yılında yaptırılmış olan yapı 1838 yılında Muğlalı Abdizade Bey tarafından onarımdan geçirilmiştir.³⁶³

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey ve batı cephesinde yer alan harem sofasının kuzey cephesinde giriş kapısının üzerindedir. Caminin haremde yer alan mahfilin zemininden 1,06 m yüksekte yer alan 1,77 m yüksekliği olan bir açıklık ile mükebbireye ulaşılır. Ahşaptan sekizgenin yarısı şeklinde inşa edilmiş olan mükebbire yukarıdan aşağı doğru dış bükey ve iç bükey kıvrımlar ile daralan bir payandanın üzerine yerleştirilmiştir. Mükebbire 0,59 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,27 m. boyunda, 0,86 m eninde olup 0,80 mlik korkuluk ile çevrelenmiştir. Gayet sade olarak inşa edilen bu ahşap mükebbirenin hareketli kısımları kıvrımlı payandası ve hafif kıvrımlı desenli ahşap şebekeleridir.

³⁶³ Oktay Ekinci, *Yaşayan Muğla*, y.y., t.y., s. 33

42. HÜNKÂR CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 120

Yer: Bosna- Hersek, Saraybosna

Tarih: 1458, 1566- 1567, 1848 Yan Revakların İnşa Tarihi

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Gazi İshak Bey

İnceleme Tarihi: -

Cami, Bosna- Hersek' in Saraybosna şehrinde yer almaktadır. Eski Camii ve Ebu'l Feth Camii olarak da bilinen Bosna Sancak Beyi olarak vazifelendirilen İshak Bey'in oğlu Gazi İsa Bey tarafından 862/1458 tarihinde tarihinde inşa ettirilmiştir. İlk olarak ahşap olarak inşa edilen bu cami 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından ziyaret edildiğinde bu cami İsa Bey tarafından Sultan'a takdim edilmiş ve kabul edilince de cami Hünkâr Camii olarak anılmaya başlanmıştır. Cami 1555-1561 yılında bir yangın geçirmiş 1566-1567 yılında ise cami yeniden inşa edilmiştir. 1759 yılında bir kütüphane, 1848 yılında caminin iki yanına kanatlar eklenmiş, 1853'te ise muvakkithane, imam-müezzin odaları, şadırvan da camiye eklenmiştir.³⁶⁴ Mehmet Fazıl Paşa tarafından eklenen yan kanatlardan hariç bir de harem sofasından itibaren başlayan ve iki tarafta uzanan iki sıra sütunlara yerleştirilmiş dört adet kubbe ile örtülü iki tarafı açık olan revak kısmı da eklenmiştir. Bu kısmın caminin önünde yer alan harem sofası ile uyum içerisinde olmasına özen gösterilmiş olup bu kısım bir nevi üzeri kubbeli parmaklık vazifesi görür. Camiye en ciddi eklemeler 1264\1848 yılında yapılmış olsa da tamirat kitabesinde 1240/1824 II. Mahmud (1808-1839) tuğrası bulunur.³⁶⁵ Bu tarihlerde onarım ve tamirat gören caminin mükebbiresi de bu tarihe ait olabilir.

Caminin tasvirine geçecek olursak cami kare planlı olup tek kubbelidir. Kubbe 13 metre çapındadır. Kubbe sekizgen kasnaklıdır ve kasnakta da pencereler yer alır. Kubbeden mekana geçiş tromp ile sağlanmıştır ve bunların altında da mukarnaslı kısım bulunur. Caminin yan cepheleri 5 metre kadar sonradan genişletilmiştir. Caminin miharabı sadedir. Süsleme olarak altı sıra mukarnas ve üst kısmında ise XIX. yy'a ait

³⁶⁴ Kemurâzâde Seyfeddin Fehmi b. Ali, "Saraybosna'd Ebniyye-i Hayriyyenin Musavver Tarihi: I. Hünkâr Cami-i Şerifi", TOEM, H.1327, c. II, s. 12, , sf. 774-776; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 1956, sy. III, s. 196; Semavi Eyice, "Hünkâr Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, c. XVIII, s. 486-487.

³⁶⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, s. 362.

kalem işleri bulunur. Minberi de sade ve zariftir. Cümle kapısının sağ ve sol yanında yer alan ahşap mahfiller XIX. yy eseridir. 1264/1848 yılında ilave edilen bu mahfil ile birlikte mükebbireler de eklenmiş olabilir. Caminin minaresi sağdadır ve duvar kalınlığı içinde yer alan bir merdiven ile ulaşılır. Rumeli’de yer alan minarelere has bir şekilde minaresi oldukça uzundur. Minarenin şerefesinin altı da mukarnaslıdır. Caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofası ise beş adet kemer açıklığına sahip olup farklı olarak üzeri kubbe ile değil de çatı ile örtülüdür.³⁶⁶

Hünkâr Camii klasik dönem tek kubbeli camileri planında inşa edilmiş olsa da sonradan geçirdiği tamirat ve eklemeler ile orjinallğine eklemeler yapılmış olan bir yapı olarak Osmanlı’nın batılılaşma döneminden de izler taşıyan bir yapıdır.

Mükebbire: Caminin nisbeten sonradan inşa edilmiş kısımları olan kanat kısımları hizasında yer alan iki mükebbiresi bulunur. Caminin kanat kısımları 1264/1848 tarihli olduğuna göre mükebbirelerin inşası da muhtemeldir ki bu tarihtir. Dikdörtgen bir açıklık ile ulaşılan mükebbireler daha çok batılı üslubun etkisi ile olabilme ihtimali olan oval bir hal almaya başlayan formdadır.

³⁶⁶ Eyice, “Hünkâr Camii”, s. 486-487.

43. ŞAHİDİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 121-122

Yer: Muğla

Tarih: 1848

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hacı Osman Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Seyyit Kemalettin isimli şahıs adına yaptırılmış bir yapıdır. Hacı Osman Ağa diye bilinen şahıs tarafından onarılmış olan yapı 1848 yılına aittir. Seyyit Kemalettin ve Seyyit İbrahim Dede'ye ait iki mezar caminin avlusunda yer almaktadır.³⁶⁷

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzeyinde yer alan harem sofası denilen kısımda giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden 1,85 m yüksekliğinde bir kemer açıklığı ile ulaşılmakta olup ahşap bir kapıdan çıkılmaktadır. Mükebbire de ahşaptan sekizgenin yarısı şeklinde inşa edilmiş olup beş adet kenarı bulunur. Mükebbire 0,57 m. boyunda, 0,76 m enindedir ve 0,64 m yüksekliğinde bir korkuluk ile çevrilmiştir. Mükebbire görünüm olarak gayet sadedir. Sadece korkuluğunu oluşturan şebekelerde hafif bir kıvrım görülmektedir. Caminin görevlisinden aldığımız bilgiye göre 1960'lı yıllarda bu mükebbire kullanılmaya devam edilmiştir.³⁶⁸

³⁶⁷ Oktay Ekinci, *Yaşayan Muğla*, yyy..ty., s.33

³⁶⁸ Caminin İmamı Mustafa Kemal Arslan'dan 16.11.2018 tarihinde sözlü olarak alınan bilgi.

44. ULUCAMİİ

Fotoğraflar: Foto 123-124-125-126

Yer: İzmir, Ödemiş

Tarih: 1852, 1856 onarım tarihi

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bıçakçızade Mustafa Bey

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Ödemiş ilçesinin Akıncılar mahallesinde yer almaktadır. Caminin yapım tarihi konusunda 1665 ve 1702 olmak üzere iki tarih mevcut olsa da caminin tarihi 1852 olarak verilmiştir. Yaptıranın ise Yenice köylü Bıçakçızade Mustafa Bey olduğu söylenmektedir. Cami 1854 yılında bir yangın geçirmiş ve 1856'da bir onarım geçirmiştir. Caminin kuzey cephesinde onbir adet sütun ile taşınan giriş sofası bulunmaktadır. Caminin cümle kapısının üzerinde mükebbire mevcuttur. Caminin sol cephesinde bir kuş sarayı mevcuttur. Bu İstanbul'da ki belirli camiler dışında rastlanılan bir unsur değildir. Cami kare planlı ve üzeri çatı ile örtülüdür. Caminin harem kısmının tavanı ahşaptır. Caminin minberi ve vaaz kürsüsü ahşaptandır ve üzeri boyanmıştır. Caminin mihrabında niş kısmı perde motifi ile bezelidir. Mihrap nişinin iki yanında sütunlar mevcuttur. Sütunların başlıkları korent tarzındadır. Mihrabın alınlık kısmı ise kıvrımlı dallardan oluşan kalem işi bezelidir.³⁶⁹

Cami tüm unsurları ile XVIII. ve XIX. yy'da inşa edilen Batı Anadolu camileri tarzındadır.

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofası kısmında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye camini harem kısmının kuzey cephesinde yer alan mahfilden bir basamak ile çıkılan duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire 1,14 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,58 m boyunda, 1,15 m eninde olup 0,62 m yüksekliğinde bir korkuluk ile çevrilmiştir. Mükebbirenin üzerinde herhangi bir bezeme unsuru mevcut değildir. Ahşaptan inşa edilmiş olsa da mükebbirenin üzeri sıvanmıştır.³⁷⁰

³⁶⁹ <http://mustafagurelli.com/?oku=634>.

³⁷⁰ Ertan Daş, "Ödemiş Ulu Cami", *Sanat Tarihi Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ekim-2016, İzmir, c.XXV, sy. II, s. 116.

Foto 124 ve 125’da görüldüğü üzere mükebbire üzerine haporlör konması, bu yapı elemanının günümüzde işlevini tamamlayıp yerini çağdaş ses düzenine terk ettiğini belgelemektedir. Zira günümüzde arapçada mükebbirenin karşılığı haporlördür.

45. PAŞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 127-128

Yer: Manisa, Akhisar

Tarih: 1469, 1597- 1863 Onarım Tarihi

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Sarı Ahmet Paşa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa' nın Akhisar ilçesinde Şeyh İsa Mahallesi 76. Sokakta yer almaktadır. Cami şuan Paşa Camii olarak bilinse de asıl adı Sarı Ahmet Paşa Camii'dir. Cami Sarı Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilen külliye'nin bir parçası ve günümüze en sağlam olarak gelebilmiş bir birimdir. Külliye'nin diğer birimleri ise hamam, imaret, han ve hayvan damıdır. Bunlardan cami ve hamam sağlam olarak günümüze ulaşabilmiş iken han ve imaret harap olmuştur. Hayvan damı olan yapı ise ticaret için kullanılmak üzere dönüştürülmüştür.

Caminin inşa tarihi konusunda Vakıf Eser Fişleri'nde 1469 tarihi verilmiştir. Camide yer alan kitabede 1005/1596 tarihinde tamir edildiği yazılıdır. Caminin avlusunda yer alan mezarında ise Sarı Ahmet Paşa'nın vefat tarihi 1488 olarak yazılıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiyesi de 1488 tarihlidir. Yani cami XV. yy yapısıdır.³⁷¹

Cami hakkında Evliya Çelebi avlusunun etrafında medrese odalarının olduğunu söylemektedir. Bu da caminin avlusuna imamın sesinin ulaştırılması ihtiyacını akla getirir. Caminin imareti ayrıca Ahmet Vefik Paşa döneminde onarımdan geçirilmiştir.³⁷² Ahmet Vefik Paşa 1863 yılında Anadolu sağ kol müfettişliğine tayin edilmiştir. Bugörevi esnasında da harap haldeki yapıların onarımına büyük önem vermiş olup Paşa Cami'ne yapılan onarımlar da bu yıllara denk gelmektedir.³⁷³

Cami kare planlı, üzeri bir kubbe ile örtülü iken caminin harem kısmının kuzeyine üzeri tonoz ile örtülü bir mekân eklenerek dikdörtgen bir şekle dönüştürülmüştür. Kubbenin doğu ve batısında kalan üst kısım ahşap tavandır.

³⁷¹ Senem Doyduk, *Tarihi Kent Dokusuyla Akhisar*, Akhisar: Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları,2006, s. 80- 86.

³⁷² Baki Satış, *İlk Çağdan Günümüze Akhisar*, Akhisar: Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, 1994, s.143.

³⁷³ Ömer Faruk Akün, "Ahmet Vefik Paşa", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,1989, c. II, s. 143-157.

Caminin mihrabı yarım daire niş şeklinde olup mukarnaslı kavsarası mevcuttur. Mihrabın iki yanında da sütunçeler bulunmaktadır. Caminin minberi ise mermerden inşa edilmiştir. Mihrabın doğusunda ise bir vaaz kürsüsü bulunur.

Caminin kuzey cephesinde bir sofa bulunur ki caminin mükebbiresi de bu kısımda yer alır.³⁷⁴

Mükebbire: Mükebbire caminin pencerelerinden birinin önüne ve ahşaptan inşa edilmiş olması sebebiyle caminin ilk inşasında değil de sonradan yapıldığı fikrini aklımıza getirmektedir. Fakat camiye dair bildiğimiz iki adet onarım tarihi mevcuttur. İlki 1596 tarihidir. Bu tarih İstanbul'daki mükebbireli camilerin ilk inşa edildiği tarihe yakın olsa da Anadolu'da mükebbireli yapı görmek için erken olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple mükebbire 1863 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın onarımları esnasında eklenmiş olmalıdır.

Mükebbire caminin giriş sofası kısmında giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin giriş sofasında onbir adet sütun ve 12 adet kemer açıklığı bulunup bunlarda dört tanesi ikişer ikişer doğu ve batı kısmında yer alır. Sofanın üzeri çatı ile örtülüdür. Sofadan camiye giriş için üç adet kapı bulunur. Ortadaki kapı cümle kapısıdır. Kapının basık kemerli ve mermerden inşa edilmiştir. Köşe kısımlarında gülbezeler vardır ve üst kısmında da kitabe bulunur. Cümle kapısının iki tarafında mihrabiyeler mevcuttur. Mihrabiyeler yarım daire şeklinde olup kavsara kısımları mukarnaslıdır.

Pencere açıklıklarından birinin önüne yerleştirilen mükebbire ahşaptan inşa edilmiş olup yaklaşık 0,90 m boyunda ve 1,10 m eninde olup 0,90 m yüksekliğinde bir ahşap korkuluk ile çevrilidir. Mükebbire yarım daire şeklinde olup tamamen ahşaptandır. Mükebbirenin korkuluk kısmında düz bir ahşap zeminin üzerine açılmış yuvarlaklar ile bezeli olup gayet sade bir mükebbiredir.

³⁷⁴ Doyduk, *Tarihi Kent Dokusuyla Akhisar*, s. 80- 86

46. ÇİFTEHANLAR CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 129-130

Yer: Manisa, Kırkağaç

Tarih: 1281- 1864-1865

Mimar: Mimar Çelebi Ali

Bâni: Küçük Ağazade Mustafa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa' nın Kırkağaç ilçesinin Boduroğlu mahallesinde 37. Sokak 94 numarada yer almaktadır. Cami kitabesinden öğrenilen bilgilere göre 1281-1864-1865 yılında Küçük Ağazade Mustafa isimli kişi tarafından Mimar Çelebi Ağa'ya bir yangın sonucu harap olan caminin yerine inşa ettirilmiştir. Caminin harem kısmı dikdörtgene yakın kare planlı doğu, batı ve kuzeyden olmak üzere üç girişlidir. Kuzey cephesinde bir son cemaat yeri (sofa), son cemaat yerinin doğu kısmına birleşen iki katlı bir mekân ve buna da birleşen kuzey doğu köşesinde bir minare yer alır. Son cemaat yerine birleşen bu ikikatlı yapının üst katı kütüphane olarak kullanılmakta olup alt kısmında da bir çeşme yer alır. Harem içeriden kubbe ve tonoz ile örtülü olsa da dışarıdan kırma çatı ile örtülmüştür. Batıda yer alan girişin üzerinde ahşap bir sundurma yer alır. Kuzeyde yer alan beş gözlü son cemaat yerinin orta kısmını kubbe diğer dört kısmı ise tonoz ile örtülüdür. Fakat bu kısım da dışarıdan kırma çatı ile örtülmüştür. Son cemaat yeri örtüsünü dor tarzında sütunlar taşır.

Caminin cümle kapısının sağında bir mihrabiye bulunur. Caminin kitabesi ise cümle kapısının üzerindedir. Kitabenin üzerinde de bir mükebbire bulunur. Çevresi ise kıvrımlı alçı süslemeler ile bezelidir.

Cami 17 adet pencere ile aydınlatılmıştır. Caminin harem kısmını doğu, batı ve kuzeyden U şeklinde dolanan bir mahfil bulunur. Bu mahfili destekleyen kuzeyde iki sütun bulunur. Mahfilin kuzey kısmında yer alan oval çıkıntı müezzin mahfilidir.

Mihrap giriş aksından biraz daha doğuda yer alır. Mihrabın sağında ahşap bir minber ve doğusunda da mermer bir vaaz kürsüsü bulunur.

Caminin süslemesinde kemerlerin oturduğu C-S kıvrımlı konsollar, mihrap duvarında C kıvrımları, alçı süsleme, akant yaprakları, kıvrık dallar, çiçekler, mihrapta perde motifi, mahfilin iç bükeyli alt kısmında ters C şeklinde yapraklar, mihrabın

kenarında korent bşalıklı sütunçeler, minberde alçıdan C kıvrımları, çiçekler, kıvrık dallar, kürsüde de oyma motifler kullanılmıştır.

Camideki bir diğer bezeme ise manzara, natürmort, çiçekler ve kıvrımlı dallar, yaparkalrdan oluşan tasvirlerdir.

Cami bütün olarak incelendiğinde süslemelerindeki konu ve üslup olarak minyatür sanatından Batıdan etkilenilmiş bir resim tarzına geçişi yansıtır. Cami barok, ampir üslubundan taşıdığı unsurlar ile eklektik üslubun Anadolu'da yer alan mütevazı örneklerindedir.³⁷⁵

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesine inşa edilmiş olan harem sofasında giriş kapısının hemen üzerine inşa edilmiştir. Mükebbireye caminin harem kısmından bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Bu açıklık şuan bir pencere ile kapalıdır ve bu sebep ile duvar açıklığı ile mükebbire bütünleşmemekte olduğu için burası olası bir durumda kullanılmak istense burada bir kişinin namaz kılabilmesi mümkün değildir. Mükebbire 0,83 m boyunda, 1,23 m eninde olup 0,61 m yüksekliğinde bir şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire yarım daire şeklinde olup zemini tuğla ya da taştan inşa edilmiş olabilir. Üzeri sıvalı olduğu için malzemeyi tespit edemiyoruz. Mükebbirenin şebekeleri ise madenden olup gayet sade mütevazı bir örnektir.

³⁷⁵ İnci Kuyulu, "Kırkağaç Çifte Hanlar Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir, 1990, c. V, s. 103-115.

47. PERYEVNİHAL VALİDE SULTAN CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 131

Yer: İstanbul, Aksaray

Tarih: 1869- 1871

Mimar: Sarkis Balyan

Bâni: Pertevhiyal Valide Sultan (II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülaziz'in annesi)

İnceleme Tarihi: Ekim, 2018

Cami İstanbul' un Fatih semtinde İskenderpaşa mahallesi Atatürk bulvarı 3 numarada yer almaktadır. Cami II. Mahmud' un eşlerinden ve Sultan Abdülaziz'in de annesi olan Pertevniyal Valide Sultan tarafından Aksaray'da inşa ettirilmiştir. Caminin inşa edildiği yerde yıkıntı halde Hacı Mustafa Efendi Camii bulunmakta idi. Bu cami yıktırılarak yerine yapımına 1869 yılında başlanıp 1871 yılında tamamlanan Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi inşa edildi.³⁷⁶ Caminin mimarı Balyan ailesinde Sarkis, yamakları ise Agop ve Bedros beylerdir. Caminin inşaatında bina emini Hüseyin Bey, yardımcısı Hüsrev Bey, kâtip ise Sami Efendidir. Vakıf idarecisi olarak ise önce Bogos Bey, sonra ise Mihran Bey atanmıştır. Mermer ve sıva üzerindeki yoğun bezemeleri ile de bilinen bu yapının motiflerini çizen ise Oseb Bey ve yamağı Agop Bey'dir.³⁷⁷

Külliye olarak inşa edilen hayır eseri cami, mektep, türbe, muvakkithane ve çeşmeden oluşmaktadır. Fakat bugün muvakkithane ayakta değildir. Küliyenin mektep binası ise 1911 yılında yanmış ve 1930 yılında vakıf gelirleri ile Valide Mektebi inşa edilmiştir.³⁷⁸ Caminin girişinin ne bulunduğu giriş sofası kısmı bu yapıda bir nevi küçük bir köşk şeklindedir. Cami Ortaköy Camii'ne benzemesi için istekte bulunan Valide Sultanın isteği üzerine benzese de avlu kısmı daha geniştir. Camiye üç kapıdan girilmekte olup en ihtişamlı olan kapısı ise batı cephesinde yer alan kapıdır. Mermer kabartmalı rumi ve bitkisel motifler bezeli bir kapıdır ve alınlık kısmında Sultan Abdülaziz'in tuğrası yer almaktadır.

³⁷⁶ Öz, *İstanbul Camileri*, s.111; M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980, s. 124- 126.

³⁷⁷ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1981, s. 233; Doğan Yavaş, "Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c. XXXIV, s. 241

³⁷⁸ Orhan Meriç, "Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camisi ve Külliyesi", Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, 1997, s. 185-188.

Caminin cümle kapısından girildiğinde sağ kısım önceden kitaplık olarak kullanılmış olup bunun sol tarafından bir merdiven ile sultan ve yakınları için inşa edilmiş olan üst kata çıkılmaktadır. Caminin kubbesi 10 m. çapında olup yüksek onaltı köşeli bir tanbur üzerine inşa edilmiştir. Tanburun oturduğu kemerler geniş tutularak caminin genişliği 14x14 m.ye çıkarılmıştır. Caminin mihrap ve minberi sade olup mihrapta mukarnas bezemeler vardır. Minberin de farklı olarak sadece külah kısmı kubbe şeklindedir. Caminin içerisinde yoğun olarak mavi ve yıldız kullanılarak yapılmış kalemışleri bulunmaktadır.

Caminin doğu, batı ve güney cephelerinde ise pencereleri de içine alacak şekilde cepheler bir miktar dışarı taşırılmış ve yukarı doğru üçgen bir alınlık ile de bitirilmiştir. Bu cephe tasarımı ve yüksek tamburlu kubbesi ile cami yüksek ve sivri bir görüntü oluşturmuştur. Caminin cephe tasarımında da yoğun bezeme, düşey planlı kabartma ve sütunçeler kullanılmıştır. Caminin köşelerinde yer alan kule kısımları da oyma desenler ile bezelidir ve üstlerinde de birer soğan kubbe bulunur.³⁷⁹

Cami Hint ve Gotik Mimarlık öğelerinin etkilerinin görülebildiği eklektik bir üslupta inşa edilmiştir. Caminin sivri pencereleri ve maden korkulukları gotik üslubun etkisindedir. Cephelerde yer alan nişler Kuzey Afrika Endülüs etkisini yansıtırken caminin dört köşesini vurgulayan kulelerde de Hint mimarisinin etkisi görülmektedir. Caminin onaltı köşeli yüksek bir tanbur üzerine inşa edilen kubbesinin benzerlerini de Berlin Yeni Sinagog'da (1859-1866), Paris Sacré Coeur Kilisesi'nde (1876) , İstanbul Rum Erkek Okulu ve Yıldız Hamidiye Camii'nde görmekteyiz.³⁸⁰

Mükebbire: Caminin giriş holü diye tabir edilen kısmının batı yönünde yer alan sivri kemerli açıklığın önünde mükebbire yer alır. Mükebbire bir nevi giriş holünün düz çatısının üzerine yerleştirilmiştir. Sivri kemerli açıklığın önünde yer alan bu mükebbire demirden korkuluk ile çevrilmiştir. Mükebbire oval bir formdadır. Tezinde tek tek cepheleri tasvir eden Orhan Meriç Kuzey cephesini anlatırken burada belirgin bir yapı unsuru olan mükebbireden herhangi bir şekilde bahsetmez.³⁸¹

³⁷⁹ Afife Batur, “Valide Camii” , Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi, c.VII, s. 360- 362; Yavaş, “Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi”, s. 241- 242

³⁸⁰ Turgut Saner, *19. Yüzyıl Mimarlığında “Oryantalizm”*, İstanbul: 1998, s. 63- 66

³⁸¹ Meriç, “Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camisi ve Külliyesi” , s. 188

Pertevnihal Valide Sultan Camii'ne benzer, hünkâr mahfili vs. gibi kısımları caminin kuzey cephesine inşa edilen, diğer camilerde mükebbireye rastalmıyoruz. Bu camiler arasında mükebbiresi olan tek yapı Pertevnihal Valide Sultan Camii'dir.

48. GÜRCÜZADE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 132-133-134-135

Yer: İzmir, Ödemiş

Tarih: 1702, 1871

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Ödemiş ilçesinde Bengisu mahallesinde yer almaktadır. Bıçakçızade Hacı Mustafa Ağa tarafından 1702'de Büyük Cami inşa ettirilmiştir. Tam olarak tarihi bilinmese de Gürcüzade Hacı Salih Efendi tarafından Küçük Cami de bu yüzyılda yaptırılmış olduğu düşünülmektedir.³⁸² Caminin vakfiyesinden bir parçaya Sabri Yetkin ulaşmıştır ve şöyledir: “Medine-i Birgi nevahisinden Ödemiş kasabası mahallatından Yeni Camii mahallesinde kâin Sâhibü'l- hayrat Gürcüzade demekle maruf el- Haç Hafız Salih Efendi vakfiyesidir. Asıl vakfiye yoktur. İşbu vakfiye şura-yı evkafın 26 Teşrinisani 1330 tarihli kararına müsteniden 6 Haziran 1333 (19 Haziran 1917) tarihinde sudur eden idare-i aliyye mucibince kayıt olundu. 30 Kanunısani 1330 (12 Şubat 1914) Evkaf-ı Hümayun müdüriyeti 30 Haziran 1333 (12 Temmuz 1917) Aslına mutabıktır 8 Teşrin-i evvel 1335 (21 Ekim 1919)”

Cami 1871 yılında bir yangın geçirmiştir. Yangın sonrası Çakır Ahmedzade ve çevresinin gayretiyle yeniden ihya edilmiştir. Caminin minaresi de kitabesinden anlaşıldığına göre 1226/1811 yılında Voyvoda Kılınç Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır.³⁸³ Bir başka kaynakta ise minareyi yaptıran kişinin ismi Kılıcızade Seyyid Muhammed Ağa olarak geçmektedir. Camini şadırvanı da 1835 yılında Hacı Hafız Gürcüzade tarafından inşa ettirilmiştir.³⁸⁴

Caminin kütüphanesi ise Karadoğanlı medresesi müderrislerinden Hoca Hacı İbrahim Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.³⁸⁵

³⁸² Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, s. 60

³⁸³ Halil Duran, *Ödemiş Tarihi*, Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 184

³⁸⁴ Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, s. 64-65

³⁸⁵ Duran, *Ödemiş Tarihi*, s. 151-152

Cami kare planlı ve kırma çatılıdır. Kuzey cephesinde altı adet sütunun taşıdığı giriş sofası bulunur. Caminin cümle kapısı haricinde iki tane daha kapısı bulunur. Caminin cümle kapısının üzeri alçıdan kıvrımlı yapraklar ile bezelidir. Ayrıca cümle kapısının üzerinde bir de mükebbire bulunur.

Caminin minberi ve vaaz kürsüsü ahşaptandır. Caminin mihrabı ise yuvarlak kemerlidir. Mihrap nişinin iki yanında sütunlar yer alır. Mihrap nişinin etrafı alçı kabartmalı bitkisel motifler ve S kıvrımları ile bezelidir. Mihrap nişinin içinde perde motifi yer alır.³⁸⁶

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmının kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından bir basamak ile çıkılan bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Bu duvar açıklığı demir bir kapı ile örtülüdür. Mükebbire 1,04 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,50 m boyunda, 1,18 m eninde olup 0,66 m yüksekliğinde bir şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbirenin zemin ve payanda kısmı ise betondandır. Mükebbire iç bükey ve dış bükey kıvrımlara sahip olup orijinal kıvrımlı bir şekildedir. Mükebbirenin korkuluk kısmı ise gayet sade tırabzanlardan oluşmaktadır. Tüm bu özellikleriyle mükebbire şekli itibariyle dikkat çekici ve sıradan olmayan bir görünüme sahiptir.

³⁸⁶ mustafagurelli.com/?oku=2296.

49. DAMGACI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 136-137

Yer: Manisa, Soma

Tarih: XIX. Yüzyıl

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa'nın Soma ilçesinin Karamanlı mahallesinde Şehit Haluk İnay caddesi 20 numarada yer almaktadır. Caminin inşa kitabesi bulunmadığı için inşası hakkında net bir tarih verilememektedir. Fakat camide karşılaşılan en erken tarihli kitabe 1872 tarihli onarım kitabesidir. Caminin 1908 ve 1983 yıllarında onarım geçirdiğine dair de kitabeler mevcuttur. Cami 1872 yılında onarım geçirdi ise inşa tarihinin XIX. yy olabileceğine dair bir kanaat oluşmuştur.

Cami molaz taş ile inşa edilmiş olup sonra sıvanmıştır .Cami kare planlı ve üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Caminin minaresi kuzeydoğuda yer alır. Caminin kuzeyinde küçük bir avlusu bulunur. Caminin kuzey cephesinde bir sofa harem sofası bulunur.

Caminin harem kısmında tavan ahşaptandır. Tavanın orta kısmında bitkisel motifler ile bezeli yuvarlak bir göbek kısmı bulunur. Caminin mihrabı yarım daire niş şeklindedir. Mihrapta bezeme olarak kandil ve perde motifleri yer alır. Mihrabın iki yanında dekoratif iki sütun yer alır.

Caminin minberi ise ahşaptan olup barok tarz S ve C kıvrımlar ile bezelidir.

Caminin bir de mermer kaplamalı vaaz kürsüsü mevcuttur.³⁸⁷

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde giriş kapısının üzerinde yer almaktadır.

Caminin kuzey cephesinde yer alan sofa kısmı caminin en dikkat çekici bölümüdür. Beş adet sütunların arasında yer alan 4 adet kemer gözüne sahip olan sofanın üzeri çatı ile örtülüdür. Caminin harem kısmında açılan altta ve üstte ikişer adet pencere yer alır. Caminin tavanında, kemerlerin karın ve alın kısımlarında ve

³⁸⁷ Acun, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri* 45, s. 377- 381

mükebbirede geç dönem kalem işleri görülür. Caminin onarım kitabeleri de caminin bu kısmında yer almaktadır.

Caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan merdivenler i mükebbireye çıkılmakta ve caminin mahfil kısmına da burdan ulaşılmaktadır. Bu sebeple hem mükebbire hem de mahfele giriş işlevini görür. Soma Hızır Bey Camii'nde gördüğümüz üzeri sakıflı mükebbire örneğini burada da görmekteyiz. Mükebbire 0,62 m boyunda, mahfile girişi sağlayan duvar açıklığı ile birlikte 0,82 m boyunda, 1,62 m eninde olup 0,50 m yükekeliğindeki şebekeler ile çevrelidir. Mükebbirenin keşelerinde 1,60 m boyunda ahşap sütunçeler yer alır ve mükebbirenin üzerini örten sakıf bunlara yerleştirilmiştir. Dikdörtgen bir şekilde ahşaptan inşa edilmiş olan bu mükebbire yine dikdörtgen ve yukarıdan aşağı doğru hafif bir çıkıntı yapıp sonra daralan bir payandanın üzerine inşa edilmiştir. Bu payandanın üzeri yeşil ve kahverengi kullanılarak kıvrımlı barok tarzı kalem işleri ile bezelidir. Mükebbirenin sakfının yerleştirdiği kemerlerin karın kısımları da kalemişleri ile bezelidir. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiş olsa da korkulukları demir şebekelidir. Şuan bu cami restorasyondan geçmektedir.³⁸⁸

³⁸⁸ 20.11.2018 tarihinde yapılan saha çalışması

50. HAZRETİ SÜLEYMAN CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 138-139

Yer: Diyarbakır

Tarih: 1041/1631-1632, 1875 (Mükebbirenin eklenme tarihi olabilir.)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Murteza Paşa

İnceleme Tarihi: Nisan, 2018

Cami Diyarbakır'ın Sur ilçesinde Cevat Paşa mahallesi Hz. Süleyman caddesinde yer almaktadır. Cami 1041 yılında Diyarbakır'a vali olarak tayin edilen Murtaza Paşa tarafından içkale denilen mevkiye inşa ettirilmiştir. Camide Halid bin Velid'in oğlu Süleyman'ın türbesi bulunduğu için camiye Süleyman Camii ya da Halit Camii denilmektedir.³⁸⁹ Cami kale içinde inşa edildiği için Kale Camii olarak da bilinmektedir. Belgelerde ayrıca bu caminin ismi "Nasiriyye" ve "Tahiriyye" olarak da geçer.³⁹⁰

Camiyi yaptıran kişi rivayetlere bakıldığında Mervanilerden Nasıru'd Devle veya onun neslinden olan Abbasi Halifeliği devrine kadar kendisine Nasr denilen Ebu Nasr Ahmed b. Mervan'dır.³⁹¹ Fakat caminin doğu cephesinde bulunan pencerenin üzerindeki kitabede yaptıran kişinin Ebu'l Kasım Ali b. Nisan olduğu ve 1155 yılında yaptırıldığı yazılıdır.³⁹² Minarede bulunan kitabede ise 550 senesinde inşa edildiği yazılıdır. Diyarbakır'a bağlı Nasiriye Köyü ise bu caminin vakıflarındandır. Caminin altında bulunan değirmen de aynı şekilde caminin vakfidir.³⁹³ Başta da söylediğimiz gibi belgeler camiye Diyarbakır'ın Osmanlı Valisi (1631-1633) Silahtar Murteza Paşa yaptırdığını söylese de bu yeniden yaptırmış gibi yenileyip planına ekler yaptığı anlamındadır. Vali Ahmet Tevfik Paşa'da 1875 yılında dekorasyon ile ilgilenmiş ve türbeyi de onarmıştır.³⁹⁴

Cami iç kale surları arasında eğimli bir arazide yer almakta olup cami, caminin batısında türbe ve hazire, avluda bir namazgâh, revaklı bir abdest alma bölümü ve ikinci

³⁸⁹ Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, s. 122; Konyar, *Diyarbakır Yıllığı*, s. 200.

³⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 54.

³⁹¹ M. Şefik Korkusuz, *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*, İstanbul: Toprak Kitap, 2014, s. 48.

³⁹² Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 20

³⁹³ Korkusuz, *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*, s. 48

³⁹⁴ Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 21.

bir türbe kısmından oluşmaktadır. Camiye sonradan eklentiler olması sebebiyle cami üzerinde bulunan kurşun kaplı kısım, duvarlarda yer alan Osmanlı çinileri, hareme bakan parmaklıklar, ikinci türbe ve revaklar orijinal olmayıp XVII. yy ve sonrasında ilave edilmiştir.³⁹⁵ Caminin orijinal olan kısmının şimdi güneyde yer alan mihraplı kısmıdır. Minareyle arasında ise o yöreye has olarak bir avlu yer almakta idi.³⁹⁶

Yapıya biri batı diğeri güney cephesinden olmak üzere iki kapıdan girilmektedir. Avluda yazın namaz kılınabilecek bir namazgâh yer alır. Namazgâhın güney cephesinde bir de mihrap vardır.

Batıdan girilen kapının sağında dört kemerli bir revak bölümü yer alır. Revakların üzeri kubbe ile örtülü olup burada abdest için musluklar bulunur. Caminin giriş kapısı kuzaydoğu köşesinde yer alır. Kapıdan iki katlı son cemaat yerine girilir. Bu son cemaat yerinin kuzeyinde de türbe yer alır. Türbe kubbe ile örtülü olup kubbeye geçiş ise pandantif ile sağlanmıştır. Son cemaat yerinin doğu cephesinde ise kare planlı bir tas minare bulunur. Minareye hem cami içinden hem de dışarıdan çıkılabilmektedir. Minarenin külâh kısmı kurşun kaplıdır. Caminin harem kısmı dikdörtgen planlı olup içerisinde dört ayak bulunur. Bu dört ayak ile cami mihraba paralel üç sahna ayrılmıştır. Bu sahnaların üzeri ise beşik tonoz ile kapatılmıştır. Tonozların içinde de kalem işleri bulunur.

Caminin iki mihrabı bulunur. Biri kible duvarındadır. Bunun nişi beş kenarlıdır. Kemer kısmı üç dilimli olup kavsarası mukarnaslıdır. Mihrap güney cephesinde üçgen bir çıkıntı oluşturmuştur. İkinci mihrap ise ilk sahnın üzerinde yer alan mahfil katında yer alır. Birinci katta bulunan mihrabın sağ kısmında da minber yer alır.

Caminin cephesinde kesme taş ve siyah bazalt taş kullanılmıştır. Caminin üzeri de taş kaplanmıştır. Yağmur sularının akıtmak için de çörtenler yer alır.³⁹⁷

Mükebbire: Caminin 1991-1992 tarihli onarım sonrası Vakıflar Genel Müdürlüğünün yerleştirdiği levhada caminin 1875 yılında Vali Ahmet Tevfik Paşa

³⁹⁵ Mehmet Top, Erkan Koç, ed. İrfan Yıldız, “Diyarbakır’ın Osmanlı Öncesi Cami ve Mescitleri”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır: 2011, s. 233.

³⁹⁶ Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 27.

³⁹⁷ M. Top, E. Koç, “Diyarbakır’ın Osmanlı Öncesi Cami ve Mescitleri”, s. 234-235.

tarafından dekore edildiği yazılıdır. Caminin bu dekorasyonunda mükebbire de eklenmiş olması muhtemeldir.³⁹⁸

Caminin mahfil katının batı cephesinde yer alan bir pencere sonradan kapıya çevrilmiş ve buradan da bu yörede nadir camide yer alan mükebbireye çıkılır. Caminin mükebbiresi ahşaptan inşa edilmiş olup Ulucami'nin mükebbiresi ile benzerlik gösterir. Mükebbire dikdörtgen şekilde olup üzeri sakıflı olarak inşa edilmiştir. Mükebbire alışılmış olan boyuttan daha büyük inşa edilmiştir. Üzerini örten sakıf mükebbirenin köşelerinde yer alan ahşap sütunçelerin üzerine oturur. Mükebbirenin ahşap korkuluğu trabzanlıdır.

³⁹⁸ Gülsen Baş, “Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme”, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006, s. 54.

51. EMET BEY (ÇARŞI) CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 140-141-142

Yer: İzmir, Kemalpaşa

Tarih: 1885

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir' in Kemalpaşa ilçesinde Atatürk mahallesi Belediye caddesinde yer almaktadır. Cami XIV. yy'da Saruhanoğulları devrinde Emet Bey isimli kişi tarafından ilk kez yaptırılmıştır. Bu bilgi de caminin kitabesinde mevcuttur. Cami 1884 yılında bir yangın geçirmiştir. Yangın sonrası cami 1885 yılında yeniden inşa edilmiştir. Cami dikdörtgen planlı olup üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Caminin içi ve dışı oldukça sadedir. Caminin mihrabı ve cami içinde bulunan sütunların başlıkları barok etkisindedir. Caminin dıştan üzeri çatı ile örtülü olsa da içeride gizli bir kubbe bulunur. Caminin mihrabı alçıdan inşa edilmiştir. Mihrap nişi perde motifi ile bezelidir. Mihrap nişinin iki yanında sütunlar yer alır. Sütun başlıkları kompozit tarzındadır. Sütun başlıklarının üzerinde vazo benzeri objeler mevcuttur. Mihrabın alınlık kısmı da kıvrımlı motifler ile barok tarzında bezelidir. Vaaz kürsüsü taştan bir konsol üzerine yerleştirilmiş olup yuvarlak formdadır. Kürsünün merdiven ve korkulukları ahşaptandır ve geometrik desenler ile bezelidir. Caminin minberi de ahşaptan inşa edilmiştir.³⁹⁹

Mükebbire: Mükebbire caminin giriş sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından 1,87 m yüksekliğinde 0,80 m genişliğinde bir duvar açıklığı ile mükebbireye ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,50 m boyunda, 1,08 m eninde olup 0,50 m yüksekliğinde bir şebek ile çevrelenmiştir. Ahşaptan yarım daire şeklinde inşa edilmiş olan mükebbirenin şebeke kısmı iç içe geçmiş ahşap şeritler görünümünde olup açık yeşil renge boyanmıştır. Mükebbire yukarıdan aşağı doğru daralan bir payandanın üzerinde yer alır. Payandanın üzeri sıvalı ve boyanmış olduğu için malzemesi tam anlaşılamasa da duvar ile aynı malzemedir. İzlenimini vermektedir.

³⁹⁹ <http://mustafagurelli.com/?oku=651>.

52. DABAKHANE CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 143-144-145-

Yer: Şanlıurfa

Tarih: 1562, 1887 (Onarım ve Mükebbire İnşa Tarihi)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Behram Paşa

İnceleme Tarihi: Haziran, 2014

Cami Şanlıurfa' nın merkezinde Pınarbaşı mahallesinde C 1203 sokak 9 numarada yer almaktadır. Cami Şanlıurfa'da bulunan ilgi çekici taş mimarının örneklerinden biridir. (Kutbeddin, Hızanoğlu, Hamdullah, Eyyubiyye camileri de taş mimari örnekleridir.)⁴⁰⁰ Dabakhane Camii' nin doğu tarafında bir türbe bulunur ve burda yatan kişilerin de camiye tamir ettiren kişiler olduğu düşünülmektedir. Bu türbede bir kitabe bulunmaktadır bu kitabeye göre de camiye yaptıran kişinin Behram Paşa isimli kişi olduğu tespit edilmiştir. Camide yer alan en eski kitabe 970/1562 tarihli bu kitabedir. Buna göre cami 1562 yılında vali ve komutanlık yapmış olup sonra Diyarbakır beylerbeyi olan Behram Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin bir medresesi bulunur ve onu da 1136/1723 yılında Hacı Kasım Efendi'nin oğlu Hacı İbrahim Efendi inşa ettirmiştir. Cami ilk 1603 yılında Sultan Murad oğlu Sultan Muhammed Han devrinde Abdullah oğlu Ramazan Ağa tarafından onarımdan geçirilmiştir. Cami bir de 1305/1887 tarihinde bir tamir görmüştür. Caminin avlusunda 1298/1880 tarihli Muhammed Selim isimli bir Nakşibendî halifesinin türbesi bulunmaktadır.⁴⁰¹ Cami hakkında Evliya Çelebi de Urfa'nın 22 camiinden biri olduğunu caminin havuz şadırvan ve çeşmelerinden İbrahim Halil suyunun aktığını söyler.⁴⁰²

Caminin tasvirine geçecek olursak öncelikle batı kısmında ve güneydoğu kısmında bulunan kapılardan avluya girilir. Avlunun kuzey cephesinde bir medrese kısmı mevcuttur. Bu medrese 1723 tarihinde inşa edilmiştir. Güneydoğu cephesinde yer alan girişin üzeri tonoz ile örtülüdür ve koridor gibi bir kısım ousturur. Caminin bu avlusunda batı ve doğu kısmında olmak üzere iki adet türbe yer alır. Bunlardan batı cephesinde yer alan 1298/1880 tarihli Hacı Mehmet Selim Efendi'ye ait türbedir.

⁴⁰⁰ Mustafa Ayataç, *Peygamberler Şehri Urfa*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988, s. 103.

⁴⁰¹ Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Kitabeleri*, Şanlıurfa: Dal Yayıncılık, t.y., s. 14-18.

⁴⁰² A. Cihat Kürkcüoğlu, "Şanlıurfa Mimari Eserleri", Şanlıurfa, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997, s. 61.

Caminin kuzey cephesi kısmında da altı gözlü harem sofası yer alır. Harem sofası beş adet kare ayak ve yan duvarlar ile taşınır ve burda üç adet giriş kapısı yer alır. Bunlardan ortada yer alan ana giriş kapısıdır ve bunun üzerinde mükebbire yer alır. Caminin minaresi ise sağ kısımda olup kare kaideli tek şerefelidir. Camiye basık kemerli ana giriş kapısından girildiğinde kapının hemen üzerinde müezzin mahfilini yer alır. Enine planlı olan caminin harem kısmı yan yana sıralı üç kubbe ile örtülüdür. Kubbelere geçiş aslan göğsü ile yapılır ve dışarıdan ise kubbeler sekizgen kasnak üzerine oturur.

Caminin ana giriş kapısının hemen karşısında mihrap yer alır. Mihrap dilimli kemer içerisinde yer alan mihrap nişinden oluşur. Mihrap nişi ise mukarnalıdır. Caminin minberi ise mihrabın sağında ve balkon şeklindedir. Minbere duvar içinde yer alan merdiven ile ulaşılır. Mihrap duvarında ayrıca iki tane daha mihrap nişi mevcuttur.

Sade bir mimari ve süslemeye sahip olan caminin en ayrıntılı süslemesi minaresinde bulunur ve bu yapı bir Osmanlı camisidir.⁴⁰³

Mükebbire: Dabakhane Camii Şanlıurfa camileri içinde mükebbiresi olan tek camidir.⁴⁰⁴ Ana giriş kapısının üzerinde yer alan mükebbire yuvarlak ve dikey bir formdadır. Minik bir köşk gibi inşa edilen mükebbirenin cephesi üç adet sütun tarafından taşınan üç adet dilimli kemerler ile hareketlidir. Mükebbirenin oval olan payanda kısmı silmeler ile yavaş yavaş aşağı doğru daralmıştır. Konsolda mukarnas süslemeli bir kısımda mevcuttur. Mükebbireye geçiş caminin harem kısmında cümle kapısı üzerinde yer alan müezzin mahfilinden sağlanır.

Caminin mükebbiresinin hangi devre ait olduğu konusunda kesin bir hüküm veremeyecek olsak da cami güney cephesindeki kitabeye göre 1603-1617 yılında ve son cemaat yerinde yer alan kitabeye göre de 1305/1887 yılında bir tamirat görmüştür. Mükebbire bu onarımlardan birinde camiye eklenmiş olabileceği ihtimali yüksektir.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Muhammed Arslan, “Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescid Mimarisi”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Temmuz- 2009, s. 64-72.

⁴⁰⁴ Abdüsselam Uluçam, “Şanlıurfa”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. XXXVIII, s. 345.

⁴⁰⁵ Muhammed Arslan, “Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescid Mimarisi”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Temmuz- 2009, s. 64-72.

53. ÇELTİKÇİ KÖYÜ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 146-147-148

Yer: Aydın, Söke, Çeltikçi Köyü

Tarih: 1888-1889

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hacı Fatma Hanım

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Aydın'ın Söke ilçesinin Çeltikçi mahallesinde yer almaktadır. Caminin minaresinde 1306/1888-1889 tarihi yer almaktadır. Bu cami halk arasında Söke'nin en eski camisi olarak bilinmektedir.⁴⁰⁶ Cami Hacı İlyas Bey isimli bir kişinin oğlunun eşi Hacı Fatma Hanım tarafından yaptırılmıştır. Cami kare planlı ve üzeri çatı ile örtülüdür. Kuzey cephesinde beş gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerindeki iki sütun harabelerden alınmıştır. Caminin harem kısmında minber ve vaaz kürsüsü ahşaptandır. Mihrabı ise gayet sade sivri kemerli bir niş ve çevrası düz dikdörtgen bir çerçevedir. Caminin minaresi 1956 yılında kaidesine kadar yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Şadırvan ise 1969 yılında yapılmıştır.⁴⁰⁷

Mükebbire: Giriş kapısının hemen üzerinde yer alan mükebbire tamamen ahşaptandır. Basık kemerli 1,70 m yüksekliğinde 1,03 m genişliğinde bir açıklık ile mükebbireye çıkılmaktadır. Bu kemer açıklığı ahşap bir kapı ile örtülmüştür. Mükebbire oval formdadır ve korkulukları da ahşaptan düz sütunlar şeklindedir. Mükebbirenin çıkıntılı olan balkon kısmının 0,63 m boyu, kemer açıklığı ile birlikte 1,63 m, eni 0,87 m olup 0,87 m korkuluk yüksekliği bulunur. Mükebbirede süsleme unsuru yoktur. Mükebbireye caminin harem kısmının kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından ulaşılır ve mahfil ile aynı seviyededir.

⁴⁰⁶ Mükerrerem Kürüm, "Söke ve Köylerinde Mimari", *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu Söke- Türkiye*, İzmir, 2001, s. 288.

⁴⁰⁷ Ahmet Bayram, Bahar Şenoğlu, Taşkın Kulay, *Söke ve Camileri*, İzmir: 1991, s. 28.

54. ASMALI MESCİD

Fotoğraflar: Foto 149-150

Yer: İzmir

Tarih: 1310-1892-1893

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Kasabbaşızâde Şerif Ahmed Efendi'nin validesi Mustafa kızı Fatıma Hanım

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

İzmir' in Konak ilçesinin Ülkü mahallesi Eşrefpaşa caddesi 79 numarada yer alan caminin inşa tarihi hakkında net bilgi bulunamamaktadır. İzmir Müze'sinde yer alan eski eserler hakkındaki bilgi fişlerinde caminin inşa tarihi için 1310- 1892-1893 tarihleri verilmiştir. Fakat İzmir Vakıflar Müdürlüğü Defterlerini inceleyen Aktepe II. Vakfiye Defteri'nde Debbağ es-Seyyid El- Hac İsmail Ağa b. Es- Seyyid İbrahim b. Mehmed'e ait 1825 tarihli vakfiyesinde "Asmalı Mescid karşısında" diye bir ifade geçer. Aynı zamanda 1835 tarihli bir vakfiyede de Asmalı Mescid'in adı geçmektedir. Bu sebeple inşa tarihi 1825 ya da daha öncesi olmalıdır. Tüm bunlardan sonra Kasabbaşızâde Şerif Ahmed Efendi'nin validesi Mustafa kızı Fatıma Hanım tarafından 16 Ekim 1307/1889 tarihli vakfiyede caminin yandığı ve tekrar tamir edildiğinden bahsedilir ki müzedeki fişlerde ve caminin cümle kapısında yazılı olan 1310/1892-1893 tarihi bu yangından sonra yeniden inşa edildiği tarihi işaret eder.

Kare bir plana sahip olan caminin çatısı ahşaptır ve kremit ile örtülmüştür. Caminin minaresi ise tuğladan inşa edilmiştir.⁴⁰⁸

Mükebbire: Mükebbiresi giriş kapısının üzerindedir. Mermerden inşa edilmiş dikdörtgen yukarıdan aşağı doğru basamak basamak daralan bir payandanın üzerine inşa edilmiştir. Mükebbire korkulukları demir şebekelidir. Mükebbireye mescidin harem kısmında yer alan mahfilden bir pencere açıklığına benzer kemerden ulaşılmaktadır. Bu kemerin yüksekliği 1,20 m, genişliği ise 0,83 m'dir. Bu kemer açıklığından mükebbireye demirden çerçveli bir pencere ile ulaşılır. Mükebbire ise 0,41 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,03 m boyunda, 0,60 m genişliğinde olup 0,74 m yüksekliğinde korkuluk ile çevrilidir.

⁴⁰⁸ Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, s. 49- 50.

55. İSA BEY ULUCAMIİ

Fotoğraflar: Foto 151-152-153-154

Yer: İzmir, Kiraz

Tarih: 1892-1893

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Kiraz ilçesinde Cumhuriyet mahallesinde yer almaktadır. Aydınoğulları beylerinden olan Fahrettin İsa Bey 1360 yılından sonra beyliğin başına geçmiş olup Birgi'de ve eski ismi Keles olan Kiraz'da birer cami inşa ettirmiştir.⁴⁰⁹ Şuan mevcut olan cami orijinali değildir. Fakat bu caminin de kim tarafından ne zaman inşa ettirildiğine dair herhangi bir belge ya da kitabe mevcut değildir. Şu an var olan camiye de Aydınoğlu İsa Bey'e hürmeten bu isim verilmiştir.⁴¹⁰ Fakat caminin girişinde bir 1310 tarihi mevcuttur. Bu tarihi hicri olarak kabul edersek caminin bu halinin 1892 ya da 1893 yılında inşa edilmiş olma ihtimali vardır. Cami görünümü itibariyle de bu yıllarda inşa edilmiş olan camilere yakındır. Cami dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. Caminin kuzey cephesinde ahşap sütunlar ile destekli beş gözlü bir son cemaat yeri mevcuttur. Caminin cümle kapısının üzerinde mükebbire mevcuttur. Caminin harem kısmında ise kuzey cephesinde ahşap bir mahfil bulunur. Caminin minberi ve vaaz küsüsü ahşaptan inşa edilmiştir. Mihrap alçıdan inşa edilmiş olup mihrap nişinde perde motifi ve mihrabın alınlık kısmında da bitkisel motifler ile bezenmiştir. Caminin minaresi sağda yer alır ve tuğladan inşa edilmiştir. Caminin belki minaresi orijinal halinden kalmış olabilir.

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofası kısmında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden 1,37 m yüksekliğinde, 0,80 m eninde ve mahfilden 0,68 m yukarıda yer alan bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire yarım daire şeklindedir. Mükebbire 0,91 m

⁴⁰⁹ Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, s. 46; Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 137

⁴¹⁰ <http://mustafagurelli.com/?oku=676>.

boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,65 m boyunda, 0,80 m eninde olup 0,70 m yüksekliğinde şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbirenin ahşap şebekeleri gayet sade sütunlar şeklinde olup üzerine yerleştirildiği payanda da gayet sade bir kürenin çeyreği şeklindedir ve muhtemelen taş ve tuğla ile inşa edilip üzeri sıvanmıştır.

Foto 153 ve 154'te görüldüğü gibi mükebbireye çıkmak için açılan kapının üzerinde "Ya Hazreti Bilâl-i Habeşî" yazılı bir levha bulunmaktadır. Birgi'de bulunan Karaoğlu ve Derviş Ağa Camii'lerinde de rastladığımız bu levha bize bu mevkîinin bir müezzin makamı olduğunu işaret eder.

56. ÜSKÜDAR MİHRİMÂH CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 155

Yer: İstanbul, Üsküdar

Tarih: 1548, 1894 (Onarım ve Mükebbirenin İnşa Tarihi)

Mimar: Mimar Sinan

Bâni: Mihrimah Sultan (Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı)

İnceleme Tarihi: Eylül, 2017

Cami İstanbul'un Üsküdar semtinde Mimar Sinan mahallesinde yer almaktadır. Mihrimâh Camii Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın eşi olan Mihrimâh Sultan tarafından inşa ettirilmiş ve 954/1548 yılında tamamlanmıştır. İskele Camii olarak da bilinen yapı Üsküdar'da deniz kıyısında inşa edilmiştir.⁴¹¹ Caminin 1547 yılında inşa edildiğini söyleyenler olsa da Konyalı bunun yanlış olduğunu 954 yılı Zilhicce ayının 1548'e denk geldiğini söyler.⁴¹² Kuban, Peçevi'nin camiyi yaptıranın Kanuni olduğunu "Mihrimah Sultan için Üsküdar'da leb-i deryada vaki iki bab kervansaray ve medrese, mektep, cami ve imaret serapa ol padişahın hayratından mahsup olup cümlesi kendi ferman-ı şerifleriyle ve ekser masarif ve levazımları cevanibi ailelerinden verilmekle bina olunmuştur." yazarak belirttiğini söyler.⁴¹³ Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilen bu yapı külliye olarak inşa edilmiş olup medresesi, imareti, hamamı, mektebi, muvakkithanesi, kervansarayı bulunur. Bir de caminin avlusunda türbe binaları da bulunur. Külliye Üsküdar'da Sinan tarafından inşa edilmiş ilk eserdir.⁴¹⁴

Mihrimah Camii'nin avlusuna dört kapıdan ulaşılabilir. Caminin tek avlusu bulunmakta olup kesme taş ile çevrili olan bu avlunun ortasında cümle kapısı ile aynı hizada bir şadırvan yer alır. Şadırvan yirmi yüzlü ve muslukludur. Mermerden yapılmış olan bu şadırvanın üzerinde zambak ve servi motifleri yer alır. Ayrıca üzeri şebeke ile örtülüdür.⁴¹⁵ Caminin harem sofasını üç taraftan çevreleyen ve onaltı adet yuvarlak ve dört köşe sütunun taşıdığı bir saçak bulunur. Bu caminin bir nevi iç avlu

⁴¹¹ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 592.

⁴¹² Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 216.

⁴¹³ Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.V, s.456

⁴¹⁴ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 261.

⁴¹⁵ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 262

vazifesini de yerine getirmektedir. Bu ikinci harem sofasının üzerini örten meyilli bir çatı çıkıntı ile şadırvanın da üzerini örtmektedir. Denize çok yakın bir mevkiye inşa edilmiş olması sebebiyle olsa gerek burada revaklı avludan vazgeçilmiştir.⁴¹⁶ Caminin tek şerefeli iki minaresi bulunmaktadır ki kapıları harem sofasına açılır.

Sinan inşa ettiği tüm camilerde sürekli mekân araştırmaları, iyileştirmeleri yapma çabasıdır. Süleymaniye, Şehzade ve Kılıç Ali Paşa Camii dışındaki camilerde harem sofasından direk olarak kubbe altına geçilmektedir. Bu şekilde bina hacminin en yoğun etkisinin hissedilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.⁴¹⁷ Cami 27.30x21.80 m ölçülerinde dikdörtgene yakın bir mekân olarak bina edilmiş olup 11.40 m çapında bir tam üç yarım kubbe ile de üzeri örtülmüştür. Yarım kubbeler sağ ve solda ve kıble tarafında yer almaktadır. Kubbe kasnağında onaltı, yarım kubbelerde üçer tane ve ana mekânın duvarlarında da iki sıra halinde yer alan pencereler ile mekân aydınlatılmaktadır. Mihrabın üzerinde yer alan sivri kemerli pencere de mekânın aydınlatılmasına katkı sağlar.⁴¹⁸ Caminin batı cephesinde bir tane daha kapısı bulunmaktadır. Bu kapının önü de iki sütunu taşıdığı bir saçak ile örtülüdür.⁴¹⁹ Cümle kapısının olduğu duvarda üç mermer sütun üzerinde müezzin mahfili, hanımlar mahfili ve beş adet sütunun taşıdığı hünkâr mahfili yer alır. Müezzin mahfilinin alt kısmı muhteşem bir kalemişi ile bezelidir. Mihrap sitalaktitli ve mermerden inşa edilmiştir. Minber de mermerden inşa edilmiş olup geometrik desenler ile bezelidir. Kûlah kısmı da zarif bir şekil inşa edilmiş olup ince kırmızı mermer sütunlar üzerinde yer alır. Pencere ve kapı kanatları ise sedef ve fildişi kakmadır. Vaaz kürsüsü de dikkat çekici şekilde sanatlı bir birimdir.⁴²⁰

Mihrimah Sultan külliyesinin günümüze ulaşabilen diğer birimleri medrese, sıbyan mektebi, türbeler ve çeşmedir. İmaret günümüze ulaşamamış, tabhane de 1722 yılındaki bir yangında yanmıştır. Bir XVI. yy yapısı olan sıbyan mektebi caminin güney kısmında yer almaktadır. Külliyenin bir parçası olan bu yapı Mimar Sinan eserleri

⁴¹⁶ Erdem Yücel, “Üsküdar’da Mihrümâh Sultan Camisi”, *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 1989, yıl. 1, sy.3, s. 43.

⁴¹⁷ Doğan Kuban, “Mihrimah Sultan Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.V, s. 456.

⁴¹⁸ Yücel, “ Üsküdar’da Mihrümâh Sultan Camisi”, s. 43.

⁴¹⁹ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 219.

⁴²⁰ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 264.

arasında zikredilmemiştir. Girişi caminin avlusuna açılan medrese onaltı hücrelidir ve caminin batı kısmında yer alır. Caminin meydan tarafını gören duvarında da 1681 tarihli bir çeşme yer almaktadır.⁴²¹ Caminin mihrabının önünde Rüstem Paşa'nın kardeşi olan kaptan-ı derya Sinan Paşa'nın kabri yer almaktadır.⁴²² Avluda ayrıca iki türbe binası yer alır ki bunlardan birinde dört adet kabir diğerinde de İbrahim Edhem Paşa'nın kabri yer alır. Caminin batısında yer alan kapının yanındaki türbede ise Rüstem Paşa'nın oğlu Osman Bey yatmaktadır.⁴²³

Cami 1894 yılında yaşanan bir deprem sonrası hasar almış ve onarımdan geçmiştir. Camiye 1769-1770 yılında bir muvakkithane ve 1848 yılında da imam ve kayyum odaları eklenmiştir. Bu tarihler sonradan eklenen mükebbirenin tarihini belirlemek için önemlidir.⁴²⁴ Cami üzerinde yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre camiye en erken ekleme 1769-1770 yılında olduğuna göre mükebbirenin en erken inşası bu tarih olabilir. Fakat bu tarih direk camiye yapılan bir ekleme değil de ayrı bir muvakkithane inşasıdır. Fakat 1894 yılında deprem sonrası onarımda camiye bir ekleme olarak mükebbirenin inşa edilmiş olması daha olasıdır. Zira bu tarihte caminin onarımı söz konusudur.

Mükebbire: Mihrimah Sultan Cami'nin son cemaat yerinde cümle kapısının batısında sonradan açılan bir mükebbireye çıkış kapısı mevcuttur ve bu kapı caminin ahşap mahfilinden mükebbireye açılır.⁴²⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 635 numaralı defterinde yer alan Mihrimah Sultan'ın vakfiyesinde "bir kişinin ser mahfil olması, en güzel sesli birinin hoşhan olması" şeklinde bir ifade geçmektedir. Cami görevlilerinin isimleri ve aldıkları ücretlerin yazıldığı tabloda ise birbirinden farklı ücretleri olan 9 müezzin ve 4 adet de ser mahfil ve alacakları ücretler kaydedilmiştir.⁴²⁶ Bu müezzinlerde illa mükebbir vazifesi görenler de olmalıdır.

⁴²¹ Yücel, "Üsküdar'da Mihrümâh Sultan Camisi", s. 44.

⁴²² Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmi'*, s. 593.

⁴²³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 263.

⁴²⁴ Bekir Yılmazörnek, "Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010, s. 34, 50, 54.

⁴²⁵ Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", s. 456.

⁴²⁶ F. Cangüzel Zülfikar, "Mihrimah Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara üniversitesi, 1989.

Caminin mükebbiresi giriş sofasında cümle kapısının batı cephesinde üst kısmında yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan müezzin mahfilinden, bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire bir kişinin namaz kılabilceği genişliktedir. Mükebbire dikdörtgen ve ahşaptan inşa edilmiştir. Mükebbirenin trapez kısmı da ahşaptan ve düz trapez ayakları şeklindedir. Tüm bu özellikleri ile Mihrimah Camii' nin mükebbiresi oldukça sadedir. Mükebbirenin duvara daha sağlam tutunmasını sağlayan iki tarafında demirler yer alır.

57. HALİL AĞA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 156-157-158

Yer: İzmir, Kemalpaşa, Yukarı Kızılca Köyü

Tarih: 1893- 1894

Mimar: Mimar Talib

Bâni: Halil Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in eski adı Nif olan Kemalpaşa ilçesinin Yukarı Kızılca köyünde yer almaktadır. Cami 1311/1893- 1894 yılında inşa edilmiş olsa da minaresinin normal olmayan bir şekilde caminin ana kısmına bitişik olması sebebiyle yerinde daha önce de bir cami olduğuna kanaat getirilmiştir. Cami Mimar Talib tarafından inşa edilmiştir. Bu mimar aynı zamanda Kemalpaşa merkezde yer alan Çarşı Cami' nin de mimarıdır.

Cami enine dikdörtgen planlı olup üzeri merkezde büyük bir kubbe ve bu kubbenin doğu, batı ve kuzeyinde yer alan 9 adet küçük kubbe ile örtülüdür. Caminin harem kısmı tamamen ahşaptandır. Merkezde yer alan büyük kubbe 6 tanesi serbest tam ikisi ise duvara gömülü nim sütun ile taşınmaktadır. Sütunların başlıkları korent tarzında olup alçıdandır.

Caminin mihrabı yarım daire bir niş şeklindedir. Mihrap nişinin içerisinde perde motifi yer alır. Mihrabın iki yanında korent tarzı başlıkları olan sütunlar yer alır. Mihrabın aynık kısmı ise barok tarzı kıvrımlı, kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile bezelidir.

Caminin minberi ise mihrabın batısında olup ahşaptandır.

Mihrabın doğu kısmında ise mermer bir sütun üzerine mermer zeminli bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Vaaz kürsüsünün merdiveni ve korkuluk kısmı ise ahşaptandır.

Caminin dış kısmında kuzey cephesinde bir sofa kısmı mevcuttur. Bu kısım yer bir buçuk metre kadar yüksekte olması sebebiyle bu kısma merdiven basamakları ile çıkılmaktadır.

Cami içten her ne kadar kubbeli olsa da dışta üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Duvarların inşasında da moloz ve tuğla kullanıldığı açıkça görülebilmektedir.⁴²⁷

⁴²⁷ Semavi Eyice, "Hacı Halil Ağa Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIV, s. 477; Rahmi Hüseyin Ünal. "Yukarı Kızılca Köyü, Halil Ağa Camii", *Ege Üniversitesi-Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir 1994, c.VII, s. 211-215.

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofasında yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilde yer alan duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,58 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,30 m boyunda, 0,82 m eninde olup 0,42 m yüksekliğinde bir şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbire yarım daire şeklinde olup ahşaptan şebekesi bulunmaktadır. Mükebbirenin şebeke kısmı Kemalpaşa merkezde yer alan Emet Bey-Çarşı Caminin mükebbiresinin şebeke kısmı ile aynı olup iç içe geçmiş ahşap şeritler gibi bir görünümündedir. Bu mimarının aynı kişi olması ile de ilgili olabilir. Mükebbirenin şebekeleri krem renk bir boya ile boyanmıştır. Mükebbire taştan yukarıdan aşağı doğru daralan ve üzerinde çiçek kabartmaları bulunan bir payandanın üzerine inşa edilmiştir.

58. HACI ZİYA BEY CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 159-160-161

Yer: Aydın, Söke

Tarih: 1312-1894

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Ziya Bey

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Aydın'ın Söke ilçesinin Yeni Cami mahallesinde Erol Kundak Sokak 25 numarada yer almaktadır. Cami 1312-1894 yılında Söke'li olan Ziya Bey tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı üzeri kubbe ile örtülü olan yapının kuzeyinde üç bölümlü bir son cemaat yeri yer alır. Yapının duvarlarında mermer de kullanılmış olup kubbesi kurşun kaplıdır.⁴²⁸ Caminin avlusunda yer alan şadırvan ise 1903 tarihlidir. Caminin giriş sofası farklı olarak iki katlı inşa edilmiştir.

Tezminatı açısından incelendiğinde cami o yörede bulunan camilerin en süslüsüdür.⁴²⁹ Kubbe eteğinde yer katmerli profilleri, kubbede yer alan yuvarlak pencereleri ile bir camiden çok Avrupalı bir köşk izlenimi veren dünyevi bir yapı gibi görünmektedir. İç süslemesi, mihraptaki perde motifi, yaldızlı boyanın kullanılması, kompozit sütun başlıkları, kıvrımlı girift motifler⁴³⁰, dışta ve içte yer alan kabartma ile bezenmiş üzüm, ay-yıldız, yaprak, madolyan şeklinde bitkisel ve geometrik şekiller, C-S kıvrımları dönemin barok üslubunun yansımalarıdır.⁴³¹

Caminin kubbeden ana mekânına geçiş tromp ile sağlanmış olup bunu kuzey cephesindekiler hareme çıkıntı yapan mahfil kısmının da üzerini örtmektedir. Caminin mihrabı ta bir ampir üslubunu yansıtan şekildedir. Mihrap nişinin iki yanında yivli sütunlar yer alır ve üzerin de korent sütun başlıkları bulunur. Mihrap nişinin üzerindeki alınlık ise alçı kabartmalar ile bezelidir. Caminin minberi de ufak olmasına rağmen devrinin özelliklerini taşır.⁴³²

⁴²⁸ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s. 714.

⁴²⁹ Kürüm, "Söke Ve Köylerinde Mimari", s. 287.

⁴³⁰ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 304-306.

⁴³¹ Kürüm, "Söke Ve Köylerinde Mimari", s. 287.

⁴³² Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s. 714.

59. ÇARŞI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 162-163-164-165

Yer: Manisa, Kula

Tarih: 1520, 1815-1816, 1895

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Caminin diğeri bir ismi de Eski Cami'dir. Caminin inşa tarihi hakkında herhangi bir kitabe ya da bilgi yoktur. Fakat Kütahya Sancağı Tapu Tahrir Defterleri'nde yapılan araştırmada Köhne Cami Mahallesi adına rastlanmış köhne ve eski aynı anlama gelmesi sebebiyle bu caminin ilk inşasının 1520 yılı olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu tarihten sonra cami 1815-1816 yılında bir tamirat geçirmiştir.⁴³³ Fakat şuan bulunan tabelada da 1895 tarihi yazılıdır ve biz bu tarihi esas aldık.

Cami kareye yakın dikdörtgen planlı üzeri çatı ile örtülü bir camidir. Caminin kuzey cephesinin biraz daha gerisinde doğuda minaresi bulunur. Minarenin camiden uzakta olması sebebiyle sonradan yapıya eklendiği düşünülmüştür. Caminin harem kısmı çatı ile örtülü olsa da içerden merkezde bir kubbe ve etrafında da sekiz adet küçük çok derin olmayan kubbeler ile örtülüdür.

Caminin mihrabı yarım daire niş şeklinde olup iki tarafında korent sütun başlıklı sütunçeler bulunur. Mihrap nişinde Kâbe tasvirli kalem işi ve ta'lik hat ile yazılı Kelime-i Tevhit bulunur. Mihrabın alınlık kısmında ise kıvrımlı kabartma dallı barok bezemeler bulunur.

Caminin minberi, mihrabın batısında olup ahşaptan üzeri yıldız ve beyaz boya ile boyanmıştır.

Caminin kürsüsü ise mihrabın doğusundadır ve ahşaptan inşa edilmiştir.

Mükebbire: Camide iki adet mükebbire bulunmaktadır. İkisi de caminin harem sofasında yer alsa da biri caminin giriş kapısının üzerinde diğeri ise sağ kısımda yer alır. Aynı boyutlarda ahşaptan inşa edilen bu mükebbirelere caminin harem kısmında yer alan mahfilden 1,94 m yüksekliğinde, 1,80 m genişliğinde kare açıklıklardan ulaşılmaktadır. Bu açıklıklara da iki kanatlı ahşap kapıdan geçilmektedir.

⁴³³ Bozer, *Kula' da Türk Mimarisi*, s. 46-48.

Mükebbireler 0,83 m boyunda, mahfile geçilen açıklık ile birlikte 1,55 m boyunda, 1,60 m eninde olup 1,38 mlik korkuluklar ile de çevrelenmiştir. Tamamen ahşaptan inşa edilen bu mükebbireler sekizgenin yarısı şeklinde olup beş adet korkuluk cepheleri bulunur. Mükebbirenin dikkat çekecek kadar yüksek ahşaptan korkulukları bulunur. Bu korkulukların aşağıdan 0,50 m kadar düz ahşap iken yukarı kısımları kafeslidir. Mükebbire yukarıdan aşağı doğru dış bükey ve iç bükey iki kıvrım ile birlikte daralan ve aşağıda sivri bir uç haline gelen ahşaptan payandanın üzerine inşa edilmiştir. Tamamen ahşaptan oluşu, orijinal ahşap renginde olması ve yüksekçekafesli korkulukları ile gayet dikkat çekici mükebbire örnekleridir.

60. ÇARŞI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 166-167-168

Yer: İzmir, Kınık

Tarih: 1896

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir' in Kınık ilçesinde Aşağı mahallesinde yer almaktadır. Camide yer alan 1314/1896 tarihi hakkında yapının yapılış mı yoksa tamirat tarihi mi olduğu konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat 1190/1776 tarihinde inşa edilmiş olan Kurşunlu Çeşme cami ile aynı zamanda inşa edilmiş olabilir. Bu çeşme caminin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş olabilir.

Cami kare planlı ve kırma çatılıdır. Caminin harem sofası altı adet ahşap sütun üzerinde inşa edilmiştir. Harem sofasının tavanları da çitakâri tekniği ile bezelidir. Cümle kapısının üzerinde ise mükebbire yer alır. Caminin minaresi ise solda ve iki şerefelidir. Minare bir onarım geçirmiştir. Bunu da iki şerefenin alt bezemelerinin farklı olmasından anlıyoruz. Alt şerefenin altı kirpi desenli iken üst şerefenin altında çark dişlisi motifi mevcuttur.

Caminin harem kısmına geçtiğimizde tavan kısmı da ahşaptır ve çita kâri tekniği ile bezelidir. Caminin minberi ve vaaz kürsüsü ahşaptan inşa edilmiş olup üzerinde tezyinat mevcut değildir. Caminin mihrabı ise alçıdan bitkisel motifler ile bezelidir.

Caminin inşasında moloz taş, tuğla, alçı, kerpiç, ahşap malzemelerin yanı sıra devşirme malzeme de kullanılmıştır.⁴³⁴

Mükebbire: Mükebbire Pekmezpazarı Camii mükebbiresi ile aynı olup aynı usta tarafında yapılmış da olabilir. Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofasında giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından 1,19 m yükseliğindeki bir kapı ile ulaşılmaktadır. Mükebbirenin orta kısmı oval bir şekilde olsa da kenarlarda iç bükey bir kıvrım ile duvara ulaşır. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir ve orijinal rengindedir..

⁴³⁴ Altunoğlu, *Kınık Camileri*, s. 57-72.

Mükebbire 1,19 m boyunda 1,18 m eninde olup 0,78 m yüksekliğinde ahşap şebekeler ile çevrelenmiştir. Mükebbire kıvrımlı şekli ve alt kısmında yer alan çıtakâri denilen teknik ile yapılmış güneş ışınlarına benzer bezemesi dışında gayet sade bir görünümündedir. Mahfilden mükebbireye geçişi sağlayan kapının üzerinde “Ya Hazreti Bilâl Habeşî” ifadesi yer almaktadır. (Foto 168)

61. KADIN ANA CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 169

Yer: Makedonya, İştup

Tarih: XIX. Yüzyıl

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: -

Cami dikdörtgen planlı, 11.30 x 15.30 m. ölçülerindedir. Cami giriş sofası dahil olacak şekilde çatı ile örtülmüştür. Caminin çatı kısmını taşıyan harem kısmında iki sıra halinde üçerli ahşap direkler mevcuttur.

Caminin revaklı son cemaat yeri de dört adet sütun ile taşınmaktadır. Caminin son cemaat yerinde kapının üzerinde ahşap bir mükebbire bulunur.

Caminin minaresi sağ kısımda (kuzeybatı) yer alır. Minare tuğladan inşa edilmiştir.

Caminin duvarları moloz taştan mahfil minber ve tavanı ise ahşaptır. Mihrap nişi ise beşgendir.⁴³⁵

Mükebbire: Son cemaat yerinde üst kısımda üç pencere yer alır ve mükebbire bunlardan ortada yer alanın ön kısmına bitişik olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen formda olan mükebbire ahşaptandır ve gayet sade minik sütunlardan oluşan bir korkuluğu bulunmaktadır.⁴³⁶

⁴³⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, s. 48; M. İbrahimgil, Ö. Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, s.213

⁴³⁶ M. İbrahimgil, Ö. Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, s.214, foto: 111

62. IRLAMAZ KÖYÜ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 170-171-172

Yer: Manisa, Turgutlu, Irlamaz Köyü

Tarih: XIX. Yüzyıl ikinci yarısı

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Manisa'nın Turgutlu ilçesinin Irlamaz Köyü'nde inşa edilen bu caminin yapım tarihi konusunda var olan çeşitli tarihlerden bir çıkarsama yapılarak yaklaşık bir tarih vermek mümkün ki şöyle; minarede yer alan kitabeden minarenin 1320-1902-1903 tarihinde Pınarzade Hacı Ahmet Ağa' nın zevcesi Ayşe Molla isimli hanım tarafından inşa ettirilmiştir. Ayrıca caminin haziresinde 1307/1890 ve 1325/1908 tarihleri arasına ait Pınarzade ailesinin mezar taşları bulunmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak bu caminin XIX. yy'ın ikinci yarısına tarihlenmek mümkündür.

Camini üzeri kırma çatı ile örtülü kare planlı bir yapıdır. Kuzeyinde bir giriş sofası bulunan yapının kuzeydoğu kısmında da minare yer alır. Caminin bir de haziresi ve yapıtı çevreyen bir avlusu bulunur.

Caminin tamamı sıvalı olduğu için inşa malzemesi tespit edilememiştir. Minaresi de kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli ve şerefesinin altı da kirpi saçak ile doldurulmuştur. Ayrıca minare de sıvalıdır.

Caminin kuzey kısmındaki son cemaat yeri beş adet desteğe dayanır ve ahşap tavanlıdır. Desteklerin arası ise Bursa kemeri ile birbirine bağlanır. Ahşap olan tavan üç yuvarlak parçaya bölünmüş olup orta kısımda alçıdan kenger yaprağı motifleri ile bezelidir. Diğer ikisi ise gülbezek formundadır.

Giriş sofasında iki mihrabiye ve cümle kapısının üzerinde de bir mükebbire yer alır.

Caminin harem kısmında da tavan ahşap ile kaplıdır. Merkezde ise dört sütuna oturan bir kubbe yer alır ki bunun içi de alçı kabartmalı yaprak ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Kubbeyi taşıyan sütunlar da boyandığı için mermer gibi görünür. Sütun başlıklarında da kompozit, akant yaprağı ve basit dikdörtgen form kullanılmıştır.

Kubbenin etrafındaki kısımlarda elips ve daire formunda göbekler, bunların içinde de çiçek buketi ve orta kısımda da alçı kabartma akant yaprakları yer alır.

Caminin harem kısmının kuzeyinde iki ahşap destek üzerinde bir mahfil yer alır. Caminin mihrabı ahşaptan inşa edilmiş olup çiçek, asma dalları, yaprak ve üzümler ile bezenmiştir. Mihrap kompozit başlıklı iki sütunçe yer alır. Caminin minber ve kürsüsü de ahşaptan inşa edilmiştir.

Caminin tezyininde kalem işinden ziyade alçı kabartma kullanılmış ve bunlar da yıldız ile boyanmıştır. Genelde kilit taşlarında bulunan ay yıldız motifi de bu dönemde sevilerek kullanılan bir motiftir.⁴³⁷

Cami süsleme ve kabartmalarıyla batılılaşma etkisi altında inşa edilen XIX. yy yapılarından biridir.

Mükebbire: Caminin cümle kapısının üzerinde yer alan yarım daire şeklindeki mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfil kısmından açılan 1,69 m yüksekliğinde, 0,94 m genişliğinde bir açıklık ile ulaşılır. Bu açıklık ile mükebbire arası bir pencere ile ayrılmıştır. Mükebbire 0,59 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,28 m boyunda, 1,22 m eninde olup 0,69 m yüksekliğinde korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbirenin şebeke kısmı ahşaptan, zemin ise ahşap kaplıdır. Mükebbirenin üzerine yerleştirdiği payanda ise üzeri pembe bir boya ile boyanmış olduğu için tam tespit edilemese de alçı ya da beton gibi inşa malzemesinden yapılmış olup yukarıdan aşağı doğru iç bükey bir kıvrım ile daralan beş dilimli bir şekildedir. Mükebbirenin şebekeleri ahşaptandır ve gayet sade sütunlardan oluşur.

⁴³⁷ Cengiz Gürbıyık, “Turgutlu Irlamaz Köyü Camii”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIV, sy.III, Eylül 2016, s. 148- 152.

63. PEKMEZPAZARI CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 173-174-175

Yeri: İzmir, Kınık

Tarih: 1022\ 1613-1614, XIX. Yüzyıl

Mimarı: Bilinmiyor

Bâni:: Derviş Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Kınık ilçesinde Aşağı Mahalle mevkiindedir. Caminin cümles kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre yapı 1613 tarihinde Derviş Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin bir de 1870 tarihine ait onarım kitabesi bulunur.

Caminin planı kare olup üzeri kırma çatı ile örtülmüştür. Caminin kuzey kısmında bir avlusu buunur.

Caminin kuzey cephesinde yer alan giriş sofası altı adet ayak ile taşınmaktadır. Giriş sofasının tavanı ahşap olup üzeri çitakâri tekniği ile bezelidir.

Caminin mahfili U şeklinde olup caminin doğu-batı-kuzey cephelerini dolandır. Ahşap sütunlar üzerine inşa edilen bu mahfilde lale motifleri bulunur.

Caminin minber ve mihrabı ahşaptan inşa edilmiş olup üzeri yağlı boya ile boyalıdır.

Caminin mihrabında barok tarzında alçı kabartmalı bezemeler, çiçek buketi, kıvrımlı yapraklar bulunur.⁴³⁸

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan harem sofasında giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından 1,19 m yükseliğindeki bir kapı ile ulaşılmaktadır. Mükebbirenin orta kısmı oval bir şekilde olsa da kenarlarda iç bükey bir kıvrım ile duvara ulaşır. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiş olup üzeri açık yeşil ve beyaz ile boyanmıştır. Mükebbire 1,19 m boyunda 1,18 m eninde olup 0,78 m yüksekliğinde ahşap şebekeler ile çevrelenmiştir. Mükebbire kıvrımlı şekli ve alt kısmında yer alan çitakâri denilen teknik ile yapılmış güneş ışınlarına benzer bezemesi dışında gayet sade bir görünümündedir.

⁴³⁸ Altunoğlu, *Kınık Camileri*, s. 31-56

64. HACI SİNAN CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 179-180-181

Yer: İzmir, Bayındır

Tarih: 1543, XIX. Yüzyıl (Mükebbirenin tahmini inşa tarihi)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Hacı Sinan

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Bayındır ilçesinde Camii mahallesinde yer almaktadır. Cami dıştan bakıldığında tam Osmanlı Klasik Dönem mimarisindedir. Cami 950- 1543 yılında Hacı Sinan isimli kişi tarafından inşa edilmiştir. Cami çok kubbeli olarak planlanmıştır. Caminin kuzey cephesinde beş kısımlı bir harem sofası yer alır. Harem sofasının üzeri sekizgen kasnak üzerinde yer alan kubbeler ile örtülüdür. Minare caminin sağında yer alır. Cami ayrıca külliye olarak planlandığı için bir hamamı bir de medresesi bulunmaktadır.⁴³⁹

Mükebbire: Camide bulunan mükebbirenin cami ile birlikte inşa edilmiş olabileceğini düşünmüyoruz. Sebebi ise zaman olarak bu tarihte daha revaklı avlusu olan yapılarda dahi mükebbire inşasına başlanmamıştır. Yakınında medrese binası olması sebebiyle ihtiyaç oldu desek dahi mükebbireye çıkışı sağlayacak mahfil kısmı ya da merdiven kısmı şuan mevcut değildir. Muhtemelen sonradan caminin harem kısmının kuzey cephesine bir mahfil ve bir de mükebbire eklenmiştir. Fakat yapının onarım tarihleri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple sadece payanda kısmı olan bu mükebbireye benzeyen ve yakın çevresinde olan mükebbireler üzerinden bir çıkarım yapmanın uygun olabileceği kanaatindeyiz. Benzer konum ve payanda şekline sahip olan mükebbireler İzmir'in Kemalpaşa ilçesindeki Emet Bey Camii mükebbiresi (1885) (Foto 140), İzmir'in Tire ilçesinde bulunan Hamza Ağa Camii mükebbiresi (XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısı) (Foto 95) ve Manisa'nın Turgutlu İlçesinde yer alan Pazar Camii Mükebbiresi (XX.Yüzyıl Başı)'dir (Foto 195). Bu üç mükebbirenin tarihlerinden yola çıkarsak Hacı Sinan Camii mükebbiresinin XIX. yüzyıla ait olabileceği kanaatindeyiz.

Caminin mükebbiresi caminin harem sofasında cümle kapısının üzerinde yer alır. Sonradan tamiratlar esnasında eklenmiş olabilme ihtimali olan mükebbire gayet

⁴³⁹ <http://mustafagurelli.com/?oku=591>.

sade ve oval formdadır. Mükebbireye çıkılabilmesi için duvarda pencere ile kapalı olan bir açıklık bulunsa da şuan oraya ulaşılabilcek her hangi bir mahfil kısmı mevcut değildir. Korkuluk kısmının ise demirden kafes desenli olduğu fotoğraflarda görülse de son yapılan restorasyonda bu şebekeler iptal edilmiştir.

65. GAZİ HÜSREV BEY CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 176-177-178

Yer: Bosna Hersek, Saraybosna

Tarih: 1530-1531, XIX. Yüzyılda tamirat geçirmiştir.

Mimar: Acem Esir Ali

Bâni: Gazi Hüsrev Bey

İnceleme Tarihi: Haziran, 2017

Cami Bosna- Hersek' in Saraybosna şehrinde yer almaktadır. II. Beyazıt' in kızı olan Selçuk Hatun Ferhat Bey ile evlenir ve bu evlilikten de Gazi Hüsrev Bey dünyaya gelir. Gazi Hüsrev Bey Bosna' da sancak beyliği yapar ve bu külliye yapılarının inşası da bu dönemde gerçekleşir. Külliye camisi kitabesine göre 1530-1531 tarihinde inşa edilmiştir. Mimarı hakkında da ileri sürülen iki görüş vardır ki birinci görüşe göre Mimarı Mimar Hayreddin'in talebesi Acem Esir Ali'dir. İkinci bir görüşe göre ise Belgrad seferi esnasında Gazi Hüsrev Bey bir külliye inşa ettirmeyi düşündüğünü Mimar Sinan'a açar ve istişare ederler. Bu sebeple de Külliye'nin planı da Mimar Sinan'a ait olabilir denilmektedir.⁴⁴⁰ Tüm bunlar bir ihtimal olmaktan fazlası değildir. Fakat cami plan olarak İstanbul'da bulunan Beyazıt Camii ve Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii ile benzerlik gösterir ve tabhaneli camilerin son örneklerindedir. Caminin planı ortada bir merkezi kubbe mihrabın üzerinde bir yarım kubbe ve yan kısımlarda da kanat denilen üzeri kubbe ile örtülü kısımlar yer alır. Caminin giriş kısmı olan kuzey cephesinde beş gözlü bir harem sofası yer alır. Revaklı bu kısmın sütun başlıkları mukarnalıdır. Cümle kapısının üst kısmı olan ve yaşmak diye de isimlendirilen kısmında mukarnas ve rumi bezemeler de yer alır. Giriş sofası kısmında sonradan inşa edilmiş bir ilave mihrap yer alır ki bunu kemeri sonradan da at nalı kemer ile değiştirilmiştir.⁴⁴¹

Caminin iç tezyinatında XIX. yy'da bazı değişiklikler gerçekleşmiştir. Caminin mihrabı mukarnalıdır. Fakat çevresinde yer alan kalem işleri sonradan ilave edilmiştir. Camideki iç süslemeler de bu dönemin eseridir. Cümle kapısından girildiğinde sağda sekiz somaki sütunun üzerine yerleştirilmiş olan mahfile de bu dönemde barok korkuluk

⁴⁴⁰ Mehmet İbrahim, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durum", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993, s. 182.

⁴⁴¹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, s. 346-347.

ve bir çıkma balkon eklenmiştir. Caminin değişen diğer bir unsuru da ahşap ve alçı olan pencereleridir. Yerlerini ahşap çerçeveler almıştır. Caminin mahfil kısmı ile bağlantılı olan mükebbire kısmı da bu XIX. yy tamiratları esnasında eklenmiş olabilir. Caminin sağında yer alan minaresi Ayverdi'ye göre 35.82 Smail Tihic'e göre ise 47 metre olup fazlaca uzundur. Şerefesinin oldukça sade olması XIX. yy'da tamirat görmüş olma ihtimalini akla getirir. Caminin avlusundaki sekiz ahşap direkli şadırvanın yerine sonradan 1893 tarihinde 12 köşeli bir şadırvan inşa edilmiştir.⁴⁴²

Cami hakkında arşivlerde bulunan bir belgede camiye ilave ikinci bir minare teşebbüsünden bahseder. Yugoslavya topraklarında iki şerefeli dahi minare bulunmamakla birlikte iki minareli cami de bulunmamaktadır. Fakat bu bölge halkı kendileri için iftihar sebebi olan bu caminin tek minareli olmasına hep içerlemişler ve ilave bir minare daha yapılması arzusunda olmuşlardır. Bunun üzerine bir de Hristiyan kiliselerine ilave çan kulesi yapılmasına izin verilmesi üzerine 1876 senesinde camiye ikinci bir minare inşa edilmesi için resmi yazışmalar yapılmıştır. Fakat 1876 yılında Hristiyanların Bosna'da çıkardıkları isyan, 1878 Berlin Kongresi'nde sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek' i İşgali ve 1908 yılında da Bosna-Hersek' in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından alınması ile bu talep yerine bir türlü getirilememiş ve vesikalarda bir hatıra olarak kalmıştır.⁴⁴³

Camiden hariç külliye caminin sol tarafında bir türbe binası, caminin hemen karşısında camiden birkaç yıl sonra inşa edilen bir medrese binaları yer alır. Külliye binalarından olan sıbyan mektebi, kütüphane, hankah, misafirhane ve imaret binaları ise şuan mevcut değildir. Vakfiyede ismi anılmasa da Gazi Hüsrev Bey Hamamı olarak bilinen bir de hamam binası, külliye çevresinde Gazi Hüsrev Bey Vakfına ait hanlar ve vakıfların ortasında da yine Gazi Hüsrev Bey ismi ile anılan bir saat kulesi yer alır.⁴⁴⁴

Bosna için en önemli yapılarda olan bu caminin 1531 tarihli bir vakfiyesi bulunur ki bu vakfiyede gelir ve giderler, vazifeler bildirilmiştir. Vakfiyeye göre camide vazifeli olan kişiler müteveli, nazır, katib, cabi, imam, hatib, iki müezzin, müezzin muavini, dört devirhan, misafir gelenlerden iki muvakkit, kâri'-hafız, muarraf, otuz

⁴⁴² Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIII, s. 454-456.

⁴⁴³ M. Tayyib Okiç, "Gazi Hüsrev Beğ ve Onun Saraybona'daki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Vesik", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 495-499.

⁴⁴⁴ Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", s. 456-458.

cüzhan, noktacı, vaz-ı nokta, münaci, beş müsebbih, kari-i aşr, iki kayyım, iki hademe şadırvan temizliği için hademe, vakıf namına nafile namaz kılacak iki muvazzafdır. Bu vazifeler dışında sonradan da yeni vazifeler tespit edilmiştir ki bunlar da hafız-ı kütüp ve muavini, mücevvid, vaiz, dersiâm, üçüncü ve dördüncü müezzindir.⁴⁴⁵

Mükebbire: Caminin vakfiyesi hakkında ayrıntılı bilgileri ileten Ayverdi ‘üçüncü vakfiye’de ilave vazifelerden bahsederken 3. ve 4. Müezzinden de bahseder ki bu ilave vakfiye 944 yılında hazırlanmıştır. Bu ilave müezzinler de hemen akla mükebbir olarak ilave edilmiş olma ihtimalini getirmektedir.

Caminin mükebbiresi caminin kuzey cephesinde bulunan harem sofasında cümle kapısının sağ tarafında yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmında cümle kapısının hemen sağ tarafında mermer sütunlar üzerine inşa edilmiş olan mahfil kısmında duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır. Mükebbire bir kişinin rahat namaz kılabilceği genişlikte yarım daire şeklindedir. İnşa edildiği malzeme üzeri sıvalı olduğu için tam olarak bilinemese de taş ya da tuğla ile koni şeklinde yukarıdan aşağı doğru daralan bir payandanın üzerine inşa edilmiş olan mükebbirenin trabzan kısmı ahşaptandır. Mükebbirenin trabzan ayakları çekme denilen tarzda ahşaptandır ve üzerleri açık yeşil boyanmıştır.. Tüm bu özellikleri ile mükebbire sade bir görünümündedir.

⁴⁴⁵ Okiç, “Gazi Hüsrev Beğ ve Onun Saraybona’daki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Vesika”, s. 482-483.

66. KURŞUNLU CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 182-183

Yeri: Muğla, Merkez

Tarih: 1493, 1900

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Esseyit Şucaaddin, Şerif Efendi

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami 1493 yılında Seyyit Şucaaddin tarafından ilk olarak inşa ettirilmiştir. Yapının giriş sofası 1900 yılına aittir. Giriş sofasını Şerif Efendi yaptırmıştır. Minaresi de 1900 yılında Hacı İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin dışında ve içinde yer alan tezyinatta 1900 yılına ait olup Rodos'tan getirilen kök boyalarla yapılmıştır.

Cami düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir.⁴⁴⁶

Menteşe mütesellimi Mustafa Ağa 1859 yılında vefat edince Kurşunlu Camii'nin avlusuna gömülmüştür.⁴⁴⁷

Mükebbire: Mükebbire caminin kuzey cephesinde yer alan giriş sofasında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmında yer alan mahfilden 1,71 m yüksekliğindeki bir kemer açıklığı ile mükebbireye ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,90 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,30 m boyunda, 0,90 m eninde olup 0,75 m'lik korkuluk ile çevrelenmiştir. Ahşaptan inşa edilmiş olan mükebbire sekizgenin yarısı şeklindedir. Yukarıdan aşağı doğru armudi bir tarzda kıvrım ile daralan bir payandanın üzerine yerleştirilmiştir. Mükebbirenin kendisi beyaz, payanda kısmı ise kırmızı ve kahverengi boyalıdır. Mükebbirenin çıkıntılı payandası dışında sadebir görünümü olup ahşap şebekeleri de hafif boğumlu düz sütunlar şeklindedir.

⁴⁴⁶ Ekinci, *Yaşayan Muğla*, s. 33.

⁴⁴⁷ Kürşat Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi*, İstanbul: As Matbaası, 1968, s. 100.

67. SALEPÇIOĞLU CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 184-185-186

Yer: İzmir

Tarih: 1897- 1907

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Salepçizade Hacı Ahmed Efendi

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir'in Konak ilçesinde Uğur mahallesinde Dr. Faik Muhittin Adam caddesi 48 numarada yer almaktadır. Cami Salepçizade Hacı Ahmed Efendi'nin arzusu ve vasiyeti üzerine İzmir Kadısı olan Mehmet Emin Efendi'nin gözetimi ile 1897- 1907 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Caminin 16 Rabi'ül-evvel 1311-1893 tarihli bir de vakfiyesi bulunmaktadır.

Cami fevkani olarak inşa edilmiştir. Caminin bir bodrum katı mevcuttur. Caminin harem kısmının alt kısmında Bursa Hüdavendigâr Camii'nin tam tersi olarak bir kat da medrese olarak inşa edilmiştir. Cami demir parmaklıklı bir avlu içine inşa edilmiş olup avluda bir tane havuz mevcuttur. Caminin zemin katı olan medrese kısmı kırmızı ve yeşil kesme taş ile inşa edilmiştir. Caminin harem kısmına iki taraflı bir merdiven ile ulaşılır. Caminin giriş sofası olarak kabul edilebilecek olan kısım kapalı olarak inşa edilmiştir. Bu son cemaat yerinin cephe tasarımında koyu nefli yeşil kesme taş, mermer kullanılmıştır. Pencere kemerlerinde de dışarı taşkın ve kıvrımlı detaylar mevcuttur. Cephedeki üst kat pencerelerin önünde demir korkuluklar eklenerek mükebbire inşa edilmiştir. Cami cephesi dikey plastrlar ile bölünerek tasarlanmıştır.

Camiye giriş öncelikle dökme demir sütunları ve saçtan bir çatısı olan rüzgarlık bölümündendir. Buradan caminin son cemaat mahhali olarak görülen kısmına girilir. Bu kısım iki katlı olup ikinci kat mahfel kısmıdır. Mahfele sağ ve solda yer alan ahşap merdivenler ile çıkılır. Mahfelin üzeri ise üç adet sivri kubbe ile örtülüdür. Giriş sofası olan bu mekândan camiye üç kapıdan girilir. Cami kare olarak planlanmış olup üzeri tek kubbe ile örtülüdür. Kare mekândan kubbeye geçişte sekizgen bir kasnak yer alır. Caminin kubbesi sekiz adet sütun ve bunları birbirine bağlayan kemerler ile taşınıyormuş izlenimi verecek şekilde bina edilmiştir. Kubbenin içi ise onaltı parçaya bölünmüş yeşil ve kahverengi kullanılarak barok üslubu çizimler ile bezelidir. Caminin mihrap minber ve kürsü bezemeleri dikit benzeri motiflerdir. Caminin minberinde

İzmir'deki camilerde yoğun olarak görülen perde motifi mevcuttur. Caminin minaresi camiden ayrı olarak caminin sol kısmında yer alır. Minare sekizgen bir kaide üzerine silindirik olarak inşa edilmiştir. Minarenin şerefe korkuluklarının altı ise mukarnaslardır. Minare 1927 ve 1974 yıllarında iki kez yeniden yapılmıştır. Camide şadırvan ve tuvalet bulunmaması sebebiyle bunlar da sonradan inşa edilen kısımlardır.⁴⁴⁸

Bir nevi XX. yy yapısı olan Salepçioğlu Camii dış cephe tasarımı ve iç tezyinatı ile barok üslupta inşa edilmiş camidir.

Mükebbire: Mükebbire ya da mükebbireler caminin rüzgarlık olarak nitelendirilen kısmının üstünde yer alan pencerenin önünde yer alır. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden ulaşılmaktadır. 1,73 m yüksekliğindeki ve 1,43 m genişliğindeki bir kemer açıklığı ile ulaşılan mükebbire 0,74 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,40 m boyunda, 1,03 m genişliğindedir ve 1,09 m yüksekliğinde demirden bir korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbire şekil olarak barok mimari ile uyum içerisinde yuvar hatlı ortası hafif şişkin bir şekildedir. Korkulukları düz demir çubuklardan oluşur ki mükebbire şekli dışında gayet sadedir.

⁴⁴⁸ Hasan Begeç, "Salepçioğlu Camii", *Egemimarlık*, 2002, c. XII, sy. XXXXII, s. 31- 32; Kuyulu, "İzmir' de Osmanlı Dönemi Yapıları", s. 1189.

68. YILDIRIM BAYEZİD CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 187-188-189

Yer: İzmir, Kınık, Poyracık

Tarih: 1324- 1908

Mimar: Çakır Usta

Bâni: Çakır Hüseyin Efendi

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir’ in Kınık ilçesinin Poyracık mahallesinde Cami sokakta yer almaktadır. Cami, giriş kapısının üzerinde bulunan kitabeye göre 1324/1908 tarihinde inşa edilmiştir. Fakat kitabede geçen “Köhnemiş idi bu beyt-i şerif/ Etdi ihyasını teshil Allah” ifadesinden de anlaşılacağı gibi bu caminin yerinde öncesinde de bir cami bulunmaktaydı. Caminin yerinde bulunan eski cami hakkında iki rivayet bulunur. Birincisine göre Yıldırım Beyazıt Ankara seferine giderken bu mevkiden geçer ve “buracıkta duralım” der. Bu sebeple de bu mevkiye Poyracık ismi verilmiş ve buraya da Yıldırım Beyazıt ve askerleri tarafından ilk temelleri atılmış olan bir cami inşa edilmiştir. İkinci rivayete göre de Yıldırım Beyazıt’ın komutanlarından Sasa Bey tarafından Yıldırım Beyazıt adına buraya bir cami inşa ettirilmiştir. Bu caminin yıllar geçtikçe hasar alması üzerine Çakır Hüseyin Efendi isimli şahsın öncülüğünde Çakır Usta lakaplı kişiye cami yeniden inşa ettirilmiştir.

Caminin tasvirine geçecek olursak cami kare planlı olup üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Kuzey cephesinde altı adet basamak ile ulaşılan ve altı adet sütun tarafından taşınan yuvarlak kemer açıklıkları olan bir giriş sofası bulunur. Giriş kapısının üzerinde akant yapraklarından oluşan bezemeler ve üzerinde yer alan mükebbire konsolundaki bezemeler XIX. yy sonlarında devam eden barok üslubun etkisini gösterir. Caminin minaresi ise caminin sol kısmında olup tek şerefelidir. Minarenin gövdesinde şerefesine geçişte mukarnas kullanılmıştır. Şerefe korkuluğu ise demirdendir.

Caminin harem kısmına girildiğinde girişin doğu ve batı kısmında ve giriş kapısının üzerinde olacak şekilde mahfil kısmı bulunur. Caminin tavan kısmı ahşap kaplıdır. Caminin tezyinatında ise kalem işi bezemeler ve alçı işi kabartmalar kullanılmıştır. Caminin mihrabı yarım kemerlidir ve dışarıdan çıkıntısı bulunmamaktadır. Mihrabın iç kısmı perde motifi ile bezelidir. Etrafı ise alçı kabartma ile bezenmiştir. Caminin minberi ahşaptan olup korkulukları geometrik desenler ile

bezelidir. Minberin köşk kısmının üzeri ise soğan kubbe ile örtülüdür. Bu minber caminin orijinal minberi olmayıp 1999 yılındaki restorasyonda inşa edilen minberdir. Minberin orijinal kısmı köşk kısmını örten kubbe kısmıdır. Caminin kürsüsü ahşaptan olup üzeri kalemişi ile bezenmiştir..⁴⁴⁹

Mükebbire: Mükebbire caminin harem sofasında giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin harem kısmında kuzey cephesinde yer alan mahfil kısmından ulaşılan mükebbire 0,50 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,19 m boyunda, 1,45 m eninde olup 0,87 m yüksekliğinde şebeke ile çevrelenmiştir. Mükebbirenin zemini taştan olup iki adet yine taştan eli böğründenin üzerine yerleştirilmiştir. Mükebbire dikdörtgen şeklindedir. Zemini taştan inşa edilmiş olan mükebbirenin şebekeleri demirdendir. Mükebbirenin eli böğründelerinin üzerinde ve taştan olan zemininin yüzeylerinde yüzeysel çizgilerden oluşan bezemler mevcuttur. En önemli ayrıntı ise mükebbirenin tam üzerinde kıvrımlı desenlerle çevrili bir panonun içerisinde “Ya Hazreti Bilal Habeşi” ifadesi yer alır ve burasının müezzinlere ait bir kısım olduğunu belirtmektedir. (Foto 189)

⁴⁴⁹ Altunoğlu, *Kınık Camileri*, s. 189- 224

69. YENİ CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 190-191-192

Yer: İzmir, Tire

Tarih: XVI. yüzyıl, 1912 yılında yangında hasar almıştır ve sonrasında tamir ettirilmiştir.

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Behram Kethüda

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami İzmir' in Tire İlçesinde Kurtuluş mahallesinde yer almaktadır. Cami Behram Kethüda tarafından II. Selim (1566-1574) zamanında yaptırılmıştır. Cami XVI. yy yapısıdır.⁴⁵⁰ Son cemaat yerinin sütun kuşağında yer alan tarih ise 1596'dır.

Cami 1882 ve 1912 yıllarında çıkan yangınlarda hasar almıştır. Caminin revakları, dış mahfeli (mükebbire olabilir), minaresi yangında hasar görmüş, camiyi inşa ettiren kişi tarafından inşa ettirilen şadırvan da bir ağacın üzerine düşmesi ile harap olmuştur.

Kare planlı tek kubbeli olan caminin kubbesi sekizgen bir kasağa oturur. Kare plandan kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Caminin mihrabının kavsara kısmı mukarnaslı olup iki köşesinde sütunçeler yer alır. Caminin minberi ise mermer işçiliğinin güzel bir örneği olup geometrik desenler ile bezelidir. Caminin kuzey cephesinde dört adet sütun üzerine inşa edilen üç adet kemer açıklığına sahip üzeri kubbeler ile örtülü olan harem sofası yer alır. Minare caminin sağındadır. Minare hasar alıp tekrar inşa edilmiştir. Caminin şadırvanı on adet ince sutuna oturan kubbeli bir yapıdır. Havuzu da mermerden ve on kenarlıdır.⁴⁵¹

Cami klasik dönemde inşa edilmiş ve bu dönemi yansıtan bir yapıdır.

Mükebbire: Cami 1882 ve 1912 yıllarında yangında hasar almış ve onarımdan geçirilmiş ise mükebbire en erken bildiğimiz onarım tarihi olan 1912 yılından sonra onarım esnasında eklenmiş olabilme ihtimali vardır. Fakat bu konuda herhangi bir yazılı kaynağa ulaşabilmiş değiliz.

⁴⁵⁰ Faik Tokluoğlu, *Tire*, Tire: Yenilik Basımevi, 1957, s. 16.

⁴⁵¹ Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, s. 68-71.

Mükebbire caminin harem sofası kısmında cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Mükebbireye caminin harem kısmının kuzey cephesinde yer alan mahfilden iki basamak ile ulaşılan bir duvar açıklığından ulaşılmaktadır. Mükebbire 0,85 m boyunda, duvar açıklığı ile birlikte 1,50 m boyunda, 0,93 m eninde olup 0,74 m yüksekliğinde korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbire yarım daire şeklinde olup tuğla ya da taştan inşa edilmiş olup üzeri sıvanmıştır. Tüm bu özellikleri ile mükebbire oldukça sadedir.

70. PAZAR CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 193-194-195

Yer: Manisa, Turgutlu

Tarih: 1654- 1655, XX. Yüzyıl (Mükebbirenin İnşa Tarihi)

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Piyaleağazade Mustafa Ağa

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami Manisa' nın Turgutlu ilçesinde Altay mahallesinde yer almaktadır. Caminin diğer adı Piyaleağazade Mustafa Ağa Camii' dir. Caminin inşa kitabesi cümle kapısının üzerindedir ve 1065/ 1654-1655 tarihlidir.

Dikdörtgen bir planda inşa edilmiş olan caminin harem kısmı sekizgen bir kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Caminin doğu kısmında dikdörtgen planlı sonradan eklenen bir kısım bulunmaktadır.

Caminin mihrabı yarım daire şeklinde bir nişe sahip olup iki yanında sütunlar bulunur. Sütunların başlıkları bitkisel motiftir. Bu sütun başlıklarının üzerinde de vazolar yer alır. Mihrabın üst kısmı kıvrımlı barok motifler ile bezelidir. Mihrabın batısında minber doğusunda ise vaaz kürsüsü yer alır.⁴⁵²

Mükebbire: Mükebbire caminin giriş kapısının üzerinde yer almakta olup caminin harem kısmında yer alan mahfilden 1,70 m yüksekliğinde bir duvar açıklığı ile ulaşılmaktadır.

Caminin dört adet sütun ve bunlar arasında kuzeyde üç doğu ve batı yönünde de birer tane kemer açıklığı olan giriş sofasının tam ortasında cümle kapısı ve bunun iki yanında da iki pencere bulunmaktadır. Sütunların başlıkları devşirme malzemedendir ve birbirinden farklıdır. Caminin cümle kapısının iki tarafında iki adet mihrabiye bulunur. Bu mihrabiyelerin kavsara kısmı mukarnalıdır. Caminin bu sofa kısmı XX. yy'da camekânlı ve çatılı bir kısım ile çevrelenmiştir.

Mükebbire 0,70 m boyunda 1,09 m genişliğinde olup 0,75 m yüksekliğinde korkuluk ile çevrelenmiştir. Mükebbirenin korkuluğu gayet sade ve demirden trapzanlıdır. Mükebbirenin payanda kısmı ise yukarıdan aşağı doğru düz bir şekilde

⁴⁵² Acun, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri* 45, s. 377- 381

daralan koni şeklinde olup üzeri ahşap kaplıdır. Tüm bu özellikleri ile caminin mükebbiresi gayet sadedir.

Caminin mükebbiresinin açıklık kısmı orjinal olsa da mükebbirenin kendisinin ahşap ve gayet sade bir konsol ve demirden düz trabzanlı korkuluğu caminin duvar yapısı revaklı giriş sofası ya da caminin iç tezyinatı ile uyumlu değildir. Mükebbirenin sonradan eklenmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Fakat mükebbirenin sonradan eklendiğine ve eklenme tarihine dair elimizde bir kaynak mevcut değildir. Ama Caminin doğu kısmındaki ek kısmın ve giriş sofasının genişletilerek camekanla kapatılma tarihinin XX.yüzyıl olduğu bilinmektedir. Ayrıca en yakın mükebbireli camiye baktığımızda da Manisa'nın Turgutlu ilçesinin Irlamaz Köyü Camii'dir. XIX.yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Tüm bu çıkarımlardan sonra caminin mükebbiresinin XX.yüzyıl başında inşa edilmiş olabileceği sonucuna varmamız mümkündür.

71. YOLÜSTÜ (BEZDEGÜME) CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 196

Yer: İzmir, Ödemiş, Birgi, Yolüstü Köyü

Tarih: XIX. yy sonu ya da XX. yy başında

Mimar: Bilinmiyor

Bâni: Bilinmiyor

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Aydınöğulları döneminde Mehmed Bey'in kızı Hanzade Hatun Bezdegüme köyüne bir hamam inşa ettirmiştir.⁴⁵³ Birgi'nin sonradan ismi Yolüstü olarak değiştirilen Bezdegüme Köyü'nün camisi olan yapının ilk olarak Aydınöğulları döneminde yapıldığı düşünölmektedir. Fakat şuan var olan caminin ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiğı konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Cami dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Caminin iç tezyinatından caminin XIX. yy sonu ya da XX. yy başında inşa ettirilmiş olabilme ihtimali vardır. Caminin tek şerefeli bir minaresi bulunur.

Caminin harem kısmına girilen kapısının üst kısmında bir mükebbire bulunur. Camini harem kısmına girildiğinde caminin doğu, batı ve kuzey cephesinde mahfil yer alır. Caminin minber ve vaaz kürsüsü ahşaptandır ve boya ile renklendirilmiştir. Mihrap nişi gayet sade olsa da Batı Anadolu yöresinde sıkça görölen perde motifi bu caminin mihrap nişinde de mevcuttur.⁴⁵⁴

Mükebbire: Cümle kapısının üzerinde yer alan mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir açıklık ile mükebbireye ulaşılır. Mükebbire bir altıgenin yarısı şeklinde köşeli bir forma sahiptir. Üzerinde baklava desenleri mevcuttur. Mükebbire duvar ile aynı renge açık mavi renge boyanmıştır.

⁴⁵³ Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, s. 39.

⁴⁵⁴ <http://mustafagurelli.com/?oku=2031>.

72. ŞEYH CAMİİ

Fotoğraflar: Foto 197

Yer: Muğla, Merkez

Tarih: 1565, 1930

Mimar:

Bâni: Şeyh Bedrettin, Ümmü Gülsüm Hatun (Tavaslı Osman Ağa'nın eşi)

İnceleme Tarihi: Kasım, 2018

Cami XVI. yüzyılda inşa edilmiş olsa da bugün görünen şeklini 1930 yılında Ümmü Gülsüm Hatun tarafından yaptırılan onarım sayesinde almıştır. Bu sebeple yapı bir nevi Cumhuriyet devri yapısıdır.⁴⁵⁵

Mükebbire: Caminin harem sofasına bakan cephesinde yer alan mükebbire giriş kapısının üzerindedir. Mükebbireye caminin harem kısmında yer alan mahfilden camlı ahşap bir kapı ile ulaşılır. Mükebbire 1 m boyunda, kemer açıklığı ile birlikte 1,5 m boyunda, 1,06 m eninde olup 0,75 m. yüksekliğinde korkuluk ile çevrilidir. Mükebbire ahşaptan inşa edilmiştir ve sekizgenin yarısı şeklindedir. Yukarıdan aşağı doğru dış bükey ve iç bükey kıvrımlar ile daralan bir payandanın üzerine yerleştirilen mükebbirenin tüm malzemesi ahşaptır ve üzeri boyanmıştır.

⁴⁵⁵ Ekinci, *Yaşayan Muğla*, s. 33.

V. DEĞERLENDİRME

Mükebbire, caminin avlu kısmında namaz kılan cemaatin imama uyabilmesini sağlamak amacıyla imamın tekbirlerini tekrar eden müezzin ya da mükebbir isimli görevli için camilerin harem sofası ya da giriş sofasında caminin kuzey veya batı cephesinde inşa edilmiş olan birimdir. Mükebbireyi tanımlarken *mizene, son cemaat müezzin mahfili*⁴⁵⁶, *salâ köşkleri*⁴⁵⁷ ya da tekbir getirenin durduğu yer anlamında *mahfil-i peyk*⁴⁵⁸ gibi terimler de kaynaklarda kullanılmıştır. Fakat vakfiyeler ve Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde (bkz. s.19-21) bu birimin ismi ile karşılaşmamış olsak da camilerde görevli olarak mükebbir diye anılan bir vazifeli bulunmaktadır. Bu vazifelinin durduğu yer anlamında mükebbire terimi sanat tarihi kavramları içerisinde kullanılmıştır.

Mükebbire, camide cemaatin kalabalık olup avluya kadar taşıdığı selâtin camilerinde inşa edilmeye başlanmıştır. Cemaatin imama uyabilmesini sağlamak gibi bir gayeyle müezzinler tekbirleri tekrar eder. Cemaatin avluya taşıdığı camilerde müezzinler için avluda bir mekân oluşturma fikri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak mükebbire denilen balkonların ilk örnekleri

1616 tarihinde Sultan Ahmed Camii'nde inşa edilmiştir. İlk mükebbireler iki tane inşa edilmiş olup caminin avlusunun hangi kısmında namaz kılınırsa kılın tekbirleri duyabilme, duyamasa da mükebbiri görerek imama uyma imkanını verir. Bu şekilde namazın cemaatle huşu içinde kılınmasına hizmet amacıyla inşa edilen bir birimdir.

A. MÜKEBBİRE İNŞASINDA TARİHİ SÜREÇ

Mükebbirenin cami mimarisine katılması konusunda biz XVII. yy'ın başı olarak bir tarihlendirme ortaya koyduk. Bununla birlikte bu tarihe kadar İslâm Mimarisi'nde geçirilmiş olan bir süreç bulunmaktadır ve bu süreç mükebbirenin oluşumunu kavramak bakımından kıymetlidir.

Kalabalık bir topluluğa ibadet esnasında ya da hutbe, vaaz, ders iletirken sesi ulaştırabilmek için ilk uygulamayı Hz. Muhammed (sas)'in hayatında görüyoruz. İlk olarak Mescid-i Nebevî'de hutbe verirken bir hurma kütüğüne yaslanan Hz. Muhammed

⁴⁵⁶ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1986, c. XVI, s. 8444; Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1450; Sözen, Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 168.

⁴⁵⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Ayazma Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, s.1509.

⁴⁵⁸ Mustafa Sezer, "IV. Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türk İslam Sanatlarında Terminoloji Sorunu Çalıştayı Hakkında Bir Değerlendirme", s. 295-299.

(sas)'in⁴⁵⁹ hurma kütüğünün bulunmadığı durumlarda ise bir âsâya veya yayına dayandığı rivayet edilmektedir.⁴⁶⁰ Ayakta hutbesini irad ederken destek aldığı⁴⁶¹ bu hurma kütüğü yerine daha sonra ılgın ağacından bir minber inşa ettirilmiştir.⁴⁶² Bu uygulamalardan sonra belki de mükebbirliğe açık bir örnek olacak olan hadise ise Veda Hutbesi esnasında gerçekleşmiştir. Veda Hutbesinde Hz. Muhammed (sas)'in sözlerinin tüm sahabeler tarafından duyulabilmesini sağlamak için söylediklerini Rebia b. Ümeyye b. Halef isimli sahabe tekrar etmiştir.⁴⁶³ Bu bizim İslâm Tarihi'nde gördüğümüz ilk mükebbirlik uygulamasıdır. Mükebbirin vazifesine daha yakın olan hatta aynısı diyebileceğimiz ikinci uygulama Hz. Muhammed (sas)'in vefatına yakın hastalığı esnasında namaz kıldırması ve sesin duyulamaması sebebiyle de Hz. Ebu Bekir (ra)'in tekbirleri tekrar etmesi şeklindedir.⁴⁶⁴

Halifeler devrinde Hz. Osman döneminde Cuma günü çarşı içinde ezan okunması için *zevra* diye anılan bir yer tahsis edildiği bilinmektedir.⁴⁶⁵

Sonraki devirlerde, bilhassa büyük ölçüde inşa edilmiş olan Cuma Cami'lerinde, kalabalık cemaate namaz esnasında sesin ulaştırılması oldukça güç hale gelmiştir. Bunun sonucunda müezzinlerin intikal tekbirlerini tekrar etmek herkesin imama uyabilmesi sağlanmıştır. Bu camilerde bir de cumhur müezzinliği denilen bir uygulama vardır. Cemaatin kalabalık olduğu camilerde imamdan uzakta olanların, imamın tekbîrini işitmesinin zorluğu sebebiyle müezzinler tekbîrleri topluca tekrar etmiştir. Böylece tüm cemaatin imama uyabilmesi sağlanmıştır. Bu gibi sebeplerden ötürü büyük camilerin müezzin sayıları fazladır. Sayının yirmidörde kadar ulaştığı olmuştur. Bu müezzinler öğle, ikindi, yatsı, Cuma ve bayram namazında cumhur müezzinliğini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶⁶ Bu uygulamanın günümüzde en somut örneğini Mescid-i Haram ve Şam Ümeyye Camii'nde görmekteyiz.

Mescit-i Haram'da mikrofon olmasına rağmen her namaz vaktinde müezzinler imamın tekbirlerini tekrarlar. Bunun sebebi geleneği devam ettirmek olabileceği gibi

⁴⁵⁹ Buhari, Cuma/ 25.

⁴⁶⁰ Ebu Davud, Salat/ 23.

⁴⁶¹ Buhari, Cuma/29.

⁴⁶² Buhari, Salat/ 62.

⁴⁶³ Erul, “ Veda Hutbesi”, s. 591.

⁴⁶⁴ Buhari, Ezan/ 67.

⁴⁶⁵ Buhari, Cumua/24.

⁴⁶⁶ Ahmet Hakkı Turabi vd., *Türk Din Müsikisi*, Ankara: 2017, s. 92-93.

elektriğin bir anda kesilmesi gibi bir durumda namazın devamını sağlamak gibi bir amaç için de olabilir.

Osmanlı Mimarisi'nde büyük boyutlarda inşa edilen selâtin camilerinde müezzin mahfilleri ve ser-mahfilin inşasıyla sesin iletilmesi için bir çözüm arayışına girilmiştir. Mimar Sinan'ın üç büyük eseri olan Şehzade Camii, Süleymaniye Camii ve Selimiye Camii'nde müezzin mahfillerini farklı noktalara inşa etmiş olması, sesi uzaklara iyi iletebilebilmesi amacıyla bir arayış içinde bulunduğu fikrinin oluşmasına sebep olmuştur. Fakat tüm bu arayışa rağmen Osmanlı Mimarisi için zirve isim olan Mimar Sinan'ın yapılarında revaklı avlularda herhangi bir mahfil görmüyoruz. Buna mukabil Mimar Sinan'ın inşa ettiği türbelerin mimarisinde bir birim var ki bir nevi şekil olarak mükebbireyi anımsatmaktadır. Bu birim cüzhan mahfilidir. İlk örneği Kanuni türbesinde olması sebebiyle Mimar Sinan döneminde türbe mimarisine eklenmiş olan bir mimari unsurdur.⁴⁶⁷ Sultan II. Selim Türbesi (1573-1574)⁴⁶⁸ Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş bir türbedir. Bu türbenin cüzhan mahfilinin şekil itibari ile camilere inşa edilecek mükebbirelere model olabildiği kanaatindeyiz. İlk mükebbirenin, II. Selim Türbesi'nden 42 yıl sonra, Mimar Sinan devrini bilen mimarlar tarafından Sultan Ahmed Camii (1616) olması, yukarıda ifade edilen görüşümüzün dayanak noktası olmuştur. (Foto 212)

Mükebbire camide inşa edilen mimari unsur olsa da bu birime fonksiyonu ve şekli itibariyle yakın olan birimler de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Mısır Çarşısı'nda yer alan dua köşküdür. L planlı olan Mısır Çarşısı'nda iki sokağın birleştiği nokta dua meydanıdır ve burada bir dua köşkü yer alır. Bu yapı da herkesin duayı, söyleneni iştebilmesi için yüksekçe bir mevkiye inşa edilmiştir. Şekli ve kullanımı açısından mükebbireyi hatırlatan bir yapıdır. (Foto206)

İran cami mimarisinde gördüğümüz *güldeste* denilen birim de şekil ve konumu itibariyle mükebbireyi anımsatır. Camilerin avlusunda eyvanlardan birinin üzerinde (Foto201-202) bulunmaktadır. İran seyahatimiz esnasında bu kısımda musiki icra edenlerin bulunduğu dair bize bilgi verilmişti. Fakat kaynaklarda İran minarelerinin yüksek olmasından dolayı ezan okumaya elverişli olmaması sebebiyle bu birimin eyvanların üzerine bir nevi minare olarak kullanılmak amacıyla inşa edildiği

⁴⁶⁷ Aziz Doğanay, Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 51.

⁴⁶⁸ Zeynep Hatice Kurtbil, "Selim II Türbesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 417

yazmaktadır. Ayrıca ezanın, “çatı burcu” olarak da ifade edilen bu *güldestelerde* okunduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁹

Kullanım açısından bir benzerlik olmasa da mimari benzerliğinden dolayı Giresun’un Alucra ilçesinde yer alan Kamışlı Kilisesi’nin çan kulesine değinmek gerekir. XIX. yy’da inşa edildiği düşünülen kilisenin kuzeybatı köşesinde yer alan çan kulesi duvara bitişik olarak bir payanda üzerine inşa edilmiştir. Şu an çan kulisi yıkılmış olsa da geride kalan payandası mükebbirelerde sıkça karşılaştığımız payanda örneklerine çok benzemektedir⁴⁷⁰(Foto 203). Kilisenin duvara bitişik hatta duvarda bir çıkıntı olarak inşa edilen çan kulesi ile benzer mimariye sahip olan asıl unsur ise “köşk minareler”dir. Sivas’ın Divriği ilçesinde bulunan Kale Camii (1181)’nin⁴⁷¹ minaresi buna bir örnektir (Foto204). Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare bir balkon gibi olup taştan inşa edilmiştir. Caminin yerleşimin olduğu bir yerde inşa edilmemesi sebebiyle yüksek bir minaresinin olmasına ihtiyaç duyulmamış olabilir. Bu sebeple de ezanın sadece etrafta olan kişilere duyurulabilmesi için caminin cephesinde köşk tipi minare diye isimlendirilen⁴⁷², yalnızca şerefeden oluşan bir minare şekli kullanılmıştır. Bu minarenin konumu ve şekli itibarıyla Kamışlı Kisesi’nin çan kulesi kalıntısı arasında benzerlik bulunmaktadır. Kamışlı Kilisesi’nin inşa edildiği düşünülen XIX. yy. ile mükebbirelerin yaygınlık kazandığı tarih aynıdır. Fakat Giresun çevresinde bizim tespit edebildiğimiz mükebbireli bir cami bulunmamaktadır. Divriği ve Alucra arası yaklaşık 180 km. olduğuna göre birbirlerine yakın bölgelerdir. Buradan yola çıkarak kilise mimarisinde cami mimarisinin etkisinin görüldüğü sonucuna varmamız mümkündür. Divriği Kale Camii’ne yakın bir mimarisi olan bir diğer yapı ise Çorum Kale Camii’dir. (Foto 205) Bu caminin minaresi de cephesinde yer alan bir şerefeden ibaret olan köşk minare şeklindedir. Bu minare şeklinin diğer bir örneği de İstanbul Eminönü’nde bulunan Arpacılar Mescidi’ne inşa edilmiş olan köşk minaredir.(Foto 213) Bir kilise mimarisini ya bu yakın ve uzak yöresinde yer alan minare şekli ya da kilisenin inşa edildiği XIX.yy’da yaygınlık kazanan mükebbireler etkilemiş olabilir. Bu konuda yazılı

⁴⁶⁹ Sheila Blair, Jonathan Bloom,haz. Markus Hattstein, Peter Delius, çev. Nurettin Elhüseyni, “İran: Safeviler ve Kaçarlar”,İslam Sanatı Ve Mimarisi, y.y.: Literatür Yayıncılık, 2007, s. 513.

⁴⁷⁰ İbrahim Sezer, “Alucra İlçesinin Kültürel Turizm Potansiyeli”, *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, Ankara: 2016, s. 356.

⁴⁷¹ Abdülkadir Balgalmış, “Divriği”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, c. IX, s. 454.

⁴⁷² Filiz Gündüz, “Minare”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, c. 30, s. 98.

bir kaynağımız bulunmamakla birlikte şekil ve konumlarının benzerlikleri bizi bu sonuca götürmektedir.

Mükebbireler, cami mimarisine katılmış olmakla birlikte her camide inşa edilen bir birim değildir. İstanbul'da 1616 -1894 yılları arasında toplam 14 camide mükebbire inşa edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu camilerden Atik Mustafa Paşa Camii (1729), Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734), Sofular Mescidi (1760), Ayazma Camii (1760), Büyük Selimiye Camii (1805), Pertevnihal Valide Sultan Camii (1871), Mihrimah Sultan Camii(1894) olmak üzere 7 tanesinde revaklı avlusu bulunmamasına karşın mükebbire inşa edilmiştir ya da eklenmiştir. Çünkü bu saydığımız 7 camiden Atik Mustafa Paşa (1729), Sofular Mescidi (1760) ve Mihrimah Sultan Camii(1894) mükebbiresi yapıya sonradan eklenmiştir. Bu saydığımız camilerin revaklı avlusu bulunmamasına karşın giriş sofası dediğimiz kısımdaki cemaate sesi iletmek için bu birim inşa edilmiş olmalıdır. İstanbul için mükebbire inşa süreci bu şekildedir.

Mükebbirelerin inşa sürecine bütüncül olarak bakacak olursak Sultan Ahmed Camii'nin inşası yani 1616 yılında başlamış olup 1958 Denizli-Delikliçınar Yeni Camii (Foto183) ve 1966 Aydın-Söke Hacılar Camii'nin (Foto184) inşası ile son bulmuştur. Bu süreç içerisinde, Cumhuriyet devrinde inşa edilen bu iki mükebbireli camiye katmazsak, bizim tespit edebildiğimiz 72 adet camide mükebbire bulunmaktadır. İstanbul dışında ilk mükebbirenin inşası Amasya Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii (1666-1667)'dir. Fakat bu caminin mükebbiresi restorasyon esnasında kaldırıldığı için İstanbul dışında olup mükebbiresi olan ve mükebbiresi günümüze kadar gelen yapı Amasya II. Bayezid Camii (1668)'dir.(Foto 7) Caminin mükebbiresi günümüze kadar gelmiş olsa da yapıya sonradan eklenmiş olabileceği kanaatindeyiz. Fakat hem yapının orijinalinde var olup hem günümüze kadar ulaşan İstanbul dışında inşa edilen mükebbire Kayseri'nin İncesu ilçesinde yer alan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii (1670)'ndedir.. Bu tarihlere göre İstanbul dışında mükebbireli camiler 1667 tarihinden itibaren inşa edilmeye başlanmıştır diyebiliriz.

XVIII. yy. camilerinin ayırıcı unsuru olarak ⁴⁷³ ifade edilen mükebbireler bu yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan cephelerdeki hareketliliği arttırmak gibi bir gayeden ziyade fonksiyonu gereği inşa edilmiştir. Bizim kanaatimiz bu yöndedir. Cephe

⁴⁷³ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı", DoktoraTezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul: 2002, s. 122

tasarımına hareketlilik katmak için inşa edilmiş olabileceğini savunanlar bir dayanak vermemiş olsa da bunun sebebi İstanbul dışında mükebbirelerin boyutlarının küçülmesi olabilir. Fakat mükebbireleri yerinde incelemek için yaptığımız saha çalışması bize göstermiştir ki, mükebbirelerin balkon kısmı aslında sadece mükebbirin ayakta durması için inşa edilmiştir. Secde etmek için gerekli olan alan ise mükebbireye çıkışın sağlandığı kemer açıklığı kısmıdır. Bu sebeple mükebbirelerin boyutu küçülmüştür. Mükebbirelerin boyutunun camilerin boyutu ile orantılı olduğu sonucuna da varmamız mümkündür.

Mükebbirelerin giriş kısmının üzerinde ya da mükebbirenin üst kısmında yer alan “Ya Hazreti Bilâl Habeşî” levhaları bize buranın cephe tasarımı için değil de müezzinliğe yakın bir vazife olan mükebbirlik için inşa edilmiş bir mekan olduğunu gösterir. Bu birim ibadetin huşu içerisinde gerçekleşebilmesi için oluşan bir birimdir. (Foto 30-42-47-154-168-189)

Son olarak mükebbirelerin şu anki durumundan bahsetmek istiyoruz. Mükebbireler 1960’lı yıllarda camilerde hoparlörün yaygınlık kazanmasına kadar kullanılmış bir birimdir. Fakat günümüzde kullanılmamaktadır. Bu kısım şu an hoparlör için bir mekan olarak kullanılmakta ya da bazı ufak tefek eşyaların konulması için kullanılmaktadır. (Foto 42-56-60-72-84)

B. MÜKEBBİREYİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Mükebbire, cami mimarisinde caminin harem sofası ya da giriş sofası olarak tabir ettiğimiz kısmında bulunur. Caminin kuzey cephesinde ya da nadiren de olsa batı cephesinde yer alan bu birimin genelini incelediğimizde üç unsuru bulunduğu görülmektedir. Mükebbirelerin tanımında kullanabilmek maksadıyla bu unsurlar için isimlendirme ihtiyacı hissettik. Bu isimlendirmeyi yapabilmek için dayandığımız kaynak kürsünün kısımları⁴⁷⁴ olmuştur. Mükebbireyi oluşturan kısımları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

⁴⁷⁴ Yaşar Çoruhlu, “Kürsü”, *DİA*, s. 573, 574.

1. Mükebbire gövdesi: Mükebbirenin, farklı şekillerde inşa edilen, balkon çıkıntısı gibi olan ve vazifeli kişi olarak mükebbirin bulunduğu ana mekânı mükebbire gövdesi olarak ifade ettik.

2. Mükebbire korkuluğu: Mükebbirenin çıkıntılı bir mekân olması sebebiyle mükebbirenin gövdesi etrafını çeviren taş, maden ya da ahşaptan inşa edilen kısma mükebbire korkuluğu dedik.

3. Mükebbire zemini: Mükebbirenin çıkıntılı balkon kısmının tabanına mükebbire zemini dedik.

4. Mükebbire payandası: Mükebbire, camide bulunan mahfillerden kabul edilebilir.⁴⁷⁵ Bir balkon biçiminde inşa edilmiş olan bu birimin mükebbirenin balkon çıkıntısı olan kısmının altında yer alan ve mükebbireye destek sağlayan bu birimi mükebbire payandası olarak isimlendirdik.

5. Mükebbire girişi: Mükebbirenin balkon gibi çıkıntılı olan kısmına ulaşabilmek için duvarda yer alan açıklığa mükebbire girişi ismini verdik.

6. Mükebbire sakfı: Bazı mükebbirelerde mükebbirenin balkon gibi çıkıntılı olan kısmının üzerinde bir çatı bulunur. Bu çatıya mükebbire sakfı diyoruz.

7. Mükebbirenin köşe sütunları: Üzeri sakf (çatı) ile örtülü olan mükebbirelerin köşelerinde sakfın yerleştirildiği sütunlar bulunur. Bunları da mükebbirenin köşe sütunları olarak ifade ettik. (Foto 207)

C. MÜKEBBİRELERİN TİPOLOJİSİ

Mükebbireler camide yer alan küçük bir balkondan ibaret bir birim olarak görülse de aslında birbirlerinden farklılık gösteren özellikleri bulunmaktadır. Mükebbire konusunda tipolojik ayrımı Çetin makalesinde⁴⁷⁶ yapmıştır. Bu tipoloji denemesinden yola çıkarak eklemeler ile birlikte bir tipoloji oluşturmaya gayret edeceğiz.

1. İnşa malzemesine göre: Tezde incelenen örneklerden hareketle inşa malzemesine göre mükebbirler beş kısma ayrılabilir:

Ahşap mükebbireler

Taş mükebbireler

Maden mükebbirler

⁴⁷⁵ Arseven, "Mahfil", s. 1260.

⁴⁷⁶ Çetin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler", s. 407- 420.

Taş zeminli, maden korkuluklu mükebbireler

Taş zeminli, ahşap korkuluklu mükebbireler

2. Şekline göre:

Dikdörtgen mükebbireler

Yarım daire (oval) şeklinde olan mükebbireler

Freng serpuşu (kırık hatlı) şeklinde olan mükebbireler

Yarım sekizgen şeklinde olan mükebbireler

D. MALZEMESİNE GÖRE MÜKEBBİRELER

Osmanlı coğrafyasına yayılmış olan camilerden mükebbireli olanları tespit ettiğimiz çalışmamızda ele aldığımız alan Suriye'den Bosna-Hersek ve Makedonya'ya kadar geniş bir bölgeyi içerisine alır. Bu kadar geniş olan bölgede inşa edilen camilerde malzemelerin farklılık göstermesi de kaçınılmazdır. Bölgede inşa edilen camilerde kullanılan malzemenin yoğunluğuna, belki inşa edilecek biriminin kullanılma sıklığına, inşa edilen dönemde kullanımı yaygın olan malzemeye göre inşa malzemesinde çeşitliliğin oluşmuş olması muhtemeldir. Yapıların hepsini incelediğimizde mükebbirelerin inşasında taş, ahşap ve maden olmak üzere üç ayrı malzeme kullanıldığı görülmektedir.

İlk inşa edilen mükebbire olarak tespit ettiğimiz Sultan Ahmed Camii(1616) mükebbiresinin zemin ve payandaları mermer, korkuluklar ise madendir. (Foto 2) Bu şekilde mükebbire inşa geleneğinin ilk malzemesi bunlardır. İstanbul camilerinde inşa edilmeye başlanmış olan bu birimin yine İstanbul örneklerini incelediğimizde Üsküdar Mihrimah Camii, Büyük Selimiye Camii ve Pertevnihal Valide Sultan Camii mükebbireleri dışındaki tüm mükebbirelerin inşasında malzeme olarak ya sadece taş ya da taş ve maden birlikte kullanılmıştır.

İstanbul dışındaki yapılarda ise taş, maden ve ahşap olmak üzere her üç malzemededen inşa edilen örnekleri görmemiz mümkündür. İstanbul'da taş ve mermer yoğunlukta olmasına rağmen İstanbul dışında yoğun olarak gördüğümüz malzemelerden birincisi ahşap ikincisi ise taştır. Mermer ise nadir denecek kadar az kullanılmıştır.

Kullanılan malzemelerine göre mükebbireleri taş mükebbireler, taş zeminli maden korkuluklu mükebbireler, ahşap mükebbireler, madenî mükebbireler, Taş

zeminli ahşap korkuluklu mükebbireler olmak üzere beş kısımda incelememiz mümkündür.

1. Taş Mükebbireler

Taş, mükebbirelerin inşasında ilk kullanılan malzemelerden olsa da tamamen taştan hatta taşın cinsi olarak da mermerden inşa edilmiş mükebbire örneğini İstanbul'da Eminönü Yenicami (1663) (Foto 5) mükebbiresinde görüyoruz. Mükebbirenin korkuluk kısımları da mermerden inşa edilmiş olup geometrik desenler ile bezeli şebekelerdir. İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camii (1711) (Foto 7) mükebbiresi ise taştan inşa edilmiş olup Eminönü Yenicami (1663) (Foto 5) mükebbiresi ile benzerlik göstermekte olup mükebbirenin korkuluklarında yine geometrik desenli mermer şebekeler kullanılmıştır. Mükebbireler arasındaki fark Eminönü Yenicamii'nde 2 Üsküdar Yeni Valide Camii'nde ise tek mükebbire bulunması şeklinde ifade edilebilir.

İstanbul'daki sadece taştan olan mükebbireler Damat İbrahim Paşa (1726), Hekimoğlu Ali Paşa (1734), Ayazma (1760), Laleli (1760), Fatih (1771) ve Eyüp Sultan Camileri'nde (1800) bulunmaktadır.

İstanbul'da mükebbireler caminin yapı malzemesi ile uyumlu ve dayanıklı olması gibi sebeplerden olsa gerek çoğunlukla taş malzemeden inşa edilmiştir. Bu mükebbirelerin içerisinde döneminin barok etkisinde kıvrımlı hatları ile daha hareketli görünümde olanlar ise Ayazma Camii (1760) ve Laleli Camii (1760)'nde bulunan mükebbirelerdir.

İstanbul dışında da taş mükebbire örnekleri mevcuttur. Amasya'daki II. Bayezid Camii (1668) (Foto 7) ve Kayseri-İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii (1670) (Foto 9) mükebbireleri sadece taştan inşa edilmiş olup tezyinattan uzak sade olan örneklerdendir. Suriye'nin Lazkiye şehrindeki Cedid Camii (1726) (Foto 22) mükebbiresi taştan ve sakıflı olarak inşa edilmiştir. Sıcak bir bölge olması sebebiyle mükebbirin güneşten etkilenmemesi için bu şekilde sakıflı inşa edilmiş olmalıdır.

İzmir camilerinin mükebbirelerinde de yoğun olarak kullanılan malzeme yine taştır. Kemeraltı Camii (1812) Hisar Camii (1813), Çorakkapı Camii (1823) merkezde olup taş mükebbiresi olan yapılardır. (Foto 103- 108- 113) Bunlardan Kemeraltı ve Çorakkapı mükebbirelerinin birbirine benzer ve sade olmalarına karşın Hisar Camii'nin mükebbiresi mermer üzerindeki oyma gülbezek ve rûmi motifler ile dikkat çekici mükebbire örneklerinden biridir. İzmir'in Tire ilçesindeki Yeni Camii (1912)'nde de taş mükebbire bulunur.(Foto 191) Bu mükebbire yarım daire şeklinde oldukça sade olup taş mükebbirelerin de son örneğidir denilebilir.

Şanlıurfa'nın tek mükebbireli camisi olan Dabakhane Cami (1887)'nde de taş mükebbire bulunur. Minyatür bir köşk izlenimi veren bu örnek, üzeri sakıflı olan mükebbirelere de bir örnektir.(Foto 144)

2. Ahşap Mükebbireler

Taştan inşa edilen mükebbirelerden sonra en yoğun kullanılan malzeme ahşaptır. Ahşap, İstanbul camilerinin mükebbirelerinde az rastladığımız bir malzeme olmakla birlikte Anadolu'da yoğunluklu olarak ahşaptan inşa edilmiştir.

İstanbul'da iki caminin –Üsküdar Mihrimah Camii (1894), Büyük Selimiye Camii (1805)- mükebbireleri dışında ahşap mükebbire yoktur. Mihrimah Camii mükebbiresinin sonradan inşa edildiği konusunda bir arşiv kaynağına rastlamamış olsak da duvar incelendiğinde bu kısmın sonradan açıldığı anlaşılmaktadır.(Foto 27)

Ahşap mükebbireyi tercih eden bölgeleri Diyarbakır, Manisa, Muğla, Bosna ve Makedonya olarak söylersek yanlış olmaz.

Diyarbakır'da Ulucamii (1712) ve Hazreti Süleyman Camii (1875)'nde yer alan mükebbireler hem aynı şekilde hem de ahşaptan inşa edilmiş olup sakıflıdır. İlk örneğini Lazkiye'deki Cedid Camii (1726)'nde gördüğümüz sakıflı mükebbireleri yine iklimin sıcak olmasından dolayı olsa gerek Diyarbakır'da da görüyoruz.(Foto 13- 139- 22)

Muğla ve Bodrum'da yer alan ahşap mükebbireler sade örneklerdir (Tablo 1).

Ahşap mükebbirelerin en dikkat çekici örneklerini gördüğümüz bölge ise Manisa ve ilçeleridir. Manisa merkezde yer alan 1763-1764 tarihli Hafsa Sultan ve Hatuniye Camii ahşap mükebbireleri kıvrımlı hatları ile barok etkisini en güzel

hissettiren örneklerdir. Özellikle Hafsa Sultan Camii mükebbiresi hem kıvrımlı hatlara sahip olan şekli hem de bitkisel ve S-C kıvrımlı motiflerden oluşan kalem işleri ile barok üslupta inşa edilmiş bir mükebbire örneğidir.

Manisa'nın Soma ilçesinde yer alan mükebbireler tespit ettiğimiz bu 72 adet mükebbire içerisinde en dikkat çekici olanlardır diyebiliriz. Soma Hızır Bey Camii (1791) (Foto 76) ve Damgacı Camii (XIX.yy.) (Foto 135) mükebbireleri tamamen ahşaptan inşa edilmiştir. Bu mükebbireler ahşap üzerinde yer alan barok tarzında çiçek motifleri, yapraklar, S-C kıvrımlı motifleri ve üzeri sakıflı olması ile mükebbirelerin en çok göze hitap eden örnekleridir.

Manisa'nın diğer bir ilçesi olan Kula'daki Çarşı Camii (1895) mükebbireleri, ahşaptan ve bir insan boyunda yüksek ve kafesli olması ile benzeri olmayan bir örnektir. Bu mükebbirelerin içerisindeki kişinin ayakta iken dahi görülebilmesi mümkün olmayacak şekilde yüksek inşa edilmiş olması ayırıcı bir özellik olsa da sebebi hakkında bir tespit yapabilmemiş değiliz.(Foto 162-163)

Sonuç olarak İstanbul'da kullanımı pek az olan ahşap, İstanbul dışında en çok tercih edilen malzemedir. Batılaşma etkisinin mimariye yansımaları olan barok üslubun görüldüğü mükebbireler yine ahşap mükebbirelerdir. Zira kıvrımlı bir şekil oluşturmak ahşap malzeme ile daha da kolaydır. İstanbul dışındaki camilerde ahşap yapının inşasında yoğun olarak kullanıldığı için mükebbirelerde ahşabın kullanımı bu birimin yapı ile uyumlu olmasını da sağlamıştır.

3. Madenî Mükebbireler

Mükebbire inşasında en az tercih edilen malzeme madendir. Maden tercih edilmiş olsa dahi bu yoğun olarak mükebbirenin korkuluklarında kullanılmıştır. Fakat sadece madenden inşa edilen iki mükebbire vardır ki bunlar da İzmir'in Tire ilçesindeki Hamza Ağa Camii (XVIII. Yy. ikinci yarısı) ve İstanbul'da Pertevnihal Vâlide Sultan Camii (1871)'nde bulunur.

4. Taş Zeminli Maden Korkuluklu Mükebbireler

Mükebbire inşasında gördüğümüz en eski şekil taş zeminli maden korkuluklu mükebbirelerdir. İlk inşa edilen mükebbire olarak kabul ettiğimiz Sultan Ahmed Camii

(1616) (Foto 2-3) mükebbiresi bu şekildedir. İstanbul'da bulunan diğer bir örneği ise kıvrımlı hatları ile barok üsluptaki mükebbirelerin de ilk örneği olan Nuruosmaniye Camii (1755) (Foto 31- 32) mükebbiresidir.

Bu tarz mükebbirelerin İstanbul dışındaki örnekleri ise İzmir'deki Başdurak Cami (1774-1775) (Foto 68), Damlacık Camii (XVIII. yy.) (Foto 94), Asmalı Mescit (1892-1893) (Foto 149) ve Salepçioğlu Camii (1907)'dir.(Foto 185)

Sonuç olarak taş zeminli maden korkuluklu mükebbireler ile yalnızca İstanbul ve İzmir'de karşılaşıyoruz.

5. Taş Zeminli Ahşap Korkuluklu Mükebbireler

Mükebbirenin bu çeşidini İstanbul'da görmesek de İstanbul dışında yoğun olarak karşılaşıyoruz. İzmir'in Ödemiş ilçesinin Bademli mahallesinde yer alan Hayrettin Efendi Camii (1757) (Foto 33-34) taş üzerine kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile bezeli payandası ve ahşap korkuluğu ile bu tarz mükebbirelerin ilk örneğidir.

Yoğun olarak İzmir ve ilçelerinde gördüğümüz (Tablo 1) bu tarzın örneklerini Manisa'nın Kula ilçesindeki Paşa Camii (1782-1783) (Foto 71), Turgutlu ilçesindeki İralamaz Köyü Camii (XIX.yy 2. yarısı)(Foto 171) ve Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Camii (XIX.yy) (Foto 177) mükebbiresinde görüyoruz.

6.Ahşap ve Madenin Birlikte Kullanıldığı Mükebbireler

Ahşap ve maden, mükebbire inşasında yardımcı, ikincil malzeme olsa da sadece bu ikisinin kullanıldığı mükebbire örnekleri de bulunmaktadır. Denizli Kayalık Camii (XVIII. yy.) ve Üsküdar Mihrimah Camii (1894) bu tarzın örnekleridir. Kayalık Camiinde mükebbirenin payandaları demirdir. Üsküdar Mihrimah Camii'nde ise demir malzeme ilk olarak göze çarpmasa da mükebbirenin duvara sabitlenmesi için bağlantı malzemesi olarak kullanılmıştır.(Foto 83- 155)

E. ŞEKLİNE GÖRE MÜKEBBİRELER

Mükebbireleri şekil olarak dört temel kısma ayırmamız mümkündür. Bunlar dikdörtgen, yarım daire (oval), yarım sekizgen ve freng serpuşu (kırık hatlı) şeklinde

olan mükebbirelerdir. Mükebbire tipolojisinin ilk denemesi Yusuf Çetin⁴⁷⁷ tarafından yapılmış olup mükebbireleri şekil olarak beş kısma ayırmış ve kare, dikdörtgen, beşgen, oval, kırık hatlı mükebbireler olarak da isimlendirmiştir. Biz bu isimlendirmelerden kare şeklinde olan mükebbirenin örneğinin olmadığı kanaatindeyiz. Kareye yakın görünümü olan Sultan Ahmed Camii ve Yenicamii mükebbireleri 1,35x1,60 m ölçüsünde ve dikdörtgendir. İstanbul dışında kare zannedilebilecek olan İzmir Kemeraltı Camii mükebbiresi 50x56, Çorakkapı Camii mükebbiresi 0,40x0,48 m ölçüleri ile kare değil dikdörtgendir. Bu sebeple mükebbireleri 5 değil 4 temel şekil üzerinden değerlendirmemizin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Çetin'in oval dediği mükebbirelere biz yarım daire dedik *Kırık hatlı mükebbire* dediğine ise *freng serpuşu şeklinde mükebbire* olarak isimlendirdik. Bu ismi kullanmamızdaki sebep mükebbirenin plan şeklinin freng serpuşu kemere benzemesidir.. *Beşgen mükebbire* dediği mükebbireyi incelediğimizde, mükebbirenin beşgeni tamamlayan bir şeklinin olmadığını, aksine sekizgenin yarısı şeklinde olduğunu gördüğümüz için bu tarz mükebbireleri de *yarım sekizgen şeklinde mükebbireler* olarak isimlendirmeyi daha doğru bulduk.

Mükebbireler dört temel şeklin içerisinde de farklılık göstermektedir. Sultan Ahmed Camii (1616) ile birlikte başlayan dikdörtgen mükebbirenin hatları Diyarbakır Ulucamii (1712)'ne kadar keskin hatlı olarak devam etmiştir. Diyarbakır Ulucamii'nde dikdörtgen mükebbirenin üst kısmına bir de sakıf inşa edilmiştir. Diyarbakır' da Ulucami ile başlayan bu sakıflı mükebbire şeklini Suriye Cedid Camii (1726) (Foto 22), Manisa'nın Soma ilçesinde Hızır Bey (1791) (Foto 76) ve Damgacı Camii (XIX. yy.)'nde görmekteyiz.(Foto 136)

Hızır Bey Camii (1791)'nde dikdörtgen olan mükebbire gövdesinin hatlarının, barok sanatın etkisiyle hafif bombeli bir şekil aldığını görmekteyiz. Dönemin sanat etkilerinin yansımalarını bu şekilde mükebbirelerin üzerinde de görmemiz mümkündür.

Osmanlı Mimarisi'nde batılılaşma etkisi ile oluşan ilk üslup barok üslubudur. Bu üslubun etkilerini cami mükebbirelerinde de görüyoruz. Sultan Ahmed Camii (1616)'nden (Foto 2-3) Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734)'ne (Foto29) kadar mükebbireler dikdörtgendir. Barok etkilerin cami mimarisinde görülmeye başladığı

⁴⁷⁷ Çetin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler", s. 407- 420.

XVIII. yy. başında inşa edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camii mükebbireleri yarım daire şeklindedir. 1734 yılında başlayan bu yarım daire şeklindeki mükebbireyi İzmir'in Ödemiş ilçesinin Bademli mahallesindeki Hayrettin Efendi Camii (1757) (Foto 33-34), Birgi'de Deviş Ağa Camii (1762)(Foto 44-45), Fatih Camii (1771) (Foto 66) gibi camilerde görmekteyiz.

XVIII. yy.da inşa edilen ve barok etkisi ile oluşan diğer bir mükebbire şekli ise freng serpuşu (kırık hatlı) şeklindeki mükebbiredir. Nuruosmaniye Camii (1755)'de başlayan bu mükebbire çeşidini Manisa Hafsa Sultan ve Hatuniye Camii (1763-1764), İzmir- Ödemiş Ulucamii (1856), İzmir- Kınık Çarşı Camii (1896), Pekmezpazarı Camii (XIX. yy.), İzmir- Salepçioğlu Camii (1907)'nde de görmekteyiz. (Foto 31- 32-58-61)

Yarım sekizgen şeklindeki mükebbireler olarak isimlendirdiğimiz bu şeklin örneğini Lâleli Camii (1763)'nde ilk olarak görüyoruz.(Foto 49-50-51) Bu şeklin diğer örneklerini Manisa- Kula Paşa Camii (1782-1783), Aydın-Söke İlyas Bey Camii (1812)ve Muğla camilerindeki mükebbirelerde görüyoruz. Hatta Muğla'da bu şeklin haricinde bir mükebbire örneğine rastlamadık.

Sonuç olarak mükebbireler çoğunlukla dikdörtgen olarak inşa edilmiş olsa da diğer şekillerdeki mükebbirelerin örneklerini de eşit sayılabilecek yoğunlukta görüyoruz.

F. MÜKEBBİRELERDE SAYI

Camilerde bir, iki veya üç tane mükebbire bulunabilmektedir. Tespit ettiğimiz 72 camiden 61 camide tek mükebbire, 10 camide iki adet mükebbire ve bir camide de üç adet mükebbire bulunmaktadır. Bu 10, çift mükebbireli camiden sekizi İstanbul'dadır.

Mükebbireler çift olarak inşa edilmeye başlanmış olsa da yaygın olarak tek mükebbire inşa edilmiştir. Mükebbiresi tek olan camilerde mükebbire genel olarak caminin kuzey cephesinde cümle kapısının üst kısmında inşa edilmiştir. Fakat bunun istisnası olan örnekler de bulunmaktadır. Amasya-II. Bayezid Camii (1668), Üsküdar-Yeni Valide Camii(1711), Nevşehir-Damat İbrahim Paşa Camii (1726-1727), Manisa Hafsa Sultan ve Hatuniye Camiileri (1763-1764), İzmir-Başdurak Camii (1774-1775), Çorum Kulaksız Camii(1814-1815), Üsküdar Mihrimah Camii (1894) ve Saray-Bosna

Gazi Hüsrev Bey Camii (XIX.yy.) mükebbireleri tek olup caminin kuzey cephesinde cümle kapısının batısında yer almaktadırlar.

Mükebbiresi tek olan camilerden Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii (1875) mükebbiresi caminin batı cephesinde yer alır. Hem tek olup hem de batı cephesinde olması yönüyle tek örnektir.

Avlunun genişliği sebebiyle mükebbir dediğimiz görevliye olan ihtiyaç da artar. Bu sebeple mükebbireler çift olarak inşa edilmiştir. Sultan Ahmed Camii (1616), Eminönü Yenicamii (1663) gibi revaklı avlusu olan camilerde örnekleri olduğu gibi revaklı avlusu bulunmayan Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734), Ayazma Camii (1760), Manisa- Soma Hızır Bey Camii (1791) ve Manisa- Kula Çarşısı Camii(1895) gibi örneklerde de çift mükebbire bulunmaktadır. Revaklı avlusu olmayan bu yapılarda, avlusunda namaz kılındığı durumlarda tek bir mükebbir yeterli olabilcekken çift olmasının başka sebebi de olabilir. İstanbul'da cephede kuzey çift ve simetrik olarak inşa edilen bu mükebbireler cephe tasarımında daha uyumlu durabileceği sebebiyle inşa edilmiş olabilir.

Manisa- Soma Hızır Bey Camii mükebbirelerinden biri aynı zamanda mahfile çıkabilmek için bir yoldur. Bu sebeple aslında mahfile çıkış merdiveni daha estetik ve fonksiyonel hale getirilerek mükebbire olarak da kullanılabilir. Bu şekilde caminin iki mükebbiresi olmuştur.

En fazla mükebbire sayısı üçtür ve bunun tek örneği de İstanbul'daki Eyüp Sultan Camii (1800)'dir. Revaklı avlusu olan camilerde iki adet mükebbire yer alır. Eyüp Sultan Camii'nde şadırvanın bulunduğu caminin ve revaklı avlunun batısında yer alan avludan mahfile çıkılabilmesi için açılan kapının üzerinde üçüncü bir mükebbire bulunmaktadır. Bu mükebbire muhtemeldir ki cemaatin dış avluya hatta caminin de dışına taşıdığı durumlarda kullanılmıştır.

G. MÜKEBBİRELERİN KONUMU

Mükebbireler ilk olarak revaklı avlusu bulunan camilerde harem sofası denilen kısımda inşa edilmiş olup ya cümle kapısının doğu ve batısında olacak şekilde iki tane ya da sadece batısında tek olarak inşa edilmişlerdir. İstanbul'da mükebbireler iki konuma inşa edilmiştir.. Sadece Atik Mustafa Paşa Camii (1729)'nde mükebbire cümle

kapısının üzerindedir.(Foto 27) Bu mükebbirenden de geriye sadece payanda kısmı kalmıştır.

İstanbul dışındaki camilerin mükebbireleri çoğunlukla tek ve cümle kapısının üzerine inşa edilmiştir. Fakat Amasya II. Beyazıt Camii (1668), Yeni Valide Camii (1711), Manisa Hatuniye Camii ve Sultan Camii (1763-1764), Büyük Selimiye Camii (1805), Üsküdar Mihrimah Camii (1894) gibi camilerde mükebbire kuzey cephede cümle kapısının batısında yer alır.

Mükebbirenin konumu ile ilgili nadir olarak rastladığımız örnekler ise caminin batı cephesine inşa edilmiş olan mükebbirelerdir. Bunu Manisa- Soma'da bulunan Hızır Bey Camii (1791) (Foto 80) ve Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii (1875) (Foto 138) örneklerinde görüyoruz. Fakat Hızır Bey Camii'nin iki mükebbiresi bulunmakta olup bunlardan batıda yer alan aynı zamanda mahfile girişi de sağlayan bir unsurdur. Bu sebeple bilhassa caminin batısına sadece mükebbire olması amacıyla inşa edilen Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii'de yer alan örnektir.

H. MÜKEBBİRELERDE TEZYİNAT

Osmanlı Cami Mimarisi'nde tezyinat çoğunlukla caminin harem kısmı dediğimiz iç kısmında yer alır. Caminin kubbe içinde, mihrap duvarında, mahfil tavanlarında, duvarlarında, pencere alınlıklarında tezyinat ile karşılaşılır. Fakat caminin dış cephesinde tezyinat varsa onu da revak kubbelerinin içinde, zaman zaman pencere üzerinde, sofa kısmının varsa korkuluklarında, cümle kapısı gibi kısımlarında görüyoruz. Caminin duvarlarında hat ile karşılaşmamız mümkündür. Fakat kalemişi ile nadiren karşılaşırız. Mükebbireler de caminin dış cephesinde yer alan bir birim olması sebebiyle camilerin sade olan dış cepheleriyle uyumlu olması için olsa gerek tezyinatsız olarak inşa edilmiştir. Bu sebeple “mükebbirelerin geneli tezyinattan uzak sade yapılarıdır” dememiz mümkündür. Ancak bunun da istisnası olan yapılar vardır. Eminönü Yenicami (1663), Üsküdar-Yeni Vâlide Camii (1711), Birgi Derviş Ağa Cami (1762), Manisa Hafsa Sultan Camii (163-1764), Kula Paşa camii (1782-1783),Soma-Hızır Bey Camii (1791), Soma-Damgacı Camii (XIX.yy.), Söke-İlyas Bey Camii (1812), İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü Halil Ağa Camii (1893-1894), Aydın-

Söke Hacı Ziya Bey Camii (1894), İzmir – Kınık Çarşı Camii(1896) ve Pekmezpazarı Camii (XIX.yy.) camileri bu istisna camilerdir. Tespit ettiğimiz 72 adet caminin içerisinde 12 adet caminin tezyinatı bulunmaktadır. Bu sebeple de mükebbireleri tezyinatına göre ikiye ayırabiliriz:

a- Sade mükebbireler

b-Tezyinatlı mükebbireleri

Mükebbirelerde tezyinatı korkuluk, payanda ya da mükebbireye çıkışın sağlandığı açıklık kısmının etrafındaki duvarda görüyoruz. Teknik olarak ise hat, kalemişi, geometrik süsleme, ahşap kabartma ve taş oyma ile karşılaşıyoruz.

Mükebbirelerde mükebbirenin balkon kısmında genel olarak kitabe bulunmasa da mükebbireye geçişi sağlayan duvar açıklığının etrafında zaman zaman aşırı sanatlı olmayan hat örnekleri ile karşılaşıyoruz.

Manisa-Kula-Paşa Camii (1782- 1783) mükebbiresi, üzerinde hat bulunan tek mükebbiredir. Mükebbirenin payandasının ön kısmında “Mâşâllah” batıda “Ya müfettiha’l-ebvâb” doğuda ise “iftah lenâ hayra’l-bâb” yazılıdır. Payandanın alt ön kısmında ise “tamir tarihi sene 1289” yazılıdır. Bu tarih, caminin tarihi olsa da üzerinde yazdığına göre mükebbirenin de tamir kitabesidir.

Manisa-Soma Damgacı Camii (XIX.yy.) mükebbiresinin sakıf kısmının önünde “Tevekkeltü alâ’llah” yazılıdır.⁴⁷⁸

İzmir Kemeraltı Camii (1812) mükebbiresinin doğu ve batısında alçı kabartma panoların içerisinde batıda “Ya müfettiha’l-ebvab” doğuda “iftah lena hayra’l-bab” yazılıdır.

İzmir Hisar Camii (1813) mükebbiresinin doğusunda üç adet ve batısında üç adet kabartmalı rozet yer alır. Bu rozetlerden en üst batıda “La ilahe illallah” doğuda “Muhammedü’r-rasûlullah” yazılıdır. Orta kısım batıda “Ve mâ tevfiği illâ billah” doğuda “Hasbünal’llah ni’me’l-vekil” yazılıdır. Alt kısım da ise batıda “ Ya müfettiha’l-ebvâb” doğuda “iftah lenâ hayra’l-bâb” yazılıdır.

İzmir-Kınık-Poyracık Yıldırım Beyazıt Camii (1908)’nde mükebbireye çıkışın olduğu açıklığın üzerinde ise barok tarzında kıvrımlı motifler ile bezeli bir pano yer almaktadır. Bu panonun içerisinde ise “Ya Hazreti Bilal Habeşi” yazılıdır.

⁴⁷⁸ Hud/56

Mükebbirelerin tezyinatında kullanılan motifler ise şöyledir:

1.Geometrik

Mükebbirelerin tezyinatında en eski tarihli olarak kullanılan teknik geometrik bezemelerdir. Klasik Osmanlı Mimarisi üslubunda inşa edilen Eminönü Yenicami (1663) ve Üsküdar Yeni Vâlîde Camii (1711) mükebbirelerinin korkuluklarında geometrik desenli şebekeler kullanılmıştır. (Foto 11)

2. Bitkisel Motifler

Mükebbirelerin tezyinatında en sık rastalanan motifler bitkisedir. Kalemîşi, kabartma ya da oyma tekniği kullanılarak işlenen motiflerde yoğun olarak hissedilen üslup ise baroktur.

Birgi Derviş Ağa Cami (1762) mükebbiresinin payanda kısmının üst kısmı kıvrımlı dallar ile bezelidir. Payandanın alt kısmı beş dilimli olup her dilim vazo ya da ibrik motifleri içerisinde çiçekler olan motiflerden oluşan kalem işleri ile bezelidir. Payandanın üst kısmında ön yüzü daire içerisinde çiçek motifleri ile bezelidir. Ayrıca mükebbire açıklığının üst kısmında da S-C kıvrımlı dal motifleri bulunmaktadır.(Foto 46)

Manisa Hafsa Sultan Camii (1763-1764) mükebbiresinde tezyinat mükebbirenin payanda kısmında yer alır. Yedi dilimli mükebbire payandasının her bir dilimi çiçek ve yaprak motifli kalemîşleri ile bezelidir.(Foto 54)

Kula Paşa Camii (1782-1783) mükebbiresinde ileri seviyeden ziyade basit motiflerden oluşan kalem işleri bulunmaktadır. Tezyinat payanda kısmında bulunmaktadır. Motif olarak dal üzerinde basit yaprak motiflerinden ibarettir.(Foto 71)

Soma Hızır Bey Camii (1791) mükebbiresi tezyinatlı mükebbireler için en muhteşemi hatta mükebbirelerin tamamı içerisinde en gösterişlisidir.. Caminin harem kısmı da yoğun kalemîşleri ile kaplanmıştır. Çift mükebbiresi olan bu caminin mükebbireleri sakıflıdır. Bu sakıfların tavanları dahi tezyinatlıdır. (Foto 76)

Payanda kısmı ve mükebbireye çıkılan kapının etrafında yoğunlaşan kalemişlerinde barok tarzında kıvrımlı yaprak, çiçek ve dal motifleri yer alır. Yine barok üslubun bir göstergesi olarak yüzeyler geometrik şekillerle panolara ayrılmıştır.⁴⁷⁹

Soma-Damgacı Camii (XIX.yy.), Bu caminin mükebbiresi tezyinat olarak ahşap üzerine kalemişi bezemenin en yoğun görüldüğü mükebbirelerden biridir. Kıvrımlı dal ve yapraklardan oluşan barok tarzı motifler ile bezelidir.(Foto 136)

İzmir-Hisar Camii (1813) mükebbiresinde taş oyma işçiliğini görmekteyiz. Korkuluğun ön kısmında tam ortada bir çiçek motifi, kenarlarında da kıvrımlı dallardan oluşan rumi motifler oyulmuştur. Payandanın ön kısmında dal ve çiçek motifli bir kabartma bulunmaktadır.(Foto 108)

Söke-İlyas Bey Camii (1812) mükebbiresinin korkuluk kısmının üç yüzünde kabartma motifler görmekteyiz. Bunlardan iki yanda yer alanlar, vazo içerisinde kabartmalı çiçeklerden oluşan motiflerdir. (Foto 105)

Aydın-Söke-İlyas Bey Camii, İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii (1893-1894) ve Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii (1894) mükebbiresinde ise payanda kısmında kabartmalı çiçek ve kıvrımlı barok motifler ile taş kabartma tekniği ile yapılmış süslemeler görmekteyiz.

İzmir-Kınık- Poyracık Camii (1896) mükebbiresinin zemin ve payanda kısmında yüzeysel olarak taş oyma sanatını görmekteyiz. (

3. Diğer

Aydın Söke İlyas Bey Camii (1812) mükebbiresinde tek örneğini burada gördüğümüz, mühr-ü Süleyman bulunmaktadır.(Foto 105)

İzmiri'in Kınık ilçesinde bulunan Pekmezpazarı Camii (XIX.yy.) ve Çarşı Camii (1896) mükebbireleri birbirinin aynısıdır. Bu mükebbirelerin zeminlerinin altında da çitakari denilen teknik ile yapılmış güneş ışınları şeklinde motifler bulunmaktadır.(Foto 173)

⁴⁷⁹ Sinem Sevinçtav Kanlıçay, Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2010, s. 26.

I. MÜKEBBİRELERİN PAYANDALARI

Mükebbireler genel olarak bir payanda üzerine inşa edilmiş olsa da Diyarbakır'da bulunan Ulucamii (1712), Hazreti Süleyman Camii (1875) İzmir'in Kınık ilçesinde bulunan Pekmezpazarı Camii (XIX.yy.) ve Çarşı Camii (1896) gibi camilerin mükebbirelerinin payandasının olmadığını bunların direk duvara sabitlendiğini görmekteyiz.

Payandası olan mükebbireler ya Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734), Nuruosmaniye Camii (1755), İzmir-Ödemiş-Bademli Hayrettin Efendi Camii (1757) mükebbiresi gibi tek bir payanda üzerine ya da Amasya II. Bayezid Camii (1668), Üsküdar-Yeni Vâlîde Camii (1711) Suriye-Lazkiye Cedid Camii(1726) mükebbiresi gibi iki payanda üzerine inşa edilmiştir. Fakat bunun da istinası bulunmaktadır ki üç adet payandası olan mükebbireler de inşa edilmiştir. Sultanahmet Camii (1616) ve Eminönü-Yenicami (1663) mükebbirelerinde üç tane payanda bulunmaktadır.

VI. SONUÇ

Cami mimarisinde XVII. yy.dan itibaren bir birim olan mükebbire konusunda kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması sebebiyle bu konuyu araştırmaya başlamıştık. Konu hakkında sadece bir makalenin olması ve danışmanımın da yönlendirmesiyle “Osmanlı Camilerinde Mükebbire” başlıklı bu çalışmayı hazırlamış bulunuyoruz. Sanat Tarihi kaynaklarından yaptığımız okumalar, görseller üzerinde incelemeler ve saha çalışması neticesinde 72 adet Osmanlı caminin mükebbiresi olduğunu tespit ettik.

XVII. yy.da cami mimarisine katılan mükebbirelerin bizim tespit edebildiğimiz ilk örneği Sultanahmet Camii’dir. Çift mükebbireli olarak inşa edilen bu caminin mükebbirelerinin zemini taştan korkuluk kısmı ise maden şebekelidir.

Bizim arşiv belgelerimizden öğrendiğimize göre mükebbirelerde görev yapan kişiler için mükebbir tabiri kullanılır ki bu da en erken 1589 tarihli belgede geçer.⁴⁸⁰ En erken tarihli olarak mükebbire hakkında bilgi bulabileceğimiz belge de budur.

Mükebbirin yaptığı vazifenin ilk uygulamasını ise biz İslâm’ın en erken devirlerinde görüyoruz. Hz. Muhammed (sas)’ın vefatından kısa bir süre önce kıldırıldığı namaz esnasında sesinin cemaate ulaşabilmesi için Hz. Ebu Bekir (ra) Hz. Muhammed (sas)’in tekbirlerini tekrarlamıştır.⁴⁸¹ İlk mükebbir uygulaması budur.

Mükebbirelerin ilk örneklerini İstanbul’da görüyoruz. İstanbul’da mükebbire revaklı iç avlusu bulunan camilerde inşa edilmeye başlanmıştır. Amaç cemaatin avluya taşıdığı durumlarda avludaki cemaatin imama uyabilmesini sağlamaktır. Fakat Diyarbakır’da Hz Süleyman Camii’nde avluda havanın sıcak olduğu durumlarda namaz kılınabilmesi için caminin batı kısmında mihrabı da olan bir namazgâh bulunur. İç avlu gibi bir kısmı olmayan bu camilere de mükebbire inşa edilmiştir. Benzer şekilde Batı Anadolu’da Muğla, Denizli, Aydın, Manisa ve İzmir’de mükebbiresi olan camilerin avlusu olsa da bunlar tek bir avludan ibarettir. İklimin sıcak olduğu bu bölgelerde namazın avlularda kılınma durumu sebebiyle de mükebbireler bu bölgede yoğunluk kazanmıştır.

⁴⁸⁰ An’am Mohamed Osman Elkabashi, “Osmanlı Medinesi: XVI. Yüzyılda Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, s. 165.

⁴⁸¹ Buhari, Ezan/67.

Mükebbireler malzeme olarak ise üç malzemedden taş, ahşap ve madenî olarak inşa edilmiştir. En az kullanılan malzeme maden en çok kullanılan malzeme ise ahşaptır.

Mükebbireler şekil olarak dikdörtgen, yarım daire, kıvrımlı yarım daire (oval), freng serpuşu (kırık hatlı) ve yarım sekizgen formunda olmak üzere 4 şekilde inşa edilmiştir.

Mükebbirelerin konumu caminin giriş sofasıdır. Giriş sofasında cümle kapısının doğu ve batısında ya da sade batısında inşa edilmiştir. Fakat istisna olarak batı cephesinde mükebbiresi olan camiler de bulunmaktadır.

Tüm bu sonuçlardan da anlaşıldığı üzere mükebbire cami mimarisine belirli bir tarihten sonra girmiş ve cami mimarisinde mahfil, kürsü kadar önemli parçası olmuş bir mimari unsurdur.

KAYNAKÇA

- ACUN, ed. Hakkı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri 45*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, sy. XV
- AÇIKGÖZOĞLU, Ahmet Sacit, “Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul: 2002
- AKAY, Bülent, “Mezheplerin Cuma Namazı İle İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerin Dayandığı Deliller”, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006
- AKIN, Himmet, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968
- AKKURT, Hümeysra, Özen Eyüce, Deniz Güner vd., ed. : Deniz Güner, *İzmir Mimarlık Rehberi 2005*, İstanbul: Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 2005
- AKTEPE, M. Münir, “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Ait İki Vakfiye”, Tarih Dergisi, 1960, sy. XV
- AKTEPE, Münir, “Osmanlı Devri İzmir Cami’leri Hakkında Ön Bilgi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. III
- AKTEPE, Münir, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003
- AKTUĞ KOLAY, İlknur, “Ayazma İnşaat Defteri”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991
- AKTUĞ KOLAY, İlknur, “Damat İbrahim Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. VIII
- AKTUĞ, İlknur, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Ankara, 1993
- AKÜN, Ömer Faruk, “Ahmet Vefik Paşa”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, c. II
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul: Sader Yayınları, 1977(1936)
- ALTUNOĞLU, Şinasi, *Kınık Camileri*, y.y.k.,t.y., c. I
Amasya İl Yıllığı, 1973
- AREL, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975
- ARIK, Rüçhan, “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, *Osmanlı*, c. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- ARIK, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu’da Üç Ahşap Cami*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973

- ARIK, Rüşhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.
- ARSEVEN, Celâl Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950, c. III.
- ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ty.
- ARSLAN, Muhammed, “Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescid Mimarisi”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Temmuz- 2009
- ARSLANTÜRK, H.Ahmet, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012
- ASLANOĞLU, İnci, *Tire’de Camiler ve Üç Mescit*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1978
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984,
- ATEŞ, İbrahim, “İslam Tarihinde Ezan Olgusunun İlk Ortaya Çıkışı Ve ilk Müezzinler”, Yüksek Lisans Tezi,2011
- AYATAÇ, Mustafa, *Peygamberler Şehri Urfa*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988
- AYVANSARÂYÎ, Hafız Hüseyin, haz: İhsan Erzi, *Camilerimiz Ansiklopedisi-Hadikatü’l Cevami*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987, c. I
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Ayazma Camii”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, c. III,
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, İstanbul: Baha Matbaası, 1981, c. II
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, c. III, s. 348
- BAKIR, Betül, “ XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, Ankara: 1999, c. X
- BAKIR, Betül, *Mimaride Rönesans ve Barok*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Haziran-2003
- BALDUCCI, Hermes, çev. : Celâlettin Rodoslu, *Rodosta Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945
- BAŞ, Gülsen, “Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme”, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006

- BATUR, Selçuk, “Üsküdar’da Selimiye Camisi”, İsmail Hakkı Uzunçarşıl’ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976
- BATUR, Afife, “Valide Camii” , Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi, 1993, c.VII
- BATUR, Selçuk, “Selimiye Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1993, c.VI
- BAYRAM, Ahmet, Bahar Şenoğlu, Taşkın Kulay, *Söke ve Camileri*, İzmir, 1991
- BAYRAM, Sadi, Adnan Tüzen, “İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri”, *Vafıklar Dergisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1991, sy. XXII
- BEGEÇ, Hasan, “ Salepçioğlu Camii”, *Egemimarlık*, 2002, c. XII, sy. XXXXII
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1996
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır: Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, 1963
- BIYIK, Ömer, “ Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Ailesi Üzerine Bilgiler”, *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, 2014, c. I
- BOZER, Rüstem, *Kula’ da Türk Mimarisini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990
- BOZKURT, Nebi, “Minber”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, c. XXX
- BRUÏNESSENS, Martin van, Hendrik Boeschoten, çev. : Tansel Güney, *Evliya Çelebi Diyarbakır’de*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
- BUHARİ, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâru İhyâi’t- Turâsi’l- Arabî, Beyrut, ty.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1986, c. XVI, s. 8444.
- CÂFER EFENDİ, Risale-i Mimariyye, haz: İ.Aydın Yüksel, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 205 .
- CAN, Yılmaz, “Erken Dönem İslam Toplumunda Mevcut Sosyo- Kültürel Ve Dini Bazı Duyarlılıkların Sanata Yansımaları”, *İSTEM*, 2006, sy. VIII
- CANCA, Gülçin Erol, “Gülnuş Emetullah Valide Sultan/ Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisindeki Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 2003, c. II
- CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, c.III

- ÇAKMAK, Ahmet, “Ulucami-Diyarbakır Ulucamii”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. XXXXII
- ÇANTAY, Gönül, “Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri”, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2008, c.2
- ÇETİN, Yusuf, ‘Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisinde Mükebbireler’, *Kesit Akademi Dergisi*, Elazığ: Mart-2017
- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Şadırvanaltı Camii”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c. XXXVIII
- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Öküz Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c. XXXIV
- ÇORUHLU, Yaşar, “Kürsü”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, c. XXVI
Çorum 1973 İl Yıllığı
- DAŞ, Ertan, “Ödemiş Ulu Cami”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, , Ekim 2016, İzmir, c.XXV, sy. II
- DENKTAŞ, Mustafa, “İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 1997, sy.XXVI
- DOĞANAY, Aziz, *Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009
- DOĞANAY, Aziz, *Mimarî ve Tezyinî Unsurlarıyla Câmî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017
- DOĞRU, Mehmet ,Yüksel Kanar, Süleyman Mollaib vd. , *Eminönü Camileri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,1987
- DOYDUK, Senem, *Tarihi Kent Dokusuyla Akhisar*, Akhisar: Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları,2006
- DURAN, Halil, *Ödemiş Tarihi*, Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004
- DÜNDAR, Abdülkadir, “Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi”, *AÜİFD*, c.XLIV, 2003, sy.2
- DÜNDAR, Abdülkadir, *Çorum Camii ve Mescitleri*, Ankara, 2004
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî el-Ezdi (ö. 275/888), Sünenü Ebî Davud, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu’l, I-IV, İstanbul, t.y.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 1997,c.II
- EKİNCİ, Oktay, *Yaşayan Muğla*, y.y., t.y.
- ELDEM Halil Edhem, *Camilerimiz*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932

- ELKABASHI, An'am Mohamed Osman, "Osmanlı Medinesi: XVI. Yüzyılda Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006,
- EMECEN, Feridun, *XVI.Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013
- ERGİN, Osman, *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul Belediye Matbaası, 1945
- ERSOY, H., *Gediz Manisa Aylık Halkevi Dergisi*, Manisa, 1941, c. V, sy. XXXXXII
- ERUL, Bünyamin, "Veda Hutbesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. XXXXII
- EVLİYA Çelebi, *Seyhatname*, c. I
- EYİCE, Semavi, "Atik Mustafa Paşa Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c.IV
- EYİCE, Semavi, "Cami- Mimari Tarihi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII
- EYİCE, Semavi, "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c.XII
- EYİCE, Semavi, "Hacı Halil Ağa Camii", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c.XIV
- EYİCE, Semavi, "Atik Mustafa Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, c. III
- EYİCE, Semavi, "Ayazma Cami", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. IV
- EYİCE, Semavi, "Batılılaşma", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c.V
- EYİCE, Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. VI
- EYİCE, Semavi, "Cami", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c.VII
- EYİCE, Semavi, "Empire", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c.XI
- EYİCE, Semavi, "Fatih Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XII
- EYİCE, Semavi, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIII
- EYİCE, Semavi, "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963, c. I, s.64; Betül Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", *Osmanlı*, c. X

- EYİCE, Semavi, Mehmet İ. Tunay, Baha Tanman, *Fotoğraflarla Fatih Anıtları*, Fatih Belediyesi, t.y.
- EYİCE, Semavi, “Hünkâr Camii”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, c. XVIII
- GOFFMAN, Daniel, Doğan Kuban, *İzmir ve Ege'den Mimari İzlenimler*, 1994
- GOODWIN, Godfrey, çev. Müfit Günay, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2012
- GÖKÇEN, İbrahim, “Hatuniye Camii”, *Gediz, Aylık Manisa Halkevi Dergisi*, Manisa, 1938, c. I, sy.XVI
- GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (954-1060)*, İstanbul: Marifet Basımevi, 1946, k.1
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmet Ağa- Eserleri”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988
- GÜNDÜZ, Filiz, “Nebi Cami”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, c. XXXII
- GÜNKUT, Bedri, *Diyarbakir Tarihi*, Diyarbakır: Diyarbakır Halkevi, t.y.
- GÜRBIYIK, Cengiz, “Turgutlu Irlamaz Köyü Camii”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIV, sy.III, Eylül 2016
- HASKAN, Mehmet Mermi, *Eyüp Tarihi I*, İstanbul Türk Turing İşletmeciliği Vakfı Yayınları, 1993
- HASKAN, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul : Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, 1993, Üsküdar Belediyesi, c.1
- HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1979
- HÜSAMEDDİN, Hüseyin, *Amasya Tarihi*, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986, c.I
- İBN HUZEYME, Muhammed b. İshâk, Sahîhu İbn Huzeyme, thk: Muhammed Mustafa el- Â'zamî, Beyrut, 1970
- İBRAHİM, Mehmet, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durum”, *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993
- İBRAHİMGİL, Mehmet Z., Ömer Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, Ankara, y.y., 1999
- İNCİCIYAN, P.Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü, 1956
- KABLAN, Gözde, “19. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı Anıtsal Mimarisi Kargir Yapılarında Görülen Bozulmaların Ve Uygulanan Müdahale Yöntemlerinin Pertevniyal

Valide Sultan Camii Örneğinde İncelenmesi”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2009

KANLIÇAY, Sinem Sevinçtav, Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2010

KARAÇİZMELİ, M.Talat, “Dört Mezhebe Göre Cuma ve Bayram Hutbeleri”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergileri, c.10, sy.106-107

KARAKAŞ, Mahmut, Şanlıurfa Kitabeleri, Dal Yayıncılık, t.y.

KARAMAN, Hayrettin, “Cuma Günü ve Namazı”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi”, c. XII, sy.IV, Temmuz- Ağustos 1973

KONYALI, İbrahim Hakkı, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultanın Vakfiyesi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1969, sy. VIII

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları,1976, c. I

KONYAR, Basri, *Diyarbakir: tarihi, kitabeleri, yıllığı*,y.y. Ulus Basımevi,1936, c. III

KORKUSUZ, M. Şefik, *Yazma Eserlerde Diyarbakir Kenti*, İstanbul: Toprak Kitap, 2014, s. 48

KUBAN, Doğan, “Hekim oğlu Ali Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı,1994, c. IV

KUBAN, Doğan, “Mihrimah Sultan Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.V

KUBAN, Doğan, “Nuru Osmaniye Külliyesi” , *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, c. VI

KUBAN, Doğan, “Osmanlı Mimarisinde Barok ve Rokoko”, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982

KUBAN, Doğan, çev. Yaman Kayabalı “18. Yüzyıldaki Yapı Teknolojisine Dair Notlar, Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmani’ye Göre İstanbul’daki Nuruosmaniye Camii’nin İnşası”, Sanat, *Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler*, İstanbul: Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2016

KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 2007

KUNTER, Halim Baki, A.Saim Ülgen, “Fatih Cami”, *Vakıflar Dergisi*, 1938, s. II

KURAN, Abdullah, “Orta Anadolu’da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye” , *Vakıflar Dergisi*, sy. IX, 1971

KUYULU, İnci, “İzmir’ de Osmanlı Dönemi Yapıları” , *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi,2002, c.3/2

- KUYULU, İnci, “ Kırkağaç Çifte Hanlar Camii” , *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir, 1990, c. V
- KUYULU, İnci, “İzmir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, c. XXIII
- KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat, ‘Şanlıurfa Mimari Eserleri’, Şanlıurfa, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997
- KÜRÜM, Mükerrerem, “ Söke ve Köylerinde Mimari”, *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu Söke- Türkiye*, İzmir, 2001
- MERİÇ, Orhan, “ Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camisi ve Külliyesi”, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, 1997
- Meydan Larousse* ,İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972, c.IX
- NAİMÂ, Mustafa Efendi, haz. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Nâimâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007
- NAYIR, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975
- NEFTÇİ, Aras, “ Laleli Camii İnşaat Süreci”, Doktora Tezi, İTÜ, 2002
- OĞUZ, Filiz, Özkan Erincin, “Kuşadası Kale Camii” , *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, s.V, Ankara: 1983
- OKIÇ, M. Tayyib, “Gazi Hüsrev Beğ ve Onun Saraybona’daki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Vesik”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968
- ORAL, M. Zeki, “Anadolu’da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1962, sy.V
- ORGUN, Zarif, “ Dalgıç Ahmet”, *Arkitekt*, İstanbul, 1941, c.XI, sy. III- IV
- ORMAN, İsmail, “ Mihrimah Sultan Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, c.XXX
- ORMAN, Tülay Sezgin, “ Yeni Vâlîde Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c.XXXXIII
- ÖGEL, Semra, “ III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii”, *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, c.III, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991
- ÖNGÜL, Ali, *Sultan III. Osman Vakfiyesi*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yayınları, 2003
- ÖNKAL, Ahmet, Nebi Bozkurt, “ Cami, I. Dini ve Sosyokültürel Tarih”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VII

- ÖNKAL, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992
- ÖZ, Tahsin “Sultan Ahmed Camii”, *Vakıflar Dergisi*, 1937, sy.1
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, c. I
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, c. I
- ÖZER, Filiz, “ III. Mustafa Devri’nin Mimari Üslubu” , *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara, 1995, c. III
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. II
- PALA, Ali İhsan, “Cuma Namazına Dair”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.8, 2006
- PAMUKCİYAN, Kevork, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003
- PEKTAŞ, Kadir, “Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine” , *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Denizli, 2006, c. II
- PEKTAŞ, Kadir, “Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri” , *Denizli*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011
- SANER, Turgut, *19. Yüzyıl Mimarlığında “Oryantalizm”*, İstanbul, 1998
- SEÇKİN, Nadide, “Yeni Valide Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, c. VII
- SEÇKİN, Selçuk, “Fatih Dönemi Mescid Merkezli Eyüp Mahalleleri”, *VII. Eyüp Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 2003,
- SELÂNİKİ Mustafa Efendi, haz. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Selânikî*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999
- SEMERÇİ, M. Özcan, “İzmir’in Mükebbireli Camileri” , *Fidan*, sy. 63, Nisan-Haziran 2009
- SEZER ,Mustafa, “IV. Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türk İslam Sanatlarında Terminoloji Sorunu Çalıştayı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016 c.3, s. 1.
- SİLÂHDAR Fındıklılı Mehmet Ağa, sad. İsmet Parmaksızoğlu, *Nusretnâme*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, c. II
- SÖZEN, Metin, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, İstanbul: Diyarbakır’ ı Tanıtma ve Turizm Derneği, 1971

- SÖZEN, Metin, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994
- SUMAN, Selva, haz. Murat Sav, “ Onsekizinci Yüzyıldan Günümüze Osmanlı ve Türk Tarih Yazımında Nuruosmaniye Camii ve Külliyesi”, *Nuruosmaniye Camii*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016
- ŞAFAK, Nurdan, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfıyesi*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2017
- ŞAHİN, Şeyma Usta, “Fatih Camii’nin Yeniden İnşası B.O.A.D.B.Ş.B.N.E. 15963 Numaralı Deftere Göre”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997
- TANMAN, Baha “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Camii Hakkında”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul: YKY, 1998
- TANMAN, M. Baha, “ Mahfil”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. XXVII
- TANYELİ, Gülsün, “ 18.Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği”, *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul, 2000
- TOKLUOĞLU, Faik, *Tire*, Tire: Yenilik Basımevi, 1957
- TOP, Mehmet, “Diyarbakır Ulu Camii ve Müştemilatı”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2011
- TOP, Mehmet, Erkan Koç, ed. İrfan Yıldız, “ Diyarbakır’ın Osmanlı Öncesi Cami ve Mescitleri”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır, 2011
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevleri, 1981
- TUNCER, Orhan Cezmi, “Diyarbakır Camileri”, *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1999
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır: Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1996
- TUNCER, Serhan, “Mimar Sinan Camilerinde Kubbenin Akustik Açından Belgelenmesi: Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Temmuz-2014
- TURABİ, Ahmet Hakkı vd., *Türk Din Mûsikîsi*, Ankara: 2017
- Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, c. I
- ULUÇAM, Abdüsselam, ‘Şanlıurfâ’ , *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. XXXVIII
- ULUÇAY, Çağatay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1936

- ULUÇAY, M.Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980
- ULUENGİN, Fatin, Bülent Uluengin, Mehmet Bengü Uluengin, *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul: YEM Yayınları, 2001
- UTHMAN, Hashim, *al- Abnniyya wa al- amakin al- athariyya fi al- Ladhqiyya*, Dimashq, 1996
- UYKUCU, Kürşat Ekrem, *Muğla Tarihi*, İstanbul: As Matbaası, 1968
- UZUN, Mustafa, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c.12, s. 53-55
- ÜLGEN, Ali Saim, “Yenicami” , *Vakıflar Dergisi*, Ankara: 1942, sy. II
- ÜLGEN, Aygün, “Klasik Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin, Machiel Kiel, İnci Kuyulu vd., *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin. "Yukarı Kızılca Köyü, Halil Ağa Camii", *Ege Üniversitesi-Sanat Tarihi Dergisi* İzmir 1994, c.VII
- ÜNVER, Süheyl, “Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler”, *Atatürk Konferansları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi , 1975, c. V
- YAVAŞ, Doğan, “ Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi” , *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c.XXXIV
- YAVAŞ, Doğan, “Hafsa Sultan Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. XV
- YAVİ, Ersal, “Klasik Osmanlı Camii Süslemesine Karşıt Reform Örneği Soma Hızır Paşa Camii” , *Antik-Dekor*, sy. XXXII, 1995
- YAVİ, Ersal, Necla Yazıcıoğlu Yavi, *Manisa*, İzmir: Manisa Valiliği, 1995
- YAVUZ, Behiç Galip, *Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, İzmir: Birgi Kent Kitaplığı, 2005(ilk baskı 1986)
- YAVUZ, Behiç Galip, *Ödemiş' in Tarihi*, İzmir: Okyanus Basım Yayın ve Ticaret, 1998
- YELKENCİ SERT, Fatma, H.İbrahim Alpaslan, Özgül Yılmaz Karaman, “ Manisa Sultan(Mesir) Camisi'nin Akustik Özelliklerinin Değerlendirmesi” , *Sanat Tarihi Dergisi*, Ekim-2017, sy.XXVI
- YEŞİL, Abdülbaki, “Merzifon- Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992

- YEŞİL, Abdülbaki, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. XXIX
- YETKİN, Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965
- YETKİN, Şerare, “Çini”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VIII
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995
- YÜCEL, Erdem, “ Üsküdar’da Mihrümâh Sultan Camisi”, *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 1989, yıl. 1, sy. III
- YÜCEL, Erdem, haz. Reşad Ekrem Koçu “Eyyubsultan Cami Kebiri” , *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1971
- YÜCEL, Erdem, *Yeni Cami Hünkâr Kasrı*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ,t.y.
- YÜKSEL, İ.Aydın, Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, c.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983
- YÜZEROĞLU, Uğur, “Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camii Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006
- ZÜLFİKAR, F. Cangüzel, “Mihrimah Sultan’ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989

TABLO

	Yapının Adı	Yeri	Mükebbire İnşa Tarihi	Şekli	Malzemesi	Sayı	Konumu	Tezyinatı	Payanda Sayısı	Açıklama
1	SULTANAHMED CAMİİ (1616)	İstanbul	1616	Dikdörtgen	Taş Demir	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısının doğu ve batısı	-	3	
2	EMİNÖNÜ YENİCAMİİ (1663)	İstanbul	1663	Dikdörtgen	Taş	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısının Doğu ve Batısı	Geometrik Desen	3	

3	MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ (1666-1667)	Amasya Merzifon	1666-1667	Dikdörtgen	Önce taş Sonra Ahşap ve taş	1	Kuzey Cephesi	-	1	Şuan yok
4	II. BAYEZİD CAMİİ (1486)	Amasya	1668	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısının Batısı	B	2	
5	MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ (1670)	Kayseri İncesu	1670	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısının Batısı	-	2	
6	ÜSKÜDAR YENİ VÂLİDE CAMİİ (1711)	İstanbul	1711	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısının Batısı	Geometrik Desen	2	
7	DIYARBAKIR ULUCAMİİ (1090)	Diyarbakır	1712	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi	Ahşap Kabartma	-	
8	NEBİ CAMİİ (1515-1520)	Diyarbakır	1712	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi	-	-	
9	KIZILHİSARLI MUSTAFA PAŞA CAMİİ(1723)	Muğla Bodrum	1723	Yarım sekizgen	Ahşap		Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	-	
10	CEDİD CAMİİ (1726)	Suriye Lazkiye	1726	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	2	Sakıflı
11	DAMAT İBRAHİM PAŞA CAMİİ (1726-1727)	Nevşehir	1726-1727	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı	-	2	
12	AHMET EFENDİ CAMİİ(1728)	Makedon ya Radoviş	1728	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	2	Şuan yok

13	ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ(1546)	İstanbul	1729	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	2	Sadece payandalar mevcut
14	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ (1734)	İstanbul	1734	Yarım Daire	Taş	2	Kuzey cephesi Cümle kapısının Doğu ve Batısı	-	1	“Ya Hazreti Bilal Habeşi” yazar
15	NURUOSMANİYE CAMİİ(1755)	İstanbul	1755	Freng Serpuşu	Taş ve Demir	2	Kuzey cephesi Cümle kapısının Doğu ve Batısı	Mermer oyma	1	Barok tarz başlıyor
16	HAYRETTİN EFENDİ CAMİİ (1757)	İzmir, Ödemiş, Bademli	1757	Yarım Daire	Taş ve Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	
17	AYAZMA CAMİİ (1760)	İstanbul	1760	Dikdörtgen	Taş	2	Kuzey cephesi Cümle kapısının Doğu ve Batısı		1	
18	SOFULAR MESCİDİ (1464)	İstanbul	1760	Dikdörtgen	Ahşap	1	Pencere içi ya da kaldırıldı	-	-	Pencere içi ya da kaldırıldı
19	KARAOĞLU CAMİİ (1762)	İzmir, Ödemiş, Birgi	1762	Freng Serpuşu	Taş ve Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	Laleli Camii mük. benzer
20	DERVİŞ AĞA CAMİİ (1663)	İzmir, Ödemiş, Birgi	1762	Yarım Daire	Taş ve Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Kalemişi	1	“Ya Hazreti Bilal Habeşi” yazar
21	LALELİ CAMİİ(1763-1764)	İstanbul	1763-1764	Yarım Sekizgen	Taş	2	Kuzey cephesi Cümle kapısının Doğu ve Batısı	Mermer oyma	1	Barok

22	HAFSA SULTAN CAMİİ (1522- 1523)	Manisa	1763-1764	Freng Serpuşu	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı	Kalemişi	1	
23	HATUNİYE CAMİİ (1490)	Manisa	1763-1764	Freng Serpuşu	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı	-	1	
24	FATİH CAMİİ (1470)	İstanbul	1771	Yarım Daire	Taş	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Doğu ve Batısı	-	1	
25	BAŞDURAK- HACI HÜSEYİN CAMİİ (1652)	İzmir	1774-1775	Dikdörtgen	Taş ve Demir	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı	-	1	
26	PAŞA CAMİİ (1783- 1784)	Manisa Kula	1783-1784	Yarım Sekizgen	Taş ve Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Kalemişi	1	Üzerinde hat var
27	HIZIR BEY CAMİİ (1791)	Manisa Soma	1791	Dikdörtgen	Ahşap	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü ve batı cephesi	Kalemişi	1	-Yoğun tezminat -Batı cephesinde var
28	KAYALIK CAMİİ (XVIII. Yüzyıl)	Denizli	XVIII. Yüzyıl	Dikdörtgen	Ahşap ve Demir	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		2	
29	EYÜB SULTAN CAMİİ(1800)	İstanbul	1800	Dikdörtgen	Taş	3	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Doğu ve Batısı,Şadırvan avlusu kadınlar girişi üstü	-	1	3 Mükebbireli tek cami

30	DAMLACIK CAMİİ (XVIII. Yüzyıl)	İzmir	XVIII. Yüzyıl	Yarım daire	Taş ve demir	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	Cami kullanılmıyor.
31	HAMZA AĞA CAMİİ (XVIII. Yüzyıl 2. yarısı)	İzmir Tire	XVIII. Yüzyıl 2. yarısı	Yarım daire	Metal	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	Tamamen demir olan mükebbire
32	ÖREN ÇARŞI CAMİİ (1802)	İzmir Kemalpaşa	1802	Yarım daire	Taş ve Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	-	
33	BÜYÜK SELİMİYE CAMİİ (1805)	İstanbul	1805	Yarım daire	Ahşap ve maden		Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı	-		
34	KEMERALTI CAMİİ (1671)	İzmir	1812	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	
35	İLYAS BEY CAMİİ (1812)	Aydın Söke	1812	Yarım Sekizgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Kabartma motifler	1	
36	HİSAR (YAKUB BEY) CAMİİ (1598)	İzmir	1813	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
37	KULAKSIZ CAMİİ (1814-1815)	Çorum	1814-1815	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Sofa kısmında Batı Duvarında		1	
38	ŞADIRVANALTI CAMİİ (1815)	İzmir	1815	Yarım daireden küçük	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
39	ÇORAKKAPI CAMİİ (1823)	İzmir	1823	Dikdörtgen	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı		1	

							Üstü			
40	ÖKÜZ MEHMET PAŞA CAMİİ (XVII. Yüzyıl)	Aydın , Kuşadası	1830	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
41	MUĞLA ULUCAMİİ (1838)	Muğla	1838	Yarım Sekizgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
42	HÜNKÂR CAMİİ (1458)	Bosna-Hersek, Saraybosna	1848	Yarım Daire	Ahşap	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Doğu ve Batısı		-	
43	ŞAHİDİ CAMİİ (1848)	Muğla	1848	Yarım Sekizgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
44	ÖDEMİŞ ULUCAMİİ(1852)	İzmir Ödemiş	1856	Freng Serpuşu	Ahşap Üzeri Sıva	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
45	Paşa Camii (1469)	Manisa Akhisar	1863	Yarım Daire	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
46	ÇİFTEHANLAR CAMİİ (1864-1865)	Manisa Kırkağaç	1864-1865	Yarım Daire	Taş ve Metal	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
47	PERYEVNİYAL VALİDE SULTAN CAMİİ (1871)	İstanbul	1871	Yarım Daire	Metal	1	Giriş Sofası Üzerinde		-	Benzer camiler arasında mükebbiresi olan tek yapı
48	GÜRCÜZADE	İzmir	1871							

	CAMii (1702)	Ödemiş								
49	DAMGACI CAMİİ (XIX. Yüzyıl)	Manisa Soma	XIX. Yüzyıl	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	-Sakıflı -Hızır Bey Camii ile aynı -Üzerinde Hat var
50	HAZRETİ SÜLEYMAN CAMİİ (1631- 1632)	Diyarbakır	1875	Dikdörtgen	Ahşap	1	Batı Cephesi		2	Batı cephesinde Sakıflı
51	EMET BEY (ÇARŞI) CAMİİ (1885)	İzmir Kemalpaşa	1885	Yarım Daire	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
52	DABAKHANE CAMİİ(1562)	Şanlıurfa	1887	Yarım Daire	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Konsolda Taş oyma işleri mevcut	1	
53	ÇELTİKÇİ KÖYÜ CAMİİ (1888-1889)	Aydın, Söke, Çeltikçi Köyü	1888-1889	Yarım Daire	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
54	ASMALI MESCİD (1892-1893)	İzmir	1892-1893	Dikdörtgen	Taş ve Demir	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
55	İSA BEY ULUCAMİİ (1892-1893)	İzmir Kiraz	1892-1893	Yarım Daire	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	“Ya Hazreti Bilal Habeşi” Yazar
56	ÜSKÜDAR MİHRİMÂH CAMİİ (1548)	İstanbul	1894	Dikdörtgen	Ahşap ve demir	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı		1	-

57	HALİL AĞA CAMİİ (1893-1894)	İzmir, Kemalpaşa, Yukarı Kızılca Köyü	1893-1894	Yarım Daire	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Konsolda Taş oyma işleri mevcut	1	
58	HACI ZİYA BEY CAMİİ (1894)	Aydın Söke	1894	Yarım Daire	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Konsolda Taş oyma işleri mevcut	1	
59	ÇARŞI CAMİİ (1520)	Manisa Kula	1895	Yarım Daire	Ahşap	2	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Ahşap Kafesleri Mevcut	1	Mükebbire gövdesi Mükebbiri göremeyecek kadar yüksek
60	ÇARŞI CAMİİ (1896)	İzmir Kınık	1896	Freng Serpuşu	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Zeminin altında ahşap çıtakari işi güneş motifi var	-	"Ya Hazreti Bilal Habeşi" Yazar
61	KADIN ANA CAMİİ (XIX. Yüzyıl)	Makedonya, İştıp	XIX. Yüzyıl	Dikdörtgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		2	
62	IRLAMAZ KÖYÜ CAMİİ (XIX.Yüzyıl 2.yarısı)	Manisa, Turgutlu, Irlamaz Köyü	XIX.Yüzyıl 2.yarısı	Yarım Daire	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	

63	PEKMEZPAZARI CAMİİ (1613-1614)	İzmir, Kınık	XIX.Yüzyıl	Freng Serpuşu	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	Zeminin altında ahşap çıtakari işi güneş motifi var	-	
64	HACI SİNAN CAMİİ (1543)	İzmir Bayındır	XIX.Yüzyıl	Yarım Daire	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü	-	1	Korkuluğu yok ve mükebbireye ulaşılacak bir mahfil yok
65	GAZİ HÜSREV BEY CAMİİ (1530-1531)	Bosna Hersek, Saraybosna	XIX.Yüzyıl	Yarım Daire	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Batısı		1	
66	KURŞUNLU CAMİİ (1493)	Muğla	1900	Yarım Sekizgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
67	SALEPÇİOĞLU CAMİİ (1907)	İzmir	1907	Freng Serpuşu	Taş ve Metal	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	
68	YILDIRIM BEYAZIT CAMİİ (1908)	İzmir, Kınık, Poyracık	1908	Dikdörtgen	Taş ve Metal	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		2	
69	YENİ CAMİİ (XVI. yüzyıl)	İzmir, Tire	1912	Yarım Daire	Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
70	PAZAR CAMİİ (1654- 1655)	Manisa Turgutlu	XX. Yüzyıl	Yarım Daire	Ahşap ve Taş	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı		1	

							Üstü			
71	YOLÜSTÜ (BEZDEGÜME) CAMİİ (XIX.yy sonu ya da XX.yy başında)	İzmir, Ödemiş, Birgi, Yolüstü Köyü	XIX.yy sonu ya da XX.yy başında	Yarım Sekizgen	Ahşap	1	Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		-	
72	ŞEYH CAMİİ (1565)	Muğla	1930	Yarım Sekizgen	Ahşap ve Taş		Kuzey Cephesi Cümle Kapısı Üstü		1	

FOTOĞRAFLAR

Foto 1 Sultanahmet Camii Mükebbiresi

Foto 2 Sultanahmet Camii Mükebbire Giriş

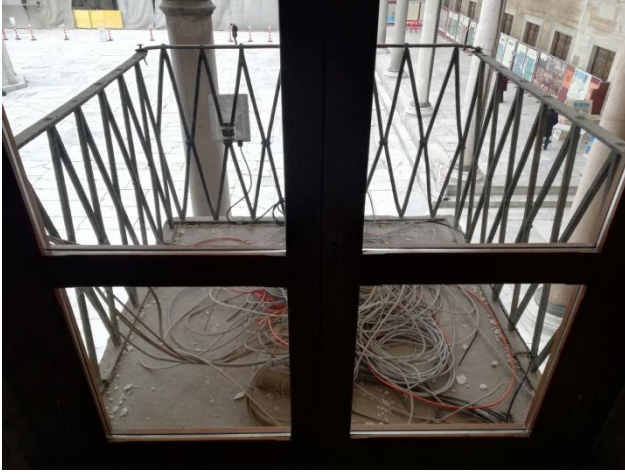

Foto 3 Sultanahmet Camii Mükebbiresi İçten Görünüş

Foto 4 Eminönü-Yenicami Muekbbiresi

Foto 5 Eminönü-Yenicami Muekbbiresi

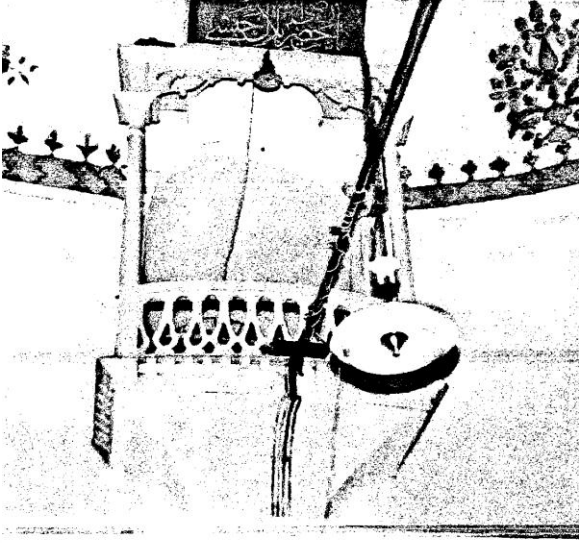

Foto 6 Amasya-Merzifon, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii Muebberesi

(Abdülbaki Yeşil, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992, R. 36)

Foto 7 Amasya- Sultan II. Beyazıt Camii Muebberesi

(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10978)

Foto 8 Amasya- Sultan II. Beyazıt Camii Mükebbire Giriş

Foto 9 Kayseri- İncesu- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii

Foto 10 Kayseri- İncesu- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii

Foto 11 İstanbul- Yeni Valide Camii Mükebbiresi

Foto 12 Diyarbakır- Ulucamii Kuzey Cephesi

Foto 13 Diyarbakır- Ulucamii Mükebbiresi

Foto 14 Diyarbakır- Ulucamii Mahfili

Foto 15 Diyarbakır-Nebi Camii Giriş Sofası

Foto 16 Diyarbakır-Nebi Camii Mükebbiresi

(Orhan Cezmi Tuncer, “Diyarbakır Camileri”, *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1999)

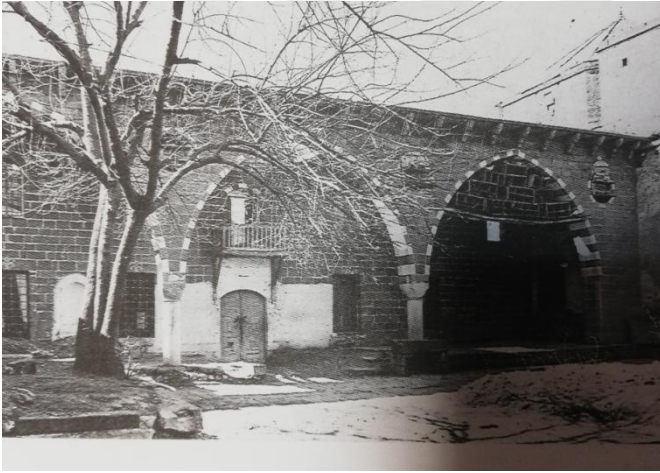

Foto 17 Diyarbakır-Nebi Camii Mükebbiresi

(Orhan Cezmi Tuncer, “Diyarbakır Camileri”, *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1999)

Foto 18 Muğla- Bodrum- Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii

Foto 19 Muğla- Bodrum- Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii Mükebbiresi

Foto 20 Muğla- Bodrum- Kızılcıhisarlı Mustafa Paşa Camii Mükebbire Girişi

Foto 21 Suriye- Lazkiye- Cedid Camii Mükebbiresi (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)

Foto 22 Suriye- Lazkiye- Cedit Camii Mükebbiresi (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)

Foto 23 Cedit Camii Mahfili (Abdülhamit Tüfekçioğlu Arşivi)

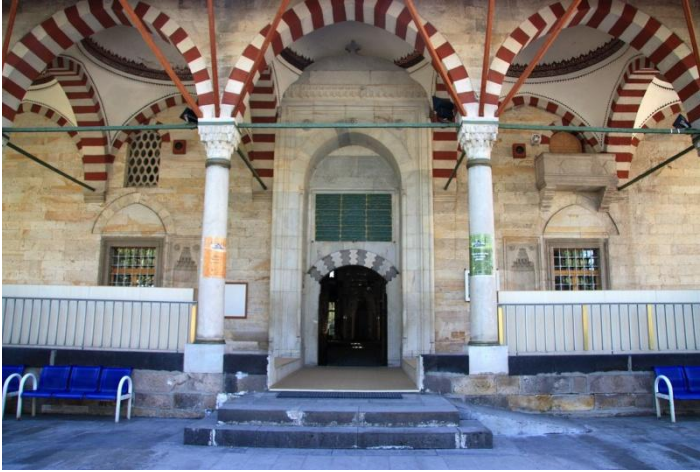

Foto 24 Nevşehir- Damat İbrahim Paşa Camii

(<https://www.flickr.com/photos/galpay/4103602824/in/photostream/>)

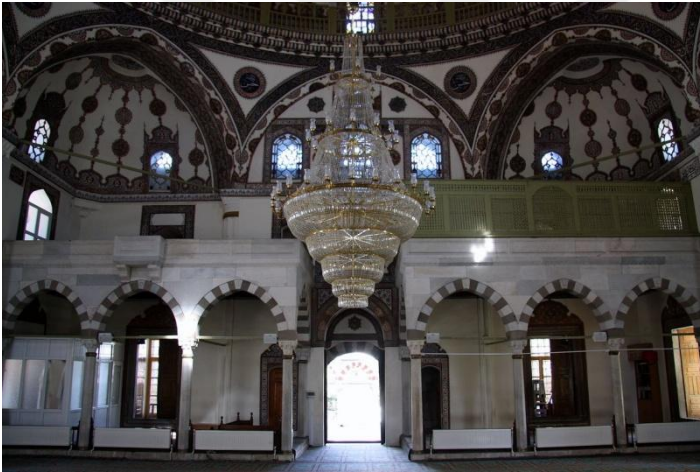

Foto 25 Nevşehir- Damat İbrahim Paşa Camii

(<https://www.flickr.com/photos/galpay/4102849227/in/photostream/>)

Foto 26 Makedonya-Radoviş- Ahmet Efendi Camii

(Mehmet Z. İbrahimgil, Ömer Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, Ankara,yyy., 1999, s.195)

Foto 27 Atik Mustafa Paşa Camii Mükebbiresi

Foto 28 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Giriş Sofası

Foto 29 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Muekbbire Detayı

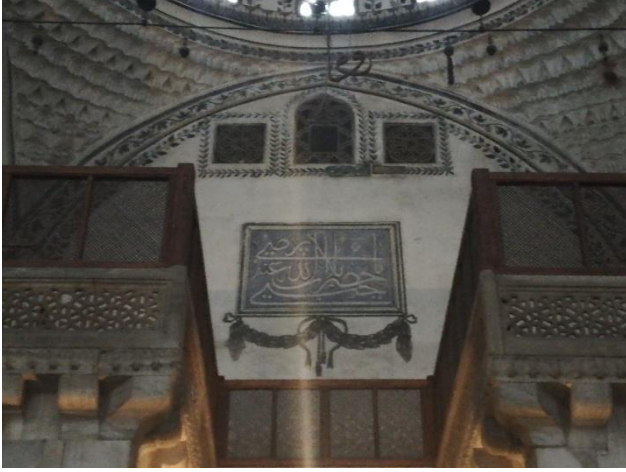

Foto 30 Hekimoğlu Ali Paşa Camii Harem Kısmı Kuzey Cephesi

Foto 31 Nuruosmaniye Camii Mukebbiresi

Foto 32 Nuruosmaniye Kuzey Cephesi

Foto 33 İzmir- Ödemiş-Bademli- Hayrettin Efendi Camii

Foto 34 İzmir- Ödemiş- Bademli- Hayrettin Efendi Camii Mükebbiresi

Foto 35 İzmir- Ödemiş- Bademli- Hayrettin Efendi Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 36 Ayazma Camii Mükebbireleri

Foto 37 Sofular Mescidi Giriş Sofası

Foto 38 Sofular Mescidi Giriş Sofasına Bakan Pencere

Foto 39 Sofular Mescidi Harem Kısım Kuzey Cephesi

Foto 40 İzmir- Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii

Foto 41 İzmir- Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii Muekbbiresi

Foto 42 İzmir-Ödemiş- Birgi- Karaoğlu Camii Mükebbire Girişi

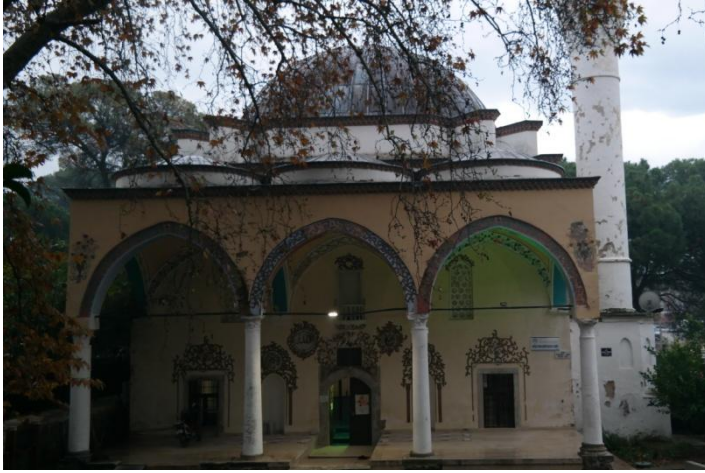

Foto 43 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii

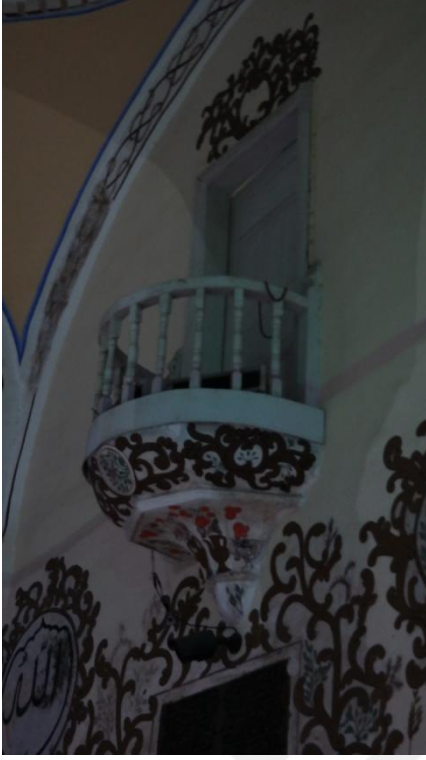

Foto 44 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbiresi

Foto 45 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbiresi

Foto 46 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Detayı

Foto 47 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Girişi Kitabe

Foto 48 İzmir-Ödemiş- Birgi- Derviş Ağa Camii Mükebbire Girişi

Foto 49 Laleli Camii Batı Mükebbiresi

Foto 50 Laleli Camii Doğu Mükebbiresi

Foto 51 Laleli Camii Mükebbiresi

Foto 52 Manisa-Hafsa Sultan Camii Giriş Sofası

Foto 53 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mahfil

Foto 54 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi

Foto 55 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi

Foto 56 Manisa-Hafsa Sultan Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 57 Manisa-Hatuniye Camii Dış Görünüş

Foto 58 Manisa-Hatuniye Camii Giriş Sofası

Foto 59 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbire Girişi

Foto 60 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbire İç Görünüşü

Foto 61 Manisa-Hatuniye Camii Mükebbiresi

Foto 62 Manisa- Hatuniye Camii Mükebbiresi

Foto 63 Fatih Camii Mahfili

Foto 64 Fatih Camii Mahfili

Foto 65 Fatih Camii

<http://www.mustafacambaz.com>

Foto 66 Fatih Camii Mükebbiresi

Foto 67 İzmir-Başdurak Camii Giriş Sofası

Foto 68 İzmir-Başdurak Camii Mükebbiresi

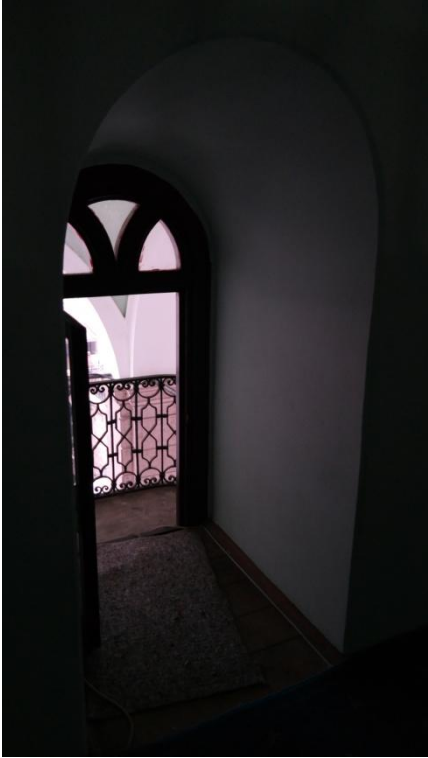

Foto 69 İzmir-Başdurak Camii Mükebbire Girişi

Foto 70 Manisa- Kula- Paşa Camii

Foto 71 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbiresi

Foto 72 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbiresi

Foto 73 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbire Detayı

Foto 74 Manisa-Kula-Paşa Camii Mükebbire Detayı

Foto 75 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii

Foto 76 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi

Foto 77 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi

Foto 78 Manisa-Soma-Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi Detayı

Foto 79 Manisa-Soma- Hızır Bey Camii Batı Mükebbiresi

Foto 80 Manisa- Soma-Hızır Bey Camii Batı Mükebbiresi

Foto 81 Manisa, Soma, Hızır Bey Camii Kuzey Mükebbiresi

Foto 82 Denizli- Kayalık Camii

Foto 83 Denizli-Kayalık Camii Mükebbiresi

Foto 84 Denizli-Kayalık Camii Mükebbire Girişı

Foto 85 Eyüp Sultan Camii Mükebbireleri

Foto 86 Eyüp Sultan Camii Mükebbireleri

Foto 87 Eyüp Sultan Camii Mükebbire Detayı

Foto 88 Eyüp Sultan Camii Mükebbire Detayı

Foto 89 Eyüp Sultan Camii Şadırvan Avlusunda Yer Alan Mükebbire

Foto 90 Eyüp Sultan Camii Şadırvan Avlusunda Yer Alan Mükebbire

Foto 91 Eyüp Sultan Camii Mükebbiresinin içten görünümü

Foto 92 Eyüp Sultan Camii Mahfili (Mustafa Cambaz Arşivi- <http://www.mustafacambaz.com>)

Foto 93 İzmir- Damlacık Camii

Foto 94 İzmir- Damlacık Camii Mükebbiresi

Foto 95 İzmir-Tire- Hamza Ağa Camii

Foto 96 İzmir-Tire-Hamza Ağa Camii Mükebbiresi

Foto 97 İzmir-Tire-Hamza Ağa Camii Mükebbiresi

Foto 98 İzmir-Kemalpaşa-Ören Çarşı Camii

Foto 99 Büyük Selimiye Camii

Foto 100 Büyük Selimiye Camii Muekbbiresi

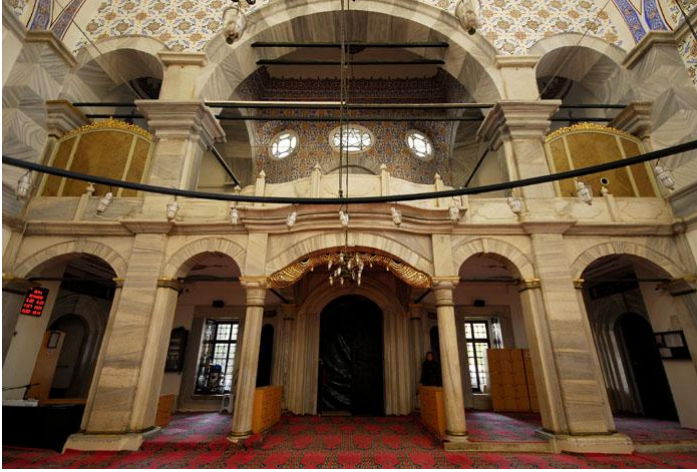

Foto 101 Selimiye Camii Mahfili

Foto 102 İzmir-Kemeraltı Camii Mükebbiresi

Foto 103 İzmir-Kemeraltı Camii Mükebbire Detayı

Foto 104 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii

Foto 105 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbiresi

Foto 106 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbire Detayı

Foto 107 Aydın-Söke-İlyas Bey Camii Mükebbire Detayı

Foto 108 İzmir-Hisar Camii Mükebbiresi

Foto 109 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbiresi

Foto 110 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbire Girişi

Foto 111 İzmir-Şadırvanaltı Camii Mükebbiresi

Foto 112 İzmir-Çorakkapı Camii

Foto 113 İzmir-Çorakkapı Camii Mükebbiresi

Foto 114 Aydın- Kuşadası- Öküz Mehmet Paşa Camii

Foto 115 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mükebbiresi

Foto 116 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mahfili

Foto 117 Aydın- Kuşadası-Öküz Mehmet Paşa Camii Mükebbire Girişi

Foto 118 Muğla Ulucamii Mükebbiresi

Foto 119 Muğla Ulucamii Mükebbiresi Girişi

Foto 120 Saraybosna-Hünkâr Camii Mükebbireleri
(https://deskgram.net/p/1388635932441293349_2273840882)

Foto 121 Muğla-Şahidi Camii

Foto 122 Muğla- Şahidi Camii Mükebbiresi

Foto 123 İzmir-Ödemiş Ulucamii

Foto 124 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbiresi

Foto 125 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbire Girişi

Foto 126 İzmir-Ödemiş Ulucamii Mükebbire İç Kısım

Foto 127 Manisa-Akhisar -Paşa Camii Giriş Sofası,

Foto 128 Manisa-Akhisar-Paşa Camii Mükebbiresi

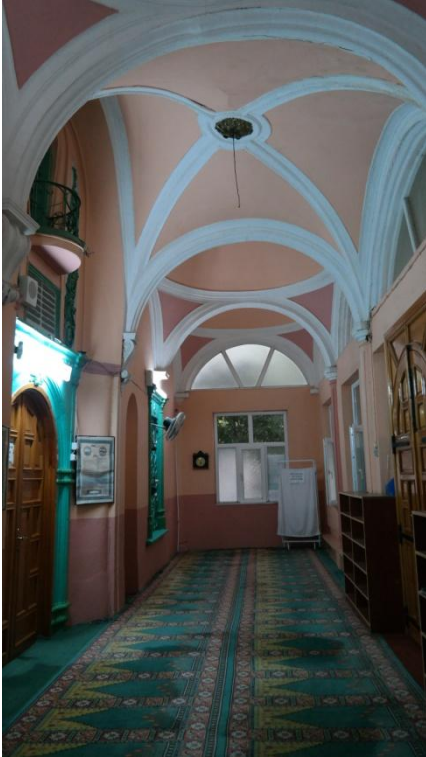

Foto 129 Manisa-Kırkağaç-Çiftehaneler Camii Giriş Sofası

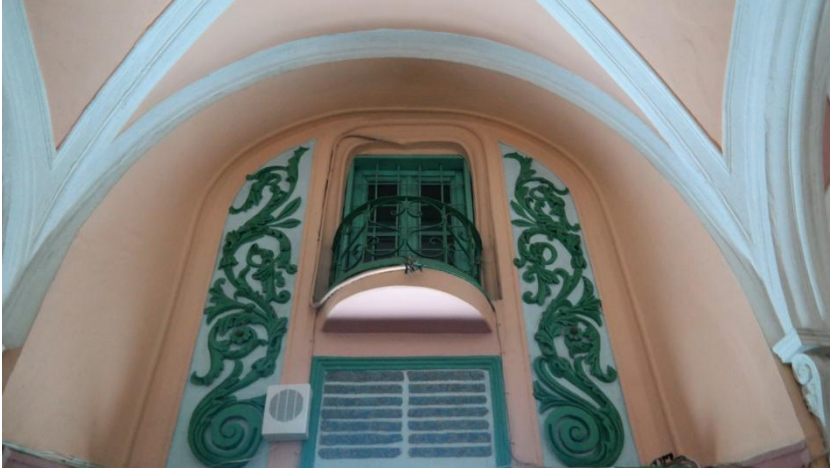

Foto 130 Manisa-Kırkağaç-Çiftehaneler Camii Mükebbiresi

Foto 131 Pertevnihal Valide Sultan Mükebbiresi

Foto 132 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii

Foto 133 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbiresi

Foto 134 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbire Girişi

Foto 135 İzmir-Ödemiş-Gürcüzade Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 136 Manisa- Soma- Damgacı Camii Mükebbiresi

Foto 137 Manisa-Soma-Damgacı Camii Mükebbiresi Mahfil Giriş

Foto 138 Diyarbakır-Hazreti Süleyman Camii (Aziz Doğanay Arşivi)

Foto 139 Diyarbakır-Hazreti Süleyman Camii Mükebbiresi (Aziz Doğanay Arşivi)

Foto 140 İzmir-Kemalpaşa- Emet Bey (Çarşı) Camii Mükebbiresi

Foto 141 İzmir- Kemalpaşa-Emet Bey (Çarşı) Camii

Foto 142 İzmir-Kemalpaşa-Emet Bey (Çarşı) Camii Mükebbire Girişi

Foto 143 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Harem
Sofası(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40553)

Foto 144 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Mükebbiresi
(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40561)

Foto 145 Şanlıurfa-Dabakhane Camii Mükebbiresi
(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40562)

Foto 146 Aydın-Söke-Çeltikçi Köyü Camii

Foto 147 Aydın- Söke-Çeltikçi Köyü Camii Mükebbiresi

Foto 148 Aydın-Söke-Çeltikçi Köyü Camii Mükebbiresi Girişi

Foto 149 İzmir- Asmalı Mescit Camii

Foto 150 İzmir-Asmalı Mescit Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 151 İzmir- Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbiresi

Foto 152 İzmir-Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire

Foto 153 İzmir- Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire Girişi

Foto 154 İzmir-Kiraz-İsa Bey Ulucamii Mükebbire Girişi Üst Kitabesi

Foto 155 Üsküdar-Mihrimah Camii Mükebbiresi

Foto 156 İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii

Foto 157 İzmir-Kemalpaşa- Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii Mükebbir

Foto 158 İzmir-Kemalpaşa-Yukarı Kızılca Köyü-Halil Ağa Camii Mükebbiresi Girişi

Foto 159 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii

Foto 160 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii Mükebbiresi

Foto 161 Aydın-Söke-Hacı Ziya Bey Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 162 Manisa-Kula-Çarşı Camii

Foto 163 Manisa-Kula- Çarşı Camii Mükebbiresi

Foto 164 Manisa-Kula-Çarşı Camii Mükebbire Girişleri

Foto 165 Manisa-Kula-Çarşı Camii Mükebbireleri

Foto 166 İzmir-Kınık-Çarşı Camii

Foto 167 İzmir-Kınık-Çarşı Camii Mükebbiresi

Foto 168 İzmir-Kınık-Çarşı Camii Mükebbiresi Girişi

Foto 169Makedonya-İştıp-Kadın Ana Camii

(Mehmet Z. İbrahimgil, Ömer Turan, *Makedonya'da Türk Eserleri Projesi*, s.214, foto: 111)

Foto 170 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii

Foto 171 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii Mükebbiresi

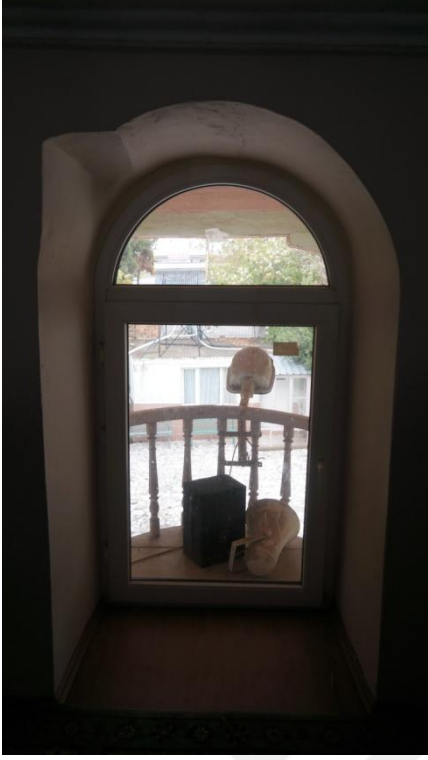

Foto 172 Manisa-Turgutlu-Irlamaz Köyü Camii Mükebbire Girişi

Foto 173 İzmir-Kınık-Pekmezpazarı Camii Mükebbiresi

Foto 174 İzmir-Kınık-Pekmezpazarı Camii Mükebbire Girişi

Foto 175 İzmir-Kınık Pekmezpazarı Camii Mükebbiresi İçten Görünüşü

Foto 176 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii Giriş Sofası

Foto 177 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii Mükebbiresi

Foto 178 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Mükebbiresi

Foto 179 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Genel Görünüşü

Foto 180 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Mükebbire Girişi

Foto 181 İzmir-Bayındır-Hacı Sinan Camii Mükebbiresi

Foto 182 Muğla-Kurşunlu Camii Mükebbiresi

Foto 183 Muğla- Kurşunlu Camii Mükebbiresi

Foto 184 İzmir-Salepçioğlu Camii

Foto 185 İzmir-Salepçioğlu Camii Muktebbire

Foto 186 İzmir-Salepçioğlu Camii Muekbbire

Foto 187 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Muekbbiresi

Foto 188 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Mükebbiresi

Foto 189 İzmir-Kınık-Poyracık Camii Mükebbire Detay

Foto 190 İzmir-Tire-Yeni Cami Genel Görünüm

Foto 191 İzmir-Tire-Yeni Camii Mükebbiresi

Foto 192 İzmir-Tire- Yeni Cami Mükebbire Girişi

Foto 193 Manisa-Turgutlu -Pazar Camii

Foto 194 Manisa-Turgutlu-Pazar Camii Mükabbiresi

Foto 195 Manisa-Turgutlu-Pazar Camii Muekbebiresi

Foto 196 İzmir-Ödemiş- Birgi-Yolüstü Köyü Camii
(<http://www.mustafagurelli.com/?oku=2031>)

Foto 197 Muğla-Şeyh Camii Mükebbiresi

Foto 198 Denizli- Delikliçınar Yeni Camii

Foto 199 Denizli-Delikliçınar Yeni Camii Mükebbiresi

Foto 200 Aydın-Söke- Hagılar Camii Mükebbiresi

Foto 201 Isfahan-Mescid-i Cuma- Güldeste

Foto 202 Isfahan-Mescid-i Cuma-Güldeste

Foto 203 Giresun-Alucra-Kamişlı Kilisesi

Foto 204 Sivas-Divriği Kale Camii

(<https://www.sehirlersavasi.com/ilce-resimleri/index.asp?resimid=8968&ilce=803&il=58>)

Foto 205 Çorum- Kale Camii

(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum/kulturenvanteri/kale-camii>)

Foto 206 İstanbul-Mısır Çarşısı Dua Köşkü

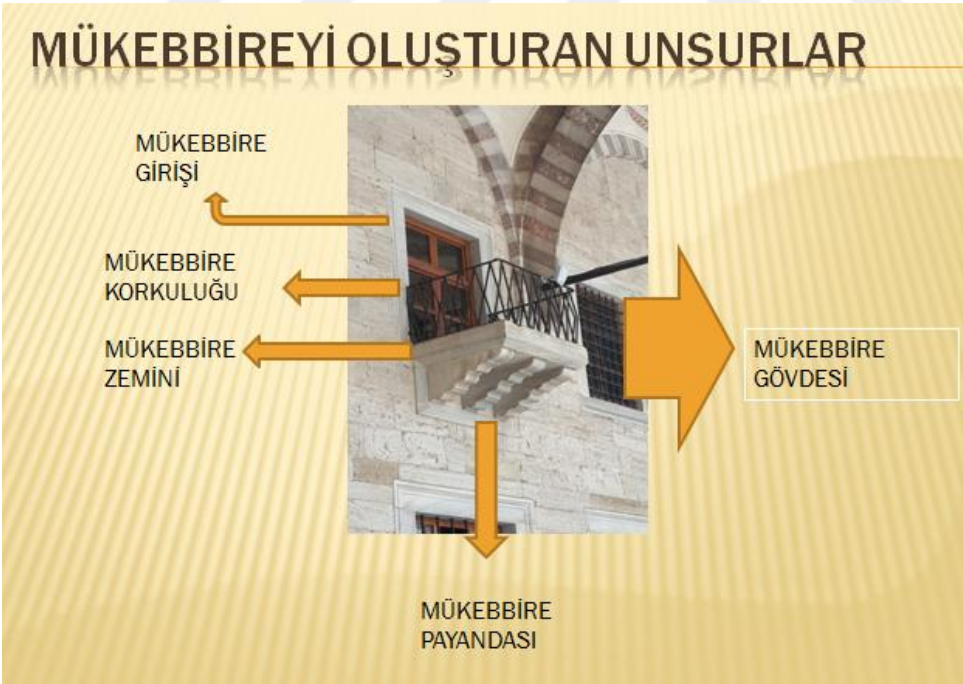
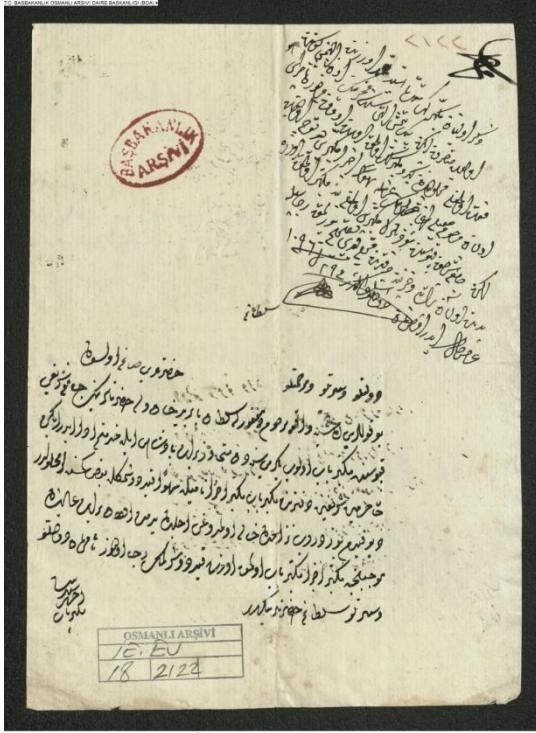
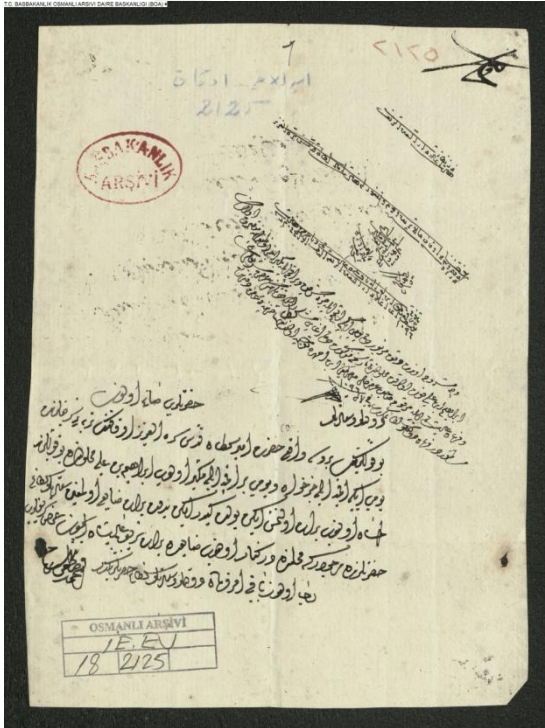

Foto 207 Mükebbirenin Unsurları

IE.EV.00018.02122.001

Foto 208 Arşiv Belgesi

IE.EV.00018.02125.001

Foto 209 Arşiv Belgesi

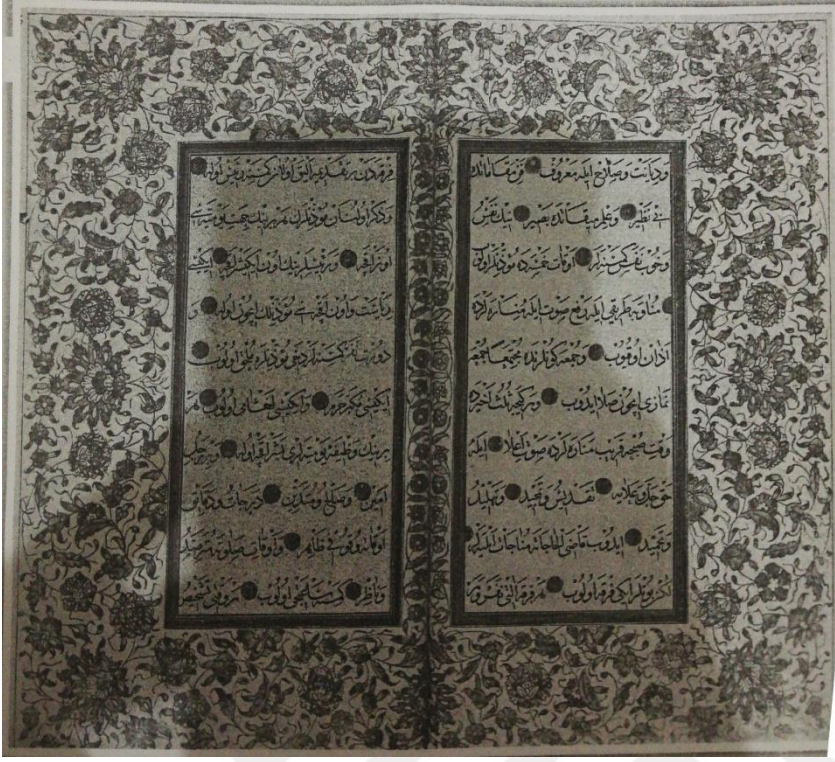

Foto 210 Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi

Foto 211 el- Ezher Camii Avlusunda yer alan ahşap birim

Foto 212 II. Selim Türbesi Cüzhan mahfili

Foto 213 Eminönü Arpacılar Mescidi Köşk Minare

